

T.C.

GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

BİR DOĞA VE İNSAN HAKKI OLARAK SU HAKKI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşenur Ocak

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Demirhan Burak Çelik

TEMMUZ, 2018

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans tez çalışmam boyunca benden desteğini esirgemeyen, yaşamış olduğum bütün sıkıntılarda tüm samimiyetiyle bana yardımcı olan ve güven veren değerli danışmanım Demirhan Burak Çelik'e; tez konumun belirlenmesinde ve belirli bir aşamaya gelmesinde kendisinden istifade ettiğim Prof. Dr. Şule Özsoy Boyunsuz'a, tez konumla ilgili görüşlerine başvurduğum Doç. Dr. Tolga Şirin'e ve çalışma süresince desteğini almış olduğum TÜBİTAK'a çok teşekkür ederim.

En büyük teşekkürü ise bu süreçte yaşadığım tüm zorlukları ancak sayesinde aşabildiğim sevgili eşim Kasım Ocak'a etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
RÉSUMÉ	vii
ABSTRACT	xi
ÖZET.....	xv
GİRİŞ	1
ÖN BÖLÜM	4
SUYUN KÜRESEL BİR SORUN OLARAK ORTAYA ÇIKMASI	4
A. Su Talebinin Artmasına Karşın Su Kaynaklarının Zarar Görmesi	4
1. Su Kullanımının Artması	4
a. Nüfus Artışı	6
b. Suyun Kullanım Alanlarının Genişlemesi	7
2. Su Kaynaklarının Kuruması ve Kirlenmesi	8
a. İklim Değişikliği	9
b. Su Kirliliği.....	10
B. Küresel Su Politikası	13
1. Suyun Metalaşması	14
a. Dünya Su Aktörleri	14
b. Su Kamusal Bir Varlık Mı Mal Mı?	18
2. Suların Özelleştirilmesi ve Su Hakkı	24
a. Özelleştirmeler ve Su Adaleti Hareketi.....	24
b. Su Hakkı Suların Özelleştirilmesine Engel mi?.....	29
BİRİNCİ BÖLÜM	35
BİR DOĞA HAKKI OLARAK SU HAKKI.....	35
A. Doğa Hakları Mümkün Mü?	35
1. Doğanın Bir Hak Öznesi Olarak Ele Alınması	35
a. Kavramın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	36
b. Doğa Hakkı Kavramının Dayanakları.....	39
2. Hukuki Bir Taraf Olarak Doğa	43
a. Halk Davası Yolu	43
b. Hukuki Temsil Yolu.....	44
3. Doğa Haklarının Temellendirilmesi.....	44
a. Uluslararası İlk Düzenleme: Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi	45
b. Doğanın Anayasal ve Yasal Hakları: Ekvador ve Bolivya Örnekleri.....	48
B. Doğanın Su Hakkı	52

1. Doğanın Su Hakkının İçeriği	52
a. Doğanın Su Hakkının Açıkça Kabul Edildiği Düzenlemeler Bakımından	53
b. Doğanın Su Hakkına Yorum Yoluyla Ulaşılan Düzenlemeler Bakımından	54
2. Doğanın Su Hakkına İlişkin İçtihadî Gelişmeler	56
a. Doğanın Su Hakkının Kabul Edildiği Davalar	56
b. Politik Bir Dava : Mirador Maden İşletmeciliği Kararı	58
İKİNCİ BÖLÜM	60
SU HAKKININ BİR İNSAN HAKKI OLARAK TEMELLENDİRİLMESİ	60
A. Su Hakkının Teorik Açıdan Ele Alınması	60
1. İnsan Hakları Teorisi Işığında Su Hakkı	63
a. İnsan Haklarının Sınıflandırılması ve Su Hakkının Bu Sınıflandırmadaki Yeri	63
b. İnsan Haklarının Kaynağına Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Su Hakkı	67
2. İnsan Hakkı Olarak Suyu Yönelik Eleştiriler	70
a. Su Hakkının Konu Bakımından Eleştirilmesi	71
b. Su Hakkının Zaman Bakımından Eleştirilmesi	72
B. Su Hakkının Hukuki Karakteri	74
1. Su Hakkının Normatif İçeriği	74
a. Su Hakkının Unsurları: Mevcudiyet, Kalite ve Erişilebilirlik	74
b. Hakkın Uygulanmasında Gözetilecek İlkeler: Ayrım Gözetmeme ve Eşitlik	80
2. Devletin Yükümlülükleri	83
a. Su Hakkının Unsurları Bakımından	84
b. Hakkın Uygulanmasında Gözetilecek İlkeler Bakımından	87
C. Su Hakkının Diğer İnsan Hakları İle İlişkisi	91
1. Kişisel Haklar	92
a. İnsan Onuru	92
b. Yaşama Hakkı (KSHS, m.6)	94
2. Ekonomik ve Sosyal Haklar	96
a. Yeterli Yaşama Standardı Hakkı (ESKHS, m.11)	97
b. Sağlık Hakkı (EKSHS, m.12)	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	101
ULUSLARASI HUKUKTA VE ULUSAL HUKUKLARDA SU HAKKI	101
A. Uluslararası Hukukta Su Hakkı	101
1. Su Hakkının Uluslararası Kaynakları	101
a. Bildiri ve Kararlar	102
b. Uluslararası Sözleşmeler	104

2. Uluslararası Mahkeme Kararları Işığında Su Hakkı	107
a. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Su Hakkı	107
b. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Su Hakkı	112
c. Latin Amerika Su Mahkemesi Kararlarında Su Hakkı	114
B. Ulusal Hukuklarda Su Hakkı.....	118
1. Su Hakkının Ulusal Hukuk Sistemlerinde Tanınması	118
a. Su Hakkının Anayasal Düzeyde Kabul Edilmesi.....	119
b. Su Hakkının Yasal Düzeyde Kabul Edilmesi	124
c. Su Hakkının Mahkeme Kararlarıyla Kabul Edilmesi.....	126
2. Yargı Kararları Işığında Su Hakkı	127
a. Su Hizmetlerinin Sağlanması ve Suyun Korunması	129
b. Fatura Ödeyemeyenlerin Suyunun Kesilmesi.....	134
SONUÇ	139
KAYNAKÇA.....	144
ÖZGEÇMİŞ	161

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
ESKHS	: Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi
GY	: Genel Yorum
KSHS	: Kişisel Siyasal Haklar Sözleşmesi
No	: Number
para	: paragraf
s.	: sayfa
S.	: sayı
Vol	: Volume
WHO	: World Health Organizations
UNESCO	:The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

RÉSUMÉ

L'eau est la source de vie la plus fondamentale pour les êtres humains et les autres êtres vivants. Autrement dit, l'eau est la «vie». Pour cette raison, la privation d'eau signifie la cessation de la vie. Ce n'est pas nouveau pour l'eau de symboliser "la vie". Les civilisations mésopotamiennes ont été installées près des rivières de l'Euphrate et du Dicle, les Juifs ont migré vers le Jourdain, les Egyptiens ont été attirés par le Nil et les systèmes développés par les civilisations anatoliennes ont atteint l'eau. Ces événements montrent que l'eau a toujours eu la même importance.

Contrairement aux anciennes civilisations, on peut dire qu'il y a une expansion dans le sens de l'eau ; L'eau est maintenant devenue un symbole de maladie, de mort, d'inégalité, de discrimination, de pénurie et de capital. Chaque année, près de 3,5 millions de personnes perdent la vie à cause de l'eau et de l'assainissement. Une grande partie du Moyen-Orient, de l'Inde, de la Chine, du Mexique, de la Californie et de l'Afrique est menacée par la pénurie d'eau. Ces pays où l'eau potable est consommée très rapidement s'appellent "points chauds" et l'eau disponible ne répondra bientôt pas aux besoins nutritionnels de la population croissante. Bien que cette menace semble régionale, elle aura des conséquences sur l'humanité tout entière. Certains auteurs ont même été convaincus que les prochaines guerres auront lieu à cause des ressources en eau. Dans de nombreuses régions du monde, en particulier dans les pays africains, les femmes consacrent un quart de leurs journées à fournir l'eau dont leurs familles ont besoin. Bien que ce soit le cas, les entreprises essaient seulement d'agir en leur faveur. Les compagnies d'eau cherchent à obtenir la domination du marché en demandant aux gouvernements de la suppression des restrictions sur le secteur de l'eau. Comme on le voit, le monde fait face à une crise mondiale de l'eau.

Dans cette étude, en trois parties, les causes de la crise ont d'abord été soulignées afin de contribuer à la fin de la crise actuelle ou d'atténuer les conséquences, et ensuite, en tant que solution, le droit à l'eau a été considéré comme un droit humain et de la nature.

Le contexte du problème a été souligné dans l'introduction où les raisons pour lesquelles l'eau est apparue comme un problème global ont été examinées. Les facteurs qui influencent l'émergence des problèmes d'eau sont très divers. Ces facteurs sont principalement l'augmentation des zones d'utilisation de l'eau lorsque des ressources en eau sont endommagées à cause du dessèchement et la pollution. En raison de l'augmentation de la population, la quantité d'eau requise pour l'eau potable et la production alimentaire a augmenté. Par conséquent, l'eau du monde est maintenant partagée par plus de gens. D'autre part, le développement de l'industrie et le changement des habitudes de consommation ont conduit à une diminution rapide de la quantité d'eau à partager.

L'autre dimension du problème de l'eau est l'évolution des perceptions sur l'eau et la privatisation de l'eau. L'eau, qui est une condition nécessaire à la continuation des activités vitales, est centrée sur des objectifs de profit en étant acceptée comme un produit commercial. En d'autres termes, on prétend que l'eau est une «propriété» au sens économique alors que la réglementation sur le droit à l'eau

est généralement énoncée, l'eau est une entité publique. Il existe aussi une troisième approche qui reconnaît le droit à l'eau en acceptant également que l'eau a une valeur économique. Ces différentes approches qui caractérisent l'eau, jouent en effet un rôle décisif dans le contenu de droit à l'eau. Pour cette raison, des différents points de vue sur la qualité de l'eau ont été discutés en détail dans ce travail et il a été discuté si les pratiques de privatisation des services d'eau sont compatibles avec le droit à l'eau.

Dans le premier chapitre intitulé "Le droit à l'eau en tant que droit de la nature", il est théoriquement discuté si la nature peut être revendiquée en mettant l'accent sur le concept de droit à la nature. La notion de droits de la nature, qui signifie que la nature a des droits indépendamment de l'être humain, exige que la loi soit également appliquée à la nature. Cette demande n'est pas entièrement théorique, même si elle ne repose pas sur des données très anciennes. Aujourd'hui, il existe des réglementations juridiques internationales et nationales dans lesquelles les droits naturels sont impliqués. En revanche, la nature a été considérée comme une entité juridique dans certains pays. Dans ce travail, les cas où le droit à l'eau de la nature a été accepté ont été examinés en particulier et le contenu du droit à l'eau de la nature a été révélé.

Dans la deuxième partie de l'étude, le droit à l'eau est fondé sur le droit humain. Dans ce contexte, premièrement, le droit à l'eau est pris en compte théoriquement, puis le contenu du droit à l'eau est souligné. En 2010, l'Assemblée générale des Nations Unies a adopté le droit à une eau potable salubre et propre comme un droit fondamental pour bénéficier du droit à la vie et de tous les autres droits de l'homme. En 2012, le documentaire intitulé "L'avenir souhaité", créé par la Conférence des Nations Unies sur le développement durable, a confirmé le droit à l'eau et son engagement dans la mise en œuvre de ce droit. Parallèlement, à l'Assemblée générale des Nations Unies, réunie en décembre 2013, différemment à la réunion de 2010, le droit à l'eau a été accepté sans aucune abstention et il a été réitéré que ce droit est juridiquement contraignant en droit international. Enfin, le rapport publié en 2015 a rappelé la responsabilité des États dans la réalisation du droit à l'eau, qui est inclus dans les objectifs de développement à l'horizon 2030; il est dit que le droit à l'eau devrait être accepté avec tous les éléments et que les mesures nécessaires devraient être prises pour utiliser ce droit pleinement et qu'une coopération internationale devrait être établie. A la suite de cet effort international, chaque membre de l'ONU a une obligation d'accepter le droit à l'eau et de s'acquitter de ses obligations en vertu de ce droit. Avec cette obligation, la relation avec le contenu du droit à l'eau et aux autres droits de l'homme est devenue plus importante que jamais, parce que le droit à l'eau sera soumis à des règles constitutionnelles ou légales. Pour cette raison, les individus peuvent demander d'application de ce droit.

Le caractère légal de l'eau est expliqué dans l'Observation générale 15 des articles 11 et 12 de la Convention sur les droits économiques, sociaux et culturels. Dans ce travail, le contenu normatif du droit à l'eau et les obligations des États de réaliser le droit à l'eau ont été traités dans le contexte des explications mentionnées. En conséquence, il existe trois éléments du droit à l'eau ; à savoir la disponibilité, la qualité et l'accessibilité. Les obligations de l'État en matière de droit de l'eau ont été définies selon la classification acceptée du «respect, de la protection et de l'épanouissement». L'État devrait s'abstenir de pratiques telles que les pratiques

qui entraînent des dommages aux ressources en eau et l'abolition complète de l'eau pour les personnes qui ne peuvent pas payer la facture d'eau en vertu de l'obligation de respect. Dans le cadre de l'obligation de protection, l'État devrait empêcher toutes les interventions des tiers sur le droit à l'eau et mettre en place la législation nécessaire à cet égard. Enfin, l'obligation de l'épanouissement exige simplement que l'État veille à ce que tout le monde ait accès à l'eau. L'État doit remplir ces obligations en prenant en compte le principe d'égalité et le droit à la discrimination.

Sur la base de droit à l'eau, la relation entre le droit à l'eau et les autres droits de l'homme a été examinée. Dans ce travail, les rapports et notifications des Nations Unies étaient principalement basés sur la détermination des bases du droit de l'eau et du contenu normatif du droit de l'eau. À cet égard, le rapport de l'eau aux autres droits de l'homme a également été présenté sous la direction du système des Nations Unies afin de ne pas perturber l'intégrité.

Dans le système des Nations Unies, trois textes principaux se rapportent à ces droits: la Déclaration universelle des droits de l'homme, le Pacte international relatif aux droits économiques, sociaux et culturels et le Pacte international relatif aux droits civils et politiques. Le droit à l'eau en ce qui concerne les droits de la personne est lié au «droit à la vie» à l'article 6 et à «l'honneur humain» à l'article 7 du Pacte international relatif aux droits civils et politiques. Cependant, si on prend compte que le droit à l'eau est apparu pour la première fois en droit international dans l'interprétation de certains articles des droits économiques, sociaux et culturels, il semble que le droit à l'eau soit davantage lié aux droits économiques et sociaux. Ces droits, liés au droit à l'eau, sont le droit à un niveau de vie suffisant et le droit à la santé. Le droit à un niveau de vie suffisant dans la Convention, y compris le droit à une nourriture et à un logement adéquat, est le facteur le plus important du droit à l'eau. Les rapports de l'ONU indiquent que le droit à l'eau provient du droit à un niveau de vie suffisant.

Dans la dernière partie de l'étude, la place de l'eau dans le droit international et nationales a été examinée. Dans la première partie concernant le droit international, les conventions, déclarations et décisions sont examinées. Par la suite, les décisions judiciaires internationales sur le droit à l'eau ont été discutées. La Cour européenne des droits de l'homme examine aussi la question du droit à l'eau qui ne se trouve pas dans la Convention européenne des droits de l'homme. Les décisions de la Cour à ce jour comprennent le droit à l'eau dans le contexte de ; l'interdiction de la torture à l'article 3 de la Convention, le droit à un procès équitable à l'article 6, le droit à la protection de la vie privée et familiale et le droit à la propriété garantis à l'article 8 du protocole n ° 1. La Cour interaméricaine des droits de l'homme s'est également penchée sur le droit à l'eau en interprétant certains points de la Convention américaine relative aux droits de l'homme et sur la base des ressources juridiques internationales. Les décisions prises par la Cour interaméricaine des droits de l'homme sur le droit à l'eau comprennent deux catégories principales : la détention ou la condamnation et les droits des peuples autochtones. La Cour latino-américaine de l'eau, qui est différente des autres tribunaux dans sa composition, sa structure et ses décisions et qui est plutôt considéré comme un mouvement de la société civile, a pris de nombreuses décisions concernant le droit à l'eau. Dans ces résolutions, l'eau est mentionnée comme un droit indépendant qui n'est lié à aucun droit.

Le droit à l'eau est reconnu par les constitutions et les lois dans les droits nationales. Ces arrangements peuvent soit reconnaître explicitement le droit à l'eau, soit traiter le droit à l'eau en relation avec d'autres droits. Dans certains pays, le droit à l'eau est protégé par une large interprétation des droits constitutionnels. En conséquence de l'acceptation du droit à l'eau, le droit à l'eau est devenu un droit d'être poursuivi devant les tribunaux nationaux. Les tribunaux nationaux ont examiné des affaires liées à l'eau, en tenant souvent compte du droit international. Par conséquent, les conventions internationales dans lesquelles les éléments du droit à l'eau se manifestent sont une place importante.

Jusqu'à aujourd'hui, des décisions ont été prises sur le droit à l'eau dans de nombreux pays. On peut dire que certaines de ces décisions constituent une première place dans les tribunaux, alors que d'autres ont une continuité. Les affaires relatives aux droits sur l'eau sont concentrées en particulier sur les perturbations de l'eau à cause du non-paiement des factures et à l'exécution des services d'eau et de conservation de l'eau. Il est trop tôt pour tirer des conclusions générales sur le droit à l'eau par rapport aux décisions susmentionnées, mais sur la base de ces décisions, de nombreuses conséquences sur la responsabilité de l'État peuvent être atteintes. A cet égard, l'État doit prendre les précautions nécessaires contre les activités qui entraînent une pénurie d'eau, telles que l'utilisation disproportionnée de l'eau et la destruction de l'eau en polluant les ressources en eau, et garantir l'accès minimum à l'eau. En outre, l'interruption de l'eau à cause du non-paiement de la facture d'eau, ne devrait être appliquée que dans certains cas et de manière limitée.

ABSTRACT

Water is the most basic source of life for people and other living things, and is the "life" with the most cliché expression. So deprivation of water means the same thing as the cessation of life. It is not new for water being "life". The Mesopotamian civilizations have been settled near the Euphrates and Dicle rivers, the Jews have migrated to the Jordan River, the Egyptians have been attracted by the Nile River, and the systems developed by Anatolian civilizations have reached the water. These events show that water has always had the same precaution.

Unlike ancient civilizations, it can be said that there is an expansion in the sense of water; water has now become a symbol of disease, death, inequality, discrimination, scarcity and capital. Every year nearly 3.5 million people lose their lives due to water and sanitation. Much of the Middle East, India, China, Mexico, California and Africa are under water scarcity threat. Drinking water is rapidly depleting these so-called "hot spots" and the water that will soon be available will not meet the nutritional needs of the growing population. Although this threat seems regional, it will affect the whole humanity in terms of its consequences. Some writers have even been convinced that the next wars will be due to water resources. In many parts of the world, especially in African countries, women spend a quarter of their days supplying the water their families need. While this is the case, companies are flocking to return the song to their favor. Water companies are seeking to gain market dominance by demanding governments lift restrictions on the water sector. As it is seen, the world is facing a global water crisis.

In this roughly three-part study, the causes of the crisis were first emphasized in order to contribute to the ending of the current crisis or to alleviate the consequences, and then the right to water as a solution was considered as a nature and human right.

The background of the problem has been highlighted in the introduction to the causes of water emerging as a global problem. The factors that influence the emergence of water problems are very diverse. These factors are mainly due to the increase in water use areas and the damage of water resources due to drying and pollution. Due to the increase in population, the amount of water required for both drinking water and food production has increased. Therefore, the world's water is now shared by more and more people. On the other hand, the development of the industry and the change of consumption habits led to a rapid decrease in the amount of water to be shared.

The other dimension of the water problem is the changing water senses and water privatization issues. Water, which is a necessary requirement for the continuation of vital activities, is centered on profit targets by being accepted as a commercial commodity. In other words, it is claimed that water is a 'property' in economic sense. Whereas the regulations on the right to water are generally stated that water is a public entity. While acknowledging that water is an economic value, there is a third opinion that recognizes the right to water. These opinions, which characterize the water, in fact play a decisive role in the content of water right. For this reason, different views on the quality of water in the study have been discussed

in detail and it has been discussed that the privatization practices of water services are compatible with the water right.

In the first chapter entitled "The Right to Water as a Right of Nature", it is theoretically explained that nature can not be claimed by focusing on the concept of nature right. The concept of nature rights, which means that nature has some rights independently of the human being, demands that the law be operated for nature as well. This demand is not entirely theoretical, although it is not based on very old ones. Today, there are international and national legal regulations in which natural rights are involved. On the other hand, where nature is accepted, nature has been regarded as a legal entity. In the study, the cases where the water right of nature was accepted were examined in particular and the content of the water right of nature was revealed.

In the second part of the study, the right to water is based on as human right. In this context, firstly, the right to water is considered theoretically and then the content of water right is emphasized. In 2010, the United Nations General Assembly adopted the right to safe and clean drinking water as a fundamental human right to enjoy the right to life and all other human rights. In 2012, the documentary titled "The Future of Our Future," which was created by the UN Sustainable Development Conference, all the states of the UN have confirmed their commitment to water and their commitment to the implementation of this right. Parallel to this, in the UN General Assembly, gathered in December 2013, unlike the 2010 meeting, the right to water was accepted without any abstentions, and it was reiterated that this right is legally binding in international law. Finally, the report published in 2015 recalled the responsibility of states in fulfilling the water right, which is included in the 2030 Development Goals; it is stated that the right of water should be accepted together with all elements and necessary steps should be taken in order to use this right in full and international cooperation should be taken. As a result of this international effort, every member of the UN has been obliged to accept the right to water and to fulfill its obligations under this right. With this obligation, the relation to the content of the right to water and other human rights has become more important than ever, perhaps because the right to water will be subject to constitutional or legal regulations, and if the States have to adhere to it, they can demand the right of individuals.

The legal character of water is explained in General Comment 15 of Articles 11 and 12 of the Economic, Social and Cultural Rights Convention. In this study, the normative content of the right to water and the obligations of the states to fulfill the water right have been dealt with in the context of the mentioned explanations. Accordingly, there are three elements of right to water, namely the availability, quality and accessibility. The state's obligations in terms of water right have been laid out according to the accepted classification of 'respect, protection and fulfillment'. The State should abstain from practices such as practices that result in the damage of water resources under the obligation of respect, and the complete abolition of water for individuals who can not pay the water bill. Within the scope of the protection obligation, the state should prevent third parties' all possible interventions of the individuals on the right to water and establish necessary legislation for them. Finally, the obligation to fulfill simply requires the state to ensure that everyone has access to the water. While the State fulfills these

obligations, it must also take into account the principle of equality and the right to discrimination.

Finally, on the basis of water rights, the issue of water rights is related to other human rights. In this study, the UN reports and notifications were mainly based on the determination of the bases of water right and the normative content of the water right. In this respect, the relation of water to other human rights has also been put forward under the leadership of the United Nations system in order not to disturb the integrity.

In the United Nations system, three main texts for these rights arise: the Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights and International Covenant on Civil and Political Rights that also called as twin conventions. The right to water in respect of personal rights is linked to the "right to life" in article 6 and the "human honor" in article 7 of International Covenant on Civil and Political Rights. However, when it is taken into account that the right to water has first appeared in international law in the interpretation of some of the articles of Economic, Social and Cultural Rights, it seems that the right to water is more related to economic and social rights. These rights, which are related to the right to water, are the right to adequate Standard of living and the right to health. The right to adequate standard of living in the Convention, including the right to adequate food and housing, is the most important bearing of the right to water. It is stated in the UN reports that the right to water is based on the right to adequate standard of living.

In the last part of the study, the place of water right in international law and national laws has been examined. In the first part of international law, conventions, declarations and decisions are examined together with the content of the right to water. Subsequently, international judicial decisions on the right to water were discussed, either directly or indirectly. The European Court of Human Rights has made the issue of the right to water under the European Convention on Human Rights within the scope of the Convention. The Court's decisions to date include the right to water, the prohibition of torture in Article 3 of the Convention, the right to a fair trial in Article 6, the right to protection of private life and family life in Article 8 and the right to property guaranteed in Article 1 of Protocol No.1. The Inter-American Court of Human Rights has also addressed the right to water by interpreting certain items of the American Convention on Human Rights and on the basis of international legal resources. The decisions made by the Inter-American Court of Human Rights on the right to water consist of two main categories: detention or condemnation and the rights of indigenous peoples. The Latin American Water Court, which is different from the other courts in its composition, structure and decisions and constitutes a rather civil society movement, has made many decisions about the right to water. In these resolutions, water is mentioned as an independent right not in connection with any right.

The right to water is recognized by constitutions and codes in national laws. These arrangements can be either explicitly acknowledging the right to water, or treating the right to water in connection with other rights. In some countries, the right to water is safeguarded by broad interpretation of constitutional rights. As a consequence of the acceptance of the right to water, the right to water has now

become a right to be sued in national courts. National courts have examined water-related cases, often taking international law into account. Therefore, international conventions in which the elements of the right to water are manifested are an important place.

Until today, decisions have been made on the right to water in many countries. It can be said that some of these decisions constitute a first place in courts, while others have a continuity. Cases relating to water rights are concentrated in particular on water disruptions due to non-payment of bills and fulfillment of water services and water conservation. It is early to make general conclusions about the right to water from the aforementioned resolutions, but based on these decisions, many consequences about the state's responsibility can be reached. Accordingly, the state must take the necessary precautions against activities that lead to water scarcity, such as disproportionate use of water, and destruction of water by polluting water resources, and should provide access to the water to individuals, even it is minimal. In addition, water interruption, which depends on the non-payment of the water bill, should only be applied in some cases and limitedly.

ÖZET

Su, insanlar ve diğer canlılar için en temel yaşam kaynağı olup, en klişe ifadesiyle “hayat”tır. Dolayısıyla sudan mahrumiyet, hayatın durması ile aynı anlama gelmektedir. Suyun “hayat” olma özelliği yeni ortaya çıkan bir durum değildir. Mezopotamya uygarlıklarının Fırat ve Dicle nehirlerinin yanına yerleşmeleri, Yahudilerin Ürdün Nehri çevresine göç etmeleri, Mısırlıların Nil Nehri’nin çekiciliğine kapılmaları ve Anadolu medeniyetlerinin suya ulaşmak için geliştirdikleri sistemler gösteriyor ki su eskiden beri aynı öneme sahiptir.

Eski medeniyetlerden farklı olarak suyun anlamında bir genişleme olduğu söylenebilir; su artık hastalığın, ölümün, eşitsizliğin, ayrımcılığın, kıtlığın ve sermayenin simgesi haline gelmiştir. Her yıl neredeyse 3.5 milyon insan su ve sanitasyon¹ kaynaklı olarak hayatını kaybetmektedir. Orta Doğu, Hindistan, Çin, Meksika, Kaliforniya ve Afrika’nın büyük bir kısmı su kıtlığı tehdidi altındadır. İçme suları hızlı bir biçimde tükenmekte olan bu ülkeler “sıcak lekeler” olarak adlandırılmaktadır ve çok yakın bir zamanda mevcut su, artan nüfusun besin ihtiyacını dahi karşılayamayacaktır. Bu tehdit bölgesel gibi gözükse de sonuçları bakımından tüm insanlığı etkileyecek niteliktedir. Kimi yazarlar bundan sonraki savaşların su kaynakları yüzünden çıkacağı konusunda ikna olmuşlardır bile. Afrika ülkeleri başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde kadınlar günlerinin dörtte birini ailelerinin ihtiyaç duyduğu suyu temin etmekle geçirmektedirler. Durum bu iken şirketleri, çarkı kendi lehlerine döndürme telaşı sarmıştır. Su şirketleri hükümetlerin su sektöründeki kısıtlamaları kaldırmasını talep ederek, piyasa hâkimiyeti sağlamayı hedeflemektedirler. Görüldüğü gibi, dünya, küresel bir su krizi ile karşı karşıyadır.

Kabaca üç bölümden oluşan bu çalışmada, mevcut krizin sonlandırılması ya da sonuçlarının hafifletilmesine katkıda bulunmak amacıyla öncelikle krizin sebepleri üzerinde durulmuş, ardından da bir çözüm yolu olarak su hakkı önerisi bir doğa ve insan hakkı olarak ele alınmıştır.

Suyun küresel bir sorun olarak ortaya çıkmasının nedenlerinin ele alındığı ön bölümde, sorunun arka planı öne çıkarılmıştır. Su sorununun ortaya çıkmasında etkili olan faktörler çok çeşitlidir. Bu faktörlerden ilki suyun kullanım alanlarının artması ve buna karşın su kaynaklarının kuruma ve kirlenme kaynaklı olarak zarar görmüş olmasıdır. Nüfusun artmasına bağlı olarak hem içme suyu ihtiyacı hem de gıda üretimi için gerekli su miktarı artmıştır. Dolayısıyla, dünyanın suyu artık daha fazla insan tarafından paylaşılmaktadır. Öte yandan, sanayinin gelişmesi ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi paylaşılacak su miktarının hızla azalmasına yol açmıştır.

Su sorununun diğer boyutunu ise değişen su algısı ve suların özelleştirilmesi konuları oluşturmaktadır. Yaşamsal faaliyetlerin devamı için zorunlu bir ihtiyaç olan su, ticari bir meta olarak kabul edilerek kâr hedeflerinin merkezine oturtulmuştur. Bir başka ifade ile suyun ekonomik anlamda bir ‘mal’ olduğu iddia edilmektedir. Oysa su hakkının kabul edildiği düzenlemelerde genel olarak suyun kamusal bir varlık

¹Sanitasyon: Halk sağlığını korumak amacı ile yüzeylerden gıda kalıntıları, mikroorganizmalar, yabancı maddeler ve temizlik maddeleri kalıntıları gibi kirlerin uzaklaştırılması için alınan önlemlerin tümünü ifade eder.

olduğu ifade edilmektedir. Suyun ekonomik bir değer olduğunu kabul etmekle beraber su hakkını kabul eden üçüncü bir görüş daha bulunmaktadır. Suyu niteleyen bu görüşler, esasında su hakkının içeriği konusunda da belirleyici rol oynamaktadır. Bu nedenle, çalışmada suyun niteliğine yönelik farklı görüşler ayrıntılı olarak ele alınmış, bu görüşler doğrultusunda su hizmetlerinin özelleştirilmesi uygulamalarının su hakkı ile bağdaşıp bağdaşmadığı tartışılmıştır.

“Bir Doğa Hakkı Olarak Su Hakkı” isimli ilk bölümde öncelikle doğa hakkı kavramı üzerinde durularak doğanın hak sahibi olup olamayacağı teorik olarak açıklanmıştır. Doğanın insandan bağımsız olarak bazı haklara sahip olduğu anlamına gelen doğa hakları kavramı, basitçe hukukun doğa için de işletilmesi talebidir. Bu talep çok eskilere dayanmasa da tamamen teoride kalmış değildir. Günümüzde, doğa haklarının yer aldığı uluslararası ve ulusal hukuki düzenlemeler bulunmaktadır. Öte yandan, doğanın hak sahipliğinin kabul edildiği yerlerde, doğa hukuki bir taraf olarak kabul edilmiştir. Çalışmada, doğanın su hakkının kabul edildiği davalar da özel olarak incelenerek doğanın su hakkının içeriği ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, su hakkı bir insan hakkı olarak temellendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle su hakkı teorik olarak ele alınmış, ardından su hakkının içeriği üzerinde durulmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2010 yılında, güvenli ve temiz içme suyu hakkını, yaşam hakkı ve diğer tüm insan haklarından yararlanmak için temel olan bir insan hakkı olarak kabul etmiştir. 2012 yılında ise, BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nın derlenmesiyle oluşturulan “İstedığımız Gelecek” isimli belgede, BM üyesi bütün devletler su hakkını tanımış, bu hakkın uygulanmasına ilişkin taahhütlerini tasdik etmişlerdir. Buna paralel olarak da, Aralık 2013’de toplanan BM Genel Kurulunda, 2010’daki toplantıdan farklı olarak, hiç bir çekimser oy olmaksızın su hakkı kabul edilmiş, bu hakkın uluslararası hukuk açısından yasal bağlayıcılığı olduğu tekrarlanmıştır. Nihayet 2015’te yayınlanan raporda, 2030 Kalkınma Hedefleri arasında yer alan su hakkının yerine getirilmesinde devletlerin sorumluluğu hatırlatılmış; su hakkının tüm unsurlarıyla birlikte kabul edilmesi ve bu hakkın tam anlamıyla kullanılabilmesi için gerekli adımların atılması ve uluslararası işbirliği içerisinde olunması gerektiği belirtilmiştir. Bu uluslararası çabanın sonucunda, BM üyesi her devlet, su hakkını kabul etme ve bu hak bakımından yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğu altına girmiştir. Bu zorunlulukla birlikte, artık su hakkı, anayasal ya da yasal düzenlemelere konu olacağından, gerek Devletler’in üzerine düşeni yapması gerekse bireylerin hak talebinde bulunabilmesi için su hakkının içeriği ve diğer insan hakları ile ilişkisi, belki de her zamankinden daha fazla önemli hale gelmiştir.

Su hakkının hukuki karakteri Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 11. ve 12. maddelerine ilişkin Genel Yorum 15’te ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu çalışmada da söz konusu açıklamalar doğrultusunda su hakkını normatif içeriği ve su hakkının yerine getirilmesi için devletlerin yükümlülükleri ele alınmıştır. Buna göre, su hakkının mevcudiyet, nitelik ve erişilebilirlik olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır. Su hakkı bakımından devletin yükümlülükleri ise günümüzde kabul gören ‘saygı duyma, koruma ve yerine getirme’ şeklindeki sınıflandırmaya göre ortaya koyulmuştur. Devlet, saygı duyma yükümlülüğü kapsamında su kaynaklarının zarar görmesi sonucu doğuran uygulamalardan ve su faturasını ödeyemeyen bireylerin suyunun tamamen kesilmesi gibi müeyyidelerden kaçınmalıdır. Koruma yükümlülüğü kapsamında ise üçüncü kişilerin, bireylerin su

hakkına yönelik olası tüm müdahalelerini engellemeli ve buna yönelik gerekli mevzuatı oluşturmalıdır. Son olarak yerine getirme yükümlülüğü ise basitçe devletin herkesin suya erişimini sağlamasını gerektirmektedir. Devlet bu yükümlülüklerini yerine getirirken eşitlik ilkesini ve ayrımcılık yasağını göz önünde bulundurmalıdır.

Su hakkının temellendirilmesinde konusunda son olarak su hakkının diğer insan hakları ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışma içerisinde, su hakkının temellerinin ortaya koyulmasında ve su hakkının normatif içeriğinin belirlenmesinde, ağırlıklı olarak BM rapor ve bildirileri dayanak alınmıştır. Bu bakımdan, su hakkının diğer insan hakları ile ilişkisi de, bütünlülüğü bozmamak amacıyla, yine Birleşmiş Milletler sistemi öncülüğünde ortaya koyulmuştur.

Birleşmiş Milletler sisteminde, bu haklar bakımından başlıca üç metin ortaya çıkmaktadır: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve ikiz sözleşmeler olarak da adlandırılan Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi. Kişisel haklar bakımından su hakkı, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alan “yaşama hakkı” ve 7. maddede yer alan “insan onuru” ile ilişkilendirilmektedir. Ancak, su hakkının, uluslararası hukukta ilk olarak Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin bazı maddelerinin yorumu sırasında ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, su hakkının daha çok ekonomik ve sosyal haklar ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Su hakkının ilişkili olduğu bu haklar ise yeterli yaşama standardı hakkı ve sağlık hakkıdır. Sözleşme’de beslenme ve barınma haklarını da kapsayacak şekilde düzenlenen yeterli yaşama standardı hakkı, su hakkının en önemli dayanağıdır. Öyle ki, BM raporlarında, su hakkının yeterli yaşama standardı hakkından türediği belirtilmektedir.

Çalışmanın son bölümünde su hakkının uluslararası hukuk ve ulusal hukuklardaki yeri incelenmiştir. Uluslararası hukukun ele alındığı ilk kısımda su hakkının düzenlendiği sözleşme, bildiri ve kararlar hakkın içeriği ile birlikte ele alınmıştır. Sonrasında ise su hakkının doğrudan ya da dolaylı olarak konu edildiği uluslararası yargı kararları üzerinde durulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde açıkça yer almayan su hakkını Sözleşme’nin kapsamı el verdiği ölçüde inceleme konusu yapmaktadır. Mahkeme’nin bugüne kadar verdiği kararlarda, su hakkını, Sözleşme’nin 3. maddesinde yer alan işkence yasağı, 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkı, 8. maddesinde yer alan özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı ve 1 No’lu Ek Protokolün 1. maddesinde güvence altına alınan mülkiyet hakkı ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi de Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin bazı maddelerini yorumlayarak ve uluslararası hukuki kaynaklara dayanarak su hakkını ele almıştır. Amerikalılar-arası İnsan Hakları Mahkemesi’nin su hakkına ilişkin vermiş olduğu kararlar tutukluluk ya da mahkûmiyet hallerine ve yerli halkların haklarına ilişkin olmak üzere başlıca iki kategoriden oluşmaktadır. Oluşumu, yapısı ve kararları bakımından diğer mahkemelerden farklı olan ve daha çok bir sivil toplum hareketi teşkil eden Latin Amerika Su Mahkemesi ise su hakkına ilişkin bir çok karar vermiştir. Bu kararlarda su hakkından herhangi bir hak ile bağlantılı olarak değil bağımsız bir hak olarak bahsedilmiştir.

Su hakkı ulusal hukuklarda anayasal ve yasal olarak kabul edilmektedir. Bu düzenlemeler su hakkının açıkça kabul edilmesi ya da su hakkının başka haklarla bağlantılı olarak ele alınması şeklinde olabilmektedir. Bazı ülkelerde ise su hakkı

anayasal hakların geniş yorumlanmasıyla içtihadi olarak korunmaktadır. Su hakkının kabul edilmesinin de bir sonucu olarak günümüzde su hakkı ulusal mahkemeler nezdinde dava edilebilir bir hak haline gelmiştir. Ulusal mahkemeler suya ilişkin davaları, genellikle uluslararası hukuku da dikkate alarak incelemektedir. Dolayısıyla söz konusu davalarda su hakkının unsurlarının ortaya koyulduğu uluslararası sözleşmeler önemli bir yer teşkil etmektedir.

Bugüne dek, birçok ülkede su hakkına ilişkin kararlar verilmiştir. Bu kararlardan bazıları mahkemeler nezdinde bir ilk teşkil etmekten ziyade bazı konularda ise bir sürekliliğin olduğu söylenebilir. Su hakkına ilişkin davalar, özellikle, fatura ödememeye bağlı olarak gerçekleştirilen su kesintileri ve devletin su hizmetlerinin sağlanması ve suyun korunması konularında yoğunlaşmıştır. Söz konusu kararlardan yola çıkarak su hakkına ilişkin genel geçer çıkarımlar yapmak için henüz erkendir ancak bu kararlara dayanarak devletin sorumluluğuna ilişkin birçok sonuca ulaşılabilir. Buna göre devlet, suyun orantısız bir biçimde kullanılması gibi su kıtlığına yol açan ve su kaynaklarını kirleterek suyu tahrip eden faaliyetler karşısında devlet gerekli önlemleri almalı ve bireylerin asgari düzeyde de olsa suya erişimin sağlamalıdır. Ayrıca, su faturasının ödenmemesine bağlı olarak gerçekleştirilen su kesintisi uygulaması ancak bazı durumlarda ve sınırlı olarak uygulanmalıdır.

GİRİŞ

Günümüzde su, bir doğa ve insan olarak kabul edilmektedir. Su doğanın olduğu kadar insanın da bir bileşeni ve aynı zamanda canlılığının teminatı olduğundan suyun, gerek doğa hakkı olarak gerekse insan hakkı olarak korunması hızlı bir şekilde sürmekte olan tahribata karşı koyabilme bakımından çok değerlidir.

Su hakkına yönelik çalışmalar çok eskilere dayanmamaktadır. En başta su hakkına yönelik bazı tereddütler su hakkının kabul edilmesini geciktirmiştir. Su gibi somut bir varlığın bir hakkın konusu olup olamayacağı meselesi hukukçular tarafından uzun yıllar tartışılmış, su hakkına yönelik eleştiriler ifade edilmiştir. Bu gecikmede, suyun çok yakın bir tarihe kadar bir sorun teşkil etmemekte oluşunun da büyük etkisi vardır. Ne var ki, söz konusu eleştirilerin karşıt görüşte olanlar tarafından cevaplanmasıyla su hakkına daha farklı yaklaşılmaya başlanmış ve su kıtlığının belirgin bir şekilde ortaya çıkmasıyla su konulu konferanslar hız kazanmış, su hakkını konu alan bildiri ve kararlar ard arda yayınlanmaya başlamıştır. Artık, su hakkı anayasal ve yasal düzeyde açık ya da zımni olarak korunmaktadır.

Çalışmada su hakkı hem doğa hem de insan hakkı olarak ele alınmıştır. Doğanın su hakkını ele almadan önce doğa hakkı kavramı üzerinde durulmuş ve doğayı bir hak öznesi olarak göre yaklaşım teorik olarak açıklandıktan sonra doğa hakkının kabul edildiği uluslararası ve ulusal düzenlemeler ele alınmıştır. Bu düzenlemelerden suyun doğrudan ya da dolaylı olarak doğanın bir hakkı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca doğanın su hakkını konu alan bu düzenlemelerin yapıldığı ülkelerde henüz çok az sayıda olsa da çeşitli yargılamalar yapılmıştır. Çalışmada, bu yargılamalardan örnekler sunularak doğa haklarının uygulamadaki yeri ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın devamında su, bir insan hakkı olarak kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bir insan hakkı olarak Su hakkının temellendirildiği ikinci bölümde su hakkı insan hakları teorisi ışığında değerlendirilmiş su hakkına yönelik eleştiriler ve bu eleştirilere verilmiş cevaplar üzerinde durulmuştur. Sonrasında, su hakkının hukuki karakteri, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinin 11. ve 12. maddesine ilişkin Genel Yorum 15'ten yola çıkılarak

açıklanmıştır. Su hakkının temellendirilmesi kapsamında son olarak su hakkı ile ilişkili olduğu kabul edilen bazı hakların su hakkı ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Bu başlıkta, insan onuru ve yaşama, sağlık, yaşama standardı hakları ele alınmıştır. Esasında su hakkının çevre ve özel hayata saygı hakkı gibi başka haklarla da yakından ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu çalışmada su hakkı genellikle Birleşmiş Milletler raporları doğrultusunda incelendiğinden, su hakkı ile ilgili haklar seçilirken de ikiz sözleşmeler olarak adlandırılan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi dikkate alınmıştır.

Su hakkının uluslararası hukuktaki ve ulusal hukuklardaki yerinin ortaya koyulduğu son bölümde ise su hakkının ele alındığı bildiri ve kararlar ele alınmakta birlikte, yine çalışmanın genel kapsamı ile orantılı olarak daha çok BM raporları üzerinde durulmuştur.

Çalışmada, uluslararası yargı organlarının su hakkı ile ilgili vermiş olduğu kararlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Latin Amerika Su Hakkı Mahkemesi olmak üzere üç ana başlıkta incelenmiştir. Bu mahkemelerin seçilmesiyle Avrupa ve Amerika'nın su hakkına yönelik yaklaşımını ortaya koyarak sorunun ele alınış biçimleri arasındaki fark ve benzerlikleri belirginleştirmek amaçlanmıştır. Latin Amerika Su Mahkemesi ise, yapısındaki ve kararlarının niteliğindeki farklılığa rağmen su hakkına ilişkin çok daha çeşitli kararlar vermesi dolayısıyla tercih edilmiştir. Ayrıca, Latin Amerika Su Mahkemesi, su uyuşmazlıklarını su hakkının açıkça kabul edildiği hukuki düzenlemeler ışığında karara bağladığından sorunların çözümüne dair farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmada, su hakkına ilişkin ulusal düzenlemeler anayasal ve yasal olarak ele alınmıştır. Anayasal düzenlemeler ele alınırken ikili bir ayırım yapılmıştır. Zira bu düzenlemelerin bir kısmında korunan değer “su” iken, daha sınırlı kalan diğer düzenlemelerde korunan açıkça “su hakkı”dır. İlk olarak Uruguay Anayasası'nda açıkça kabul edilen su hakkına daha sonra Bolivya, Ekvador, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Maldivler, Kenya, Nikaragua, Uganda, Güney Afrika ve Slovenya anayasalarında yer verilmiştir. Suyun bir insan hakkı olarak düzenlendiği bu ülkeler dışında, bazı ülkelerde su, açıkça insan hakkı olarak değil de başka anayasal hükümler yoluyla korunmaktadır. Bu anayasalara, Filipinler, Gambiya, Dominik

Cumhuriyeti, Belçika, Nijer, Tunus, Kenya, Ekvador, Etiyopya, Zambiya, Kolombiya, Venezüella, Eritre, Gana, Guatamala anayasaları örnek olarak verilmektedir. Çalışmada, bu anayasalarda yer alan hükümlerin tümüyle ele alınması çalışmanın kapsamı bakımından mümkün olmasa da, bazı örneklerle yer verilerek su hakkının ne şekilde korunduğu gösterilmiştir.

Günümüz itibarıyla, ulusal hukuklarda, su hakkını konu alan birçok kararın verildiğini söylemek mümkündür. Elbette ki hukuk sistemlerindeki farklılığın bir uzantısı olarak, kararlarda da sorunun çözümüne yönelik farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Ne var ki, su hakkına ilişkin davalarda ulusal mahkemeler yoğun bir biçimde uluslararası hukuka atıfta bulunduğundan, kararlarda genel olarak bir tutarlılığın olduğu görülmektedir. Çalışmada, bu tutarlılığı göstermek ve dava konusu edilen konuların benzerliğini ortaya koymak bakımından kararlar “Su Hizmetlerinin Sağlanması ve Suyun Korunması” ve “Fatura Ödeyemeyenlerin Suyunun Kesilmesi” şeklinde sınıflandırılarak ele alınmıştır.

Sonuç kısmı ise su sorununu ve bir çözüm yolu olarak su hakkına ilişkin genel değerlendirmeleri içermektedir.

ÖN BÖLÜM

SUYUN KÜRESEL BİR SORUN OLARAK ORTAYA ÇIKMASI

Su kıtlığı, Dünya İzleme Enstitüsü'nün (*Worldwatch Institute*) ifadesiyle “*günümüzün en çok göz ardı edilen küresel sorunu*” olabilir.² Bu sorun kaçınılmaz olarak tüm insanlığı ilgilendirmektedir, bu yüzden de şimdilik “*küresel etkili bölgesel bir sorun*” olarak kabul edilmektedir. Su kıtlığı sorununu, yalnızca suyun tükenmekte olduğu olgusu ile açıklamak mümkün değildir. Zaten mevcut kriz su kaynaklarındaki yetersizliğe indirgendiğinde, doğaya teslim olmanın ötesine geçilemeyecektir. Oysa dünyanın susuzluğunun kaynağında birçok etken bulunmaktadır ve tüm bu etkenlere yönelik farkındalık sağlandığında rotanın değişmesi de kolaylaşacaktır.³

A. Su Talebinin Artmasına Karşın Su Kaynaklarının Zarar Görmesi

Suyun gittikçe daha fazla hissedilir bir sorun haline gelmesinde, su kaynaklarının bir kısmının kullanılabilir olmaktan çıkmasının ve bu kaynakların daha fazla insan tarafından paylaşıyor olmasının etkisi büyüktür. Tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak su kullanım alanlarının genişlemesi ve nüfus artışına bağlı olarak kişi başına düşen su miktarının azalması, suyun, dolayısıyla insanın ve doğanın geleceği bakımından tehlike çanlarıdır. Bunun yanında, kuraklık ve su kirliliği sonucunda kullanılabilir suların büyük oranda yok olması da artan su talebini karşılanabilir olmaktan çıkarmaktadır.

1. Su Kullanımının Artması

İçilebilir ve kullanılabilir temiz su kaynaklarının talebi karşılayamaması, su sorununun birinci veçhesini oluşturmaktadır. Bu çıkarım, ilk bakışta, “su kaynaklarının ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmesi” değerlendirmesiyle, bir sonuç olarak algılanabilirse de, esasında sorunun kaynağında yer almaktadır. Dünya

² Worldwatch Institute, Vision for a Sustainable World, <http://www.worldwatch.org/taxonomy/term/102>, (10.05.2016)

³ BAYSAN, Ünal, “Çorlu Susuz Kalmayacak”, **Çorlu Haber**, 26.08.2017, <https://www.corluhaber.com.tr/corlu-susuz-kalmayacak/3532/>, (05.12.2017).

nüfusunun, son elli yılda, iki katına çıkması doğal olarak su talebini artırmıştır; ancak bu artış ne yazık ki nüfus artışıyla doğrudan orantılı değildir. Bu orantısızlığın nedeni ise, artan nüfusun ihtiyaçları ve fazlaca çeşitlenen tercihleridir. Araştırmalara bakılacak olursa, dünya, önümüzdeki 40 yıl içerisinde, iki milyar insana daha ev sahipliği yapacaktır; ancak doğal kaynak olarak dünyanın elinde avucunda ne varsa insanlar tarafından hızla tüketilmektedir.⁴ Giderek kalabalıklaşmış kaynakları sınırlı bu gezegende, bireylerin sağduyu ile hareket etmeyeceği öngörülmektedir; bu durumun suyu daha da politikleştireceği ve su savaşlarını daha da yaygınlaştıracığı varsayımları bir kurgudan ibaret değildir.⁵ Daha da ötesi, nüfusun zorlaması ve gelişmenin zorunlu kıldığı ihtiyaçların, suyu stratejik bir hedef haline getirmesiyle, suyun, bir silah haline gelebileceği ileri sürülmektedir. Dünyanın en uzun nehri olan Nil'in kaynağının bulunduğu ülkeler ile nehrin döküldüğü Mısır arasında anlaşmazlıkların çıkması sonucu yapılan toplantıların sonuç vermemesi ve buna rağmen Etiyopya'nın tek taraflı olarak baraj inşasına başlaması⁶; ya da Libya'nın 'Büyük Yapay Irmak Projesi'ni, Libya ile aynı suyu paylaşan Çad, Sudan, Nijer ve Mısır'ın şimdilik kaygıyla izlemesi, bu iddiaların çok da isabetsiz olmadığını göstermektedir.⁷ Üstelik, bu öngörülerden, sorunlar Ortadoğu ile ilgili diyerek kaçmak da mümkün gözükmemektedir: Avrupa'da Macaristan ile Slovakya arasında Tuna'nın suyunu Gabčíkova hidroelektrik santraline yönlendirme amacıyla oluşturulan baraj projesi nedeniyle anlaşmazlıklar çıkmış, Slovakya'nın enerji bağımlılığından duyduğu kaygıyla, olay La Haye Uluslararası Adalet Divanı'na taşınmıştır; Amerikalı çiftçiler, Amerika'dan doğup Meksika'ya dökülen Rio Grande ırmağının bütün suyunu kendi ekinleri için ayırdıklarından Meksikalıların payına ırmak kirliliğinden doğan ekolojik sorunlar düşmektedir; Asya'da suyu Hindistan ve Pakistan tarafından ortak kullanılan İndus Irmağı, tarafları savaşın eşiğine getirmiş, nihayet Dünya Bankası'nın baskısıyla bir paylaşım anlaşması yapılmıştır.⁸ Görülmektedir ki, su kullanımının artması, su sorununa yol açmakla birlikte, sorunun çok farklı bir boyut kazanmasında da tetikleyici olmaktadır.

⁴ NATO Review, "Nüfus Artışı: 21. Yüzyılın Belirleyici Sorunu", www.nato.int (29.11.2016)

⁵ MATRICON, Jean, **Yaşasın Su**, Yapı Kredi, İstanbul, 2015, s. 104.

⁶ "Uzmanlar, proje hayata geçirildiğinde, sadece Mısır'da 2 milyona yakın kişinin işsiz ve susuz kalacağını, enerji üretimlerinde ise düşüş yaşanacağını vurguladı. Enerji kaynakları Afrika'da uzlaşmazlık konusu oluyor.", "Etiyopya ve Mısır Arasındaki Nil Nehri Savaşı", **Milliyet**, (31.05.2013).

⁷ MATRICON, **a.g.e.**, s. 131.

⁸ **A.g.e.**, s. 132.

a. Nüfus Artışı

Su kaynaklarının yetersiz hale gelmesi sürecini etkileyen unsurlardan ilki nüfus artışıdır. Dünya nüfusunun 1960 ile 2010 yılları arasında iki katına çıkarak 7 milyara ulaşması ve artışın hız kazanması su krizi için geri sayımın başladığını göstermektedir. Dünyanın suyu 2000 yıl öncekinden farksız değildir; ancak bu suyu paylaşacak kişi sayısı neredeyse 25 kat artmıştır.⁹

Birleşmiş Milletler'e göre dünya her yıl 80 milyon insana daha ev sahipliği yapmaktadır. Bu değişime paralel olarak da her yıl 64 metreküp daha suya ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁰ Araştırmalar, gelecek yüzyılın başından itibaren dünya nüfusunun %50'sinin kentlerde yaşayacağını ve bunların %10'unun 10 milyonun üzerinde nüfusu olan mega kentlere doluşacağını göstermektedir. Bu tahminlere bakarak, içme ve kullanma suyu bakımından büyük sorunların ortaya çıkacağını öngörmek zor değildir.¹¹ 2050'ye gelindiğinde, tahmin edilen nüfusun sadece beslenme ihtiyacını temin etmek için su kaynaklarının yüzde 80 artması gerekecektir. Ne var ki, tüm doğal kaynaklar gibi su da evrenin korunumu yasasına tabidir, artmaz ve eksilmez. Su, kendi döngüsü içerisinde hareket eder, biçim değiştirir ve canlılar tarafından kullanılır. Öyleyse su kıtlığı karşısında mevcut olanı değerlendirmekten öte bir yol bulunmamaktadır. 2050'ye kadar 9 milyarı bulacağı tahmin edilen nüfusun su talebinin karşılanabilmesi için su kaynaklarına farklı şekilde muamele edilmelidir.¹²

Dünyanın nüfus artışında en etkili bölgelerin, su kaynakları bakımından sıkıntılı olarak kabul edilen gelişmekte olan ülkeler olduğu belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler'in "*Değişen Dünyada Su*" isimli raporuna göre, 2100 yılında dünya nüfusunun yarısını Asya ve Afrika ülkelerindeki insanlar oluşturacaktır ve bu ülkeler daha şimdiden susuzluk riski altındadır.¹³ Amerika'da da durum farklı değildir. 2007 yılında yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük tatlı su gölü olan Superior

⁹ ENGELMAN Robert; DYE Bonnie; LeROY, Pamela, **Mensh, Wasser! Report über die Entwicklung der Weltbevölkerung und die Zukunft der Wasservorräte**, Hannover, 2000, s.10'dan aktaran WINKLER, Inga T., **The Human Right To Water**, Hart, Oxford, 2012, s. 21.

¹⁰ **The United Nations World Water Development Report 3: Water In a Changing World**, UNESCO, Paris, 2009, s. 3.

¹¹ MATRICON, **a.g.e.**, s. 105.

¹² BARLOW, Maude, **Mavi Sözleşme: Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi**, Yordam, İstanbul, 2008, s. 21.

¹³ **The United Nations World Water Development Report 3: Water In a Changing World**, UNESCO, Paris, 2009, s. 3.

Gölü'nün seksen yıl içindeki en düşük seviyeye inmesi, Kaliforniya'nın tatlı su rezervinin yirmi yıl, New Mexico'nun ise on yıl içerisinde tükenecek olması öngörülür, susuzluk tehlikesinin habercisidir. Amerika Çevre Koruma Kurumu'na göre ise tehlike zannedilenin ötesindedir: Amerika'nın suyu hızla tükenmektedir ve mevcut kullanımın devam etmesi durumunda otuz altı eyalet su kıtlığı çekecektir.¹⁴

b. Suyun Kullanım Alanlarının Genişlemesi

Su talebinin artması doğal olarak su kaynaklarının tükenme hızını arttıran bir faktördür. Ancak asıl önemli olan, talebin artışında nelerin etkili olduğu hususudur. Günümüzde suyun kullanım alanları üç ana başlık altında toplanmaktadır; bunlar, içme ve kişisel ihtiyacı ifade eden evsel su kullanımı, tarımsal su kullanımı ve endüstriyel su kullanımıdır.¹⁵

Dünya Su Örgütü'nün bildirdiğine göre, 20. yüzyılda dünya nüfusu üçe katlanmıştır. Dolayısıyla, hem içme ve kullanma hem de gıda üretimi için gerekli su miktarı artmıştır. Ancak şaşırtıcı olan, geçen yüzyıl içerisinde nüfusun üç kat artmasına karşılık su tüketiminin altı kat artmış olmasıdır.¹⁶ Görünen o ki su kullanımındaki artış yalnızca nüfus miktarı ile bağlantılı bir durum değildir. Suyun kullanım alanlarının çeşitlenmesine bağlı olarak talebin artması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve sanayinin gelişmesi bu orantısızlığın asıl sebepleridir.

Tarımsal kullanımdan sonra, su, en çok endüstriyel alanda kullanılmaktadır; ortalama bir otomobil üretimi için 300-400 ton, 1 ton çelik üretimi için 240 ton, ham petrolün rafine edilmesi için 7 ton, 1 kg kumaş üretimi için 200 litre suya ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁷ Dünya Su Konseyi'ne göre bu alanda kullanılan su miktarı 1900'lerden bu yana neredeyse 20 kat artmıştır¹⁸, hatta Belçika, İsviçre, Hollanda, Fransa gibi ülkelerde toplam su miktarının %80'i sanayide kullanılmaktadır.¹⁹

¹⁴ BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s. 23.

¹⁵ YILDIZ, Dursun, (ed), **USİAD Su Raporu**, Haziran, 2007, s. 18.

¹⁶ World Water Council, **World Water Vision**, Earthscan Publications, London, 2000, s. 5.

¹⁷ YILDIZ, **a.g.e.**, s. 19.

¹⁸ World Water Council, **World Water Vision**, Earthscan Publications, London, 2000, s. 8.

¹⁹ BOURQUAIN, Knut, **Freshwater Access From a Human Rights Perspective**, Martinus Nijhoff, Boston, 2008, s. 4; KRINNER W./LALLANA C./ESTRALA T. ve diğerleri, **Sustainable Water Use in Europe**, European Environment Agency, Copenhagen, 1999, s. 37.

Yaşam standartlarındaki farklılaşma ve değişen beslenme alışkanlıkları, artan talep zincirinin son halkalarıdır. Modern insan “daha iyi bir yaşam” motivasyonu ile sınır tanımaz bir biçimde tüketme alışkanlığı kazanmıştır. Tüketim; önceleri ihtiyaçların karşılanması anlamına gelirken, bugün için insanın antropolojik, sosyolojik, psikolojik ve biyolojik özelliklerinin etkili olduğu geniş katılımlı kültürel bir süreç olarak tanımlanmaktadır.²⁰ Gerçekten de, önceleri lüks tüketim olarak görülen teknolojik ürünler, şimdilerde geniş bir sosyal sınıf içerisinde rağbet görmektedir. Dahası, suni bir tatmin sağlayan bu ürünler, çok kısa bir kullanımın ardından yenisi ya da üst modeli ile değiştirilmektedir.²¹ Bu eğilim giyim, kozmetik, ev dekorasyonu, mutfak gereçleri gibi hemen her alanda kendini göstermektedir. Yeme-içme alışkanlıklarındaki değişim de bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır. Örneğin, özellikle su miktarı fazla olan et ve süt ürünlerinin tüketimi, son on yılda %20 oranında artmıştır.²²

Görüldüğü gibi modern insanın tatmin edilmesi oldukça zordur ve bu tatmin etme çabası sürdükçe kullanılabilir su miktarı hızla azalacaktır. Sonrasını öngörmek çok da zor değildir. Günlük 600 litre su kullanan ortalama bir Kuzey Amerikalı bir süre daha 1.4 milyar insanın suya ulaşamıyor oluşunu görmezden gelecek, su kullanımındaki korkunç eşitsizlik, muhtemelen, artacaktır. 2050 yılına gelindiğinde ise Kuzey Amerikalı için de yapılacak çok bir şey kalmamış olacaktır.²³

2. Su Kaynaklarının Kuruması ve Kirletilmesi

Bireylerin su ihtiyacının karşılanamaması olarak ortaya çıkan su sorununun ikinci veçhesini ise mevcut su kaynaklarının giderek kuruması ve kirletilmesi

²⁰ BOCK, Robert, **Tüketim**, (çev. KUTLUK, İmren), Dost, 1997, Ankara, s. 13. Tüketim şekillerindeki değişim ve Kapitalist düşünce sistemi hakkında daha fazla bilgi için bkz. RITZER, George, **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi**, Ayrıntı, İstanbul, 2000.

²¹ NAR, M.Şükrü, “Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:8, Sayı:37, 2015, s.949; World Water Assessment Programme, **The United Nations World Water Development Report 3: Water In a Changing World**, Unesco Publishing, Paris, 2009, s. 39.

²² World Watch Institute, **Global Meat Production and Consumption Continue to Rise**, 2011, <http://www.worldwatch.org/global-meat-production-and-consumption-continue-rise-1>, (15.03.2017).

²³ Doğal Kaynakları Koruma Konseyi’ne göre 2050’de Amerika’nın 1.100 bölgesi susuzluk riski ile karşı karşıya kalacaktır. Bu bölgeler; Arizona, Arkansas, California, Colorado, Florida, Idaho, Kansas, Mississippi, Montana, Nebraska, Nevada, New Mexico, Oklahoma, ve Texas olarak belirtilmektedir. <http://www.nrdc.org/globalwarming/watersustainability/files/WaterRisk.pdf> (24.02.16).

oluşturmaktadır. Nüfus artışı ve su kullanımına bağlı olarak artan talebe karşılık, bu talebi karşılaması beklenen kaynaklar, çeşitli yollarla ve hızla yok olmakta, bu da suya yönelik arz talep dengesini, geri dönüşü olmayacak şekilde bozmaktadır. Dengenin bu şekilde bozulmasında, su kaynaklarının kuruyarak tümden yok olması yanında, mevcut su kaynaklarının, özellikle sanayi tesislerinin faaliyetleriyle ve kuşkusuz modern tarım stratejileriyle, kullanılamaz hale gelmesi etkili olmaktadır.²⁴ Bu şekilde devam edilirse, gezegenin su düzeni küresel biçimde bozulacaktır. Bu düzenin bozulmasıyla, bireylerin su güvenliği tartışılır hale geleceği gibi su varlıkları bakımından “kendi kendine yetemeyen ülkelerin”, su zengini ülkelere “su ithal” etmek zorunda kalabileceği düşünülmektedir.²⁵ Bu öneri, ilk etapta geçici de olsa sorunları çözebilecek gibi görünse de; uzun vadede, petrol gibi suyun da ülkelerin elinde korkutucu bir silaha dönüşüp bir şantaj aracı olmayacağının²⁶ garantisini kimse veremez. Dolayısıyla, su kaynaklarının yok olması ve zarar görmesi, bireylerin su ihtiyaçlarının karşılanması bakımından hayati sorunları beraberinde getirmekte; küresel ve bölgesel sonuçları yanında ülkelerin kendi kaderlerini belirlemede de stratejik bir rol oynamaktadır.

a. İklim Değişikliği

Su kıtlığının alarm vermesiyle hız kazanan araştırmalar iklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı olarak su kaynaklarını etkilediğini ortaya koymuştur. Bu etkilerden ilki, küresel ısınma nedeniyle yeryüzündeki suların daha hızlı buharlaşıyor olmasıdır. Buharlaşan suyun yağış olarak geri döneceği düşünülse bile bu durumda da yağış dağılımının çok dengesiz olacağı, bazı bölgelerin daha da kuruyacağı ileri sürülmektedir. Öte yandan, ani bir şekilde buharlaşan suyun hem kuraklık hem de sel felaketlerine yol açması olasıdır.²⁷

²⁴ MATRICON, a.g.e., s. 94.

²⁵ A.g.e., s. 118.

²⁶ A.g.e., s. 119.

²⁷ World Water Assessment Programme, **United Nations World Water Development Report 2: Water, a Shared Responsibility**, UNESCO, Paris, 2006, s. 144, BARLOW, **Mavi Sözleşme..**, s. 40.

İklim değişikliğinin su kaynaklarını etkilemiş şekillerinden bir diğeri, deniz seviyesindeki yükselmedir. Deniz seviyesi yükseldiğinde tatlı su sistemlerinin böbrekleri olarak kabul edilen sulak alanları da alıp götürmektedir.²⁸

Buzulların hızla erimesi nedeniyle su miktarının azalmasını da, iklim değişikliğinin su kaynakları üzerindeki dolaylı etkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Buzullardaki erime sonucunda su kaynakları da yok olup gitmektedir. Bilim adamlarınca, ‘dünyanın yedek su deposu’ sayılan buzullar, düzenli olarak nehir ve ırmakları besleyerek yeni su kaynakları oluştururlar. Özellikle soğuk iklimlerde, ilkbahar zamanındaki yüzey ve akarsu akışının çoğu, eriyen kar ve buzdan meydana gelmektedir. Ancak küresel ısınmanın etkisiyle hızla eriyen buzullar, bu olağan sürecin aksine, platodan çıkıp toprak erozyonuna yol açmakta ve nehirleri beslemeden buharlaşıp gitmektedirler.²⁹ Amerika Ulusal Araştırmalar Merkezi’nin hazırladığı bir rapora göre tehdit artık 21. yüzyıl için kaçınılmazdır; ancak 2100’ den sonraki nesillere yaşanabilir bir gezegen bırakmak için hala şansımız vardır.³⁰

b. Su Kirliliği

Yeraltı ve yerüstü suları son elli yıl içerisinde endişe verici boyutlarda kirlenmiştir.³¹ Bu durumun ortaya çıkmasında, çoğunlukla endüstriyel ve tarımsal

²⁸ BATES, Bryson; KUNDZEWICZ, Zbigniew. W.; Wu, Shaohong; POLITIKOF, Jean , (ed.) **Climate Change and Water, Technical Paper of the Intergovernmental Panel on Climate Change**, IPCC Secretariat, Geneva, 2008, s. 3.

²⁹ BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s. 33.

³⁰ WASHINGTON W. M ve diğ, “How much climate change can be avoided by mitigation?”, **Geophysical Research Letters**, Volume 36, Issue 8, April 2009.

³¹ Yer altı sularının kirlenmesi konusunu ele alan film için bkz. **“Erin Brockovich”**, (yön. Steven Soderbergh, 2000). Erin Brockovich, bir sinema karakterinden ibaret değildir; daha yaşarken hayatı film olan bir halk kahramanıdır ve kazandığı dava da Amerika’nın gelmiş geçmiş en yüksek tazminat davasıdır. Bir hukuk bürosunda dosyalama görevlisi olarak çalışan bir kadının, Pasifik Gaz ve Elektrik Şirketi (*Pacific Gas and Electric Company*) ile mücadelesinin anlatıldığı Erin Brockovich isimli bu filmde, Erin, uzlaşma için şirketi temsilen büroya gelen kadına şöyle der: *“Onlar zenginlik hayali kurmuyorlar. İleride rahimlerini aldırma kaygısı taşımadan çocuklarının havuzda yüzüşünü izlemek istiyorlar, ya da omurgalarının eriyeceği kaygısı. Buraya bir daha berbat bir teklifle gelmeden önce kendi omurganın değerini iyi düşünmeni istiyorum. Ya da rahminin ne kadar ettiğini!”* Erin, bu öfkeli konuşmasında, 1960’lardan beri Kaliforniya’nın Hinkley bölgesinde yaşayan ve Krom 6 zehrine maruz kalan insanları kastetmektedir. Erin’in araştırmaları, kronik baş ağrısı, solunum bozukluğu, kalp yetmezliği gibi ciddi hastalıklar yanında her türlü kansere de sebep olabilecek Krom 6 zehrinin kaynağı olarak bölgede faaliyet gösteren Pasifik Gaz ve Elektrik Şirketi’ni işaret etmektedir: Krom 6 elementi, paslanmayı önlemektedir ve şirket ısınan fabrika motorlarını, içerisine krom 6 karıştırdığı su ile soğutmaktadır. Krom 6 zehrinin, bölgede faaliyet gösteren Pasifik Gaz ve Elektrik Şirketi’nin kompres istasyonundan yeraltı sularına sızdığının ortaya çıkmasıyla, şirket bölge sakinine 333 milyon

faaliyetler etkili olmuştur. Sanayileşme sonrasında hız kazanan üretim faaliyetleri sonucunda endüstriyel alanda kullanılan su miktarı da artış göstermiştir. Üstelik endüstride kullanılan su; evsel ve tarımsal kullanım için gereksinim duyulan sudan çok daha niteliklidir. Üretim faaliyetlerinde kullanılan bu nitelikli su; doğaya arıtılmadan atıksu olarak dönmekte, bu da zaten kısıtlı olan yeraltı ve yerüstü sularının kirlenmesine yol açmaktadır.³² Bu sürecin sulara verdiği zararı fark edip buna yönelik tedbirler alan ülkelerin sayısı çok azdır; pek çoğu, atıkların sulara karışması konusuna kayıtsız kalmaktadır.³³ Örneğin, Brezilya’da, doğayı en çok kirlüten demir-çelik, ağır kimya sanayisi gibi etkinlikler yoğun bir şekilde sürdürülmektedir; Çin’de, sanayide gelişerek yoksulluğa meydan okumak için çevre kirliliğini hiçe sayan atılımlar yapılmaktadır; Hindistan’da ise kurşun, çinko, kadmiyum gibi zehirli atıkların ülkeye ithal edilmesiyle kirliliğin kapsamı daha da artmaktadır. Genel bir ifadeyle, sanayileşmiş ülkelerin ortaya çıkardığı sonuçlar, gezegen ölçeğine ulaşmıştır.³⁴

Su kirliliğine neden olan ikinci unsur ise tarımsal faaliyetlerdir. Tarımsal faaliyetlerin suları kirletmesi, kullanılan kimyasal gübrelerin ve zirai ilaçların yer altına sızmasıyla gerçekleşmektedir. Bitkilere gereğinden fazla verilen azotun kullanılmayan kısmı, nitrat şeklinde yağmur ve sulama sularına karışmakta, toprağın altına sızarak yer altı sularını kirlletmektedir.³⁵ İçme suyuna nitrat karışması ise bebeklerde ölüm ile sonuçlanan “mavi bebek sendromu” na, kadınlarda düşüğe ve sindirim yolu kanserine sebebiyet verebilmektedir.³⁶

Su kirliliğine ilişkin bir diğer çarpıcı örneği, Amerika’nın önde gelen gazetelerinden New York Times, 17 Ocak 2016 günü, Başkan Obama’nın

dolar ödemeye mahkum edilir. Dava ve filme ilişkin detaylı inceleme için bkz. BANKS, Sedina, “The ‘Erin Brokovich’ Effect: How Media Shapes Toxics Policy”, **Environs Environmental Law and Policy Journal**, Vol. 26:2, 2003.

³² ÖZSOY, Seda, **Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s. 56.

³³ WINKLER, Inga T., **a.g.e.**, s. 24.

³⁴ MATRICON, **a.g.e.**, s. 96-97.

³⁵ Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) standartlarına göre, sudaki nitrat düzeyi en fazla 45 mg/litre olmalıdır. http://www.who.int/water_sanitation_health/dwq/chemicals/nitratenitrite2ndadd.pdf, (25.02.2016)

³⁶ SAMPAT, Payal, “Yer Altı Sularında Kirlenme”, **Dünya’nın Durumu**, Tema, 2001, s.6.

Michigan'ın Flint kentini “felaket bölgesi” ilan ettiği haberiyle duyurmuştur.³⁷ Amerika’da bir yer, normal koşullarda doğal, teknolojik ya da sosyolojik tehlikelerin etkisiyle insan yaşamının büyük bir risk altında olması durumunda felaket bölgesi olarak ilan edilmektedir³⁸; ancak Flint kentinde olaylar daha başka bir şekilde gelişmiştir. 100 bin insanın yaşadığı kentin musluklarından, alışılanın aksine, sarı ile kahverengi arası bulanık bir sıvı akmıştır.

Flint kenti yaklaşık iki yıldır büyük bir su kirliliği sorunu yaşamaktadır.³⁹ Bebek ve çocukların kanındaki kurşun oranının iki katına çıkması, su kaynaklı hastalıkların belirmesi ve kirliliğin 9 bine yakın çocuğu etkilemesiyle tehlikenin ciddiyeti anlaşılmış ve yetkililer harekete geçmiştir.⁴⁰ Flint kentindeki kirlilik, etkileri bakımından ülkenin ve politikanın gündemine girmeyi başarmıştır; ancak aralarında Albuquerque, Denver, Phoenix, San Diego ve Fresno bulunduğu 19 kent daha su kirliliği tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁴¹

Çin’de sorun çok daha kritik boyutlardadır: İnşaat Bakan Yardımcısı Qiu, büyük kentlerin altındaki yer altı sularının %60’ının ve göllerin %70’inin kirlendiğini ifade etmektedir.⁴² 2010 yılında hazırlanan bir rapora göre de Çin’deki 1.3 milyar insandan 700 milyonu, içersinde hayvan ve insan atığı bulunan suları tüketmektedir.⁴³ Daha spesifik bir örnek verilecek olursa, Şangay kentinin 13 milyon sakini Huangpu Irmağı’nın kirli sularını içmektedir.⁴⁴ Pakistan, Hindistan,

³⁷ “State of Emergency Declared Over Man-Made Water Disaster in Michigan City”, **The New York Times**, 17.01.2016, https://www.nytimes.com/2016/01/18/us/obama-flint-michigan-water-fema-emergency-disaster.html?_r=0 (25.02.2016).

³⁸ “Gcse Farming”, <https://geographyfieldwork.com/GeographyVocabularyGCSEFarming.htm>, (25.02.16).

³⁹ Flint kentinin Amerikan otomobil sanayinin kalbi olarak bilinmektedir ve kirliliğin kaynağı olarak da bu merkezilik gösterilmektedir. <https://www.suhakki.org/2016/02/abdde-kapitalizmin-yarattigi-bir-su-felaketi-flint/#.Vs70LpOLRmA> (25.02.16).

⁴⁰ “State of Emergency Declared Over Man-Made Water Disaster in Michigan City”, **The New York Times**, 17.01.2016, https://www.nytimes.com/2016/01/18/us/obama-flint-michigan-water-fema-emergency-disaster.html?_r=0 (25.02.2016).

⁴¹ National Resources Defense Council, Study Finds Safety of Drinking Water in U.S. Cities at Risk, <http://www.nrdc.org/water/drinking/uscities.asp> (25.02.16).

⁴² “100 Chinese cities face water crisis, says minister”, **The Guardian**, 08.06.2005, <https://www.theguardian.com/world/2005/jun/08/china.jonathanwatts>, (25.02.16).

⁴³ CARMODY, Lucy (ed), **Water In China**, Responsible Research, 2010, s.11; GLEICK, Peter H., “China and Water”, **The World’s Water**, Island Press, Washington, 2008, s. 81.

⁴⁴ MATRICON, a.g.e., s. 98.

Endonezya ve Bangladeş gibi diğer Asya ülkeleri de hemen hemen aynı boyutlarda su kirliliği sorunu yaşamaktadır.⁴⁵

Su kirliliğinin küresel bir sorun haline geldiğini söylemek zor değildir; Ortadoğu’da İsrail; Avrupa’da Belçika, İspanya ve İngiltere’nin güney kısımları, Fransa, Portekiz; Latin Amerika ve Karayip Adaları halklarına temiz içme suyu temin etme bakımından yetersiz kalmaktadır. Afrika’da ise nüfusun üçte birinden fazlası güvenli içme suyuna ulaşamamaktadır.⁴⁶

Görüldüğü gibi, su kirliliği farklı boyutlarda da olsa tüm dünya nüfusunu etkilemektedir. Bu sorun, kimi yerlerde temiz suya ulaşmak için çok uzun mesafeler kat edilmesine neden olurken kimi yerlerde salgına yol açarak hastalık ve ölümlere sebebiyet vermiştir;⁴⁷ Amerika’da ve Çin’de ortaya çıkan felaketler ise kirliliğin artarak sürmekte olduğunu göstermektedir.

B. Küresel Su Politikası

Dünyanın su sorununu, su kirliliği ve nüfus artışına indirgemek ve çözümü de bireysel tasarruflarda aramak büyük bir yanılgıdan ibarettir. Zira, kişisel kullanım olarak ifade edilen içme suyu ve ev içi su tüketiminin, toplam su tüketimi içerisindeki payı yalnızca %8’dir.⁴⁸ Bu bakımdan, “Sebzeleri elde değil de su dolu bir kapta yıkayarak yılda 18 ton su kurtarabilirsiniz.” ve ya “Sifonunuzun içerisine, 1.5 litrelik su dolu pet şişeyi yerleştirerek yılda 2 ton su kurtarabileceğinizi biliyor muydunuz?” ya da “Çamaşır makinenizi haftada bir kez bile az çalıştırsanız yılda 9 ton su tasarruf etmiş olursunuz.” türünden palyatif tutumlarla, sorunun çözülemeyeceği belirtilmektedir.⁴⁹

Su sorunu neredeyse dünyadaki tüm ülkelerin gündemindedir ve yaşanan tecrübeler sorunun bir boyutunu ortaya koymuştur: Yaşamsal faaliyetlerin devamı

⁴⁵ BARLOW, *Mavi Sözleşme...*, s. 26.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 26-28.

⁴⁷ *A.g.e.*, s. 28.

⁴⁸ **Facts and Trends**, World Business Council for Sustainable Development, August, 2005, s. 3, <http://www.unwater.org>, (07.01.2016).

⁴⁹ DEMİRER, Temel, ““Su” Deyip Geçmeyin!”, **Su Hayattır, Satılamaz**, Der. Yenikapı Tiyatrosu, Ceylan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 110.

için zorunlu bir ihtiyaç olan su, ticari bir meta olarak kabul edilerek kâr hedeflerinin merkezine oturtulmuştur. Bir başka ifade ile suyun ekonomik anlamda bir ‘mal’ olduğu iddia edilmektedir. Bu iddia, suyun niteliğini ortaya koyması bakımından başlı başına önemlidir, ancak asıl önemli olan suyu bir meta olarak gören anlayışın nelere sebep olabileceğidir. Nitekim, su sorununun diğer boyutunu da değişen su algısı ve suların özelleştirilmesi konuları oluşturmaktadır. Pek çok ülke, suyu bir meta olarak gören ve suyu özelleştiren anlayışın nelere sebep olabileceğini tecrübe etmiştir. Bu nedenle, suyun bir meta mı yoksa kamusal bir varlık mı olduğu meselesi ve özelleştirme uygulamaları su sorununun anlaşılması bakımından önem teşkil etmektedir.

1. Suyun Metalaşması

Suyun metalaşması; önceleri kamusal bir varlık olarak kabul edilen suyun, ticari bir mal olarak kabul edilmesiyle sonuçlanan evrim sürecini ifade etmektedir. Bu evrimin kaynağında, suyun canlı yaşamındaki önemine karşın sınırlı bir varlık olduğu, bu nedenle, verimli kullanılması gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Suyun niteliğine ilişkin bu kavramsal dönüşüm, bir bakıma özelleştirme uygulamalarının hukuki zeminini teşkil etmektedir. Zira kamusal bir varlık değil ticari bir mal olarak kabul edilen su, pekâlâ alınıp satılabilecek ve özelleştirme uygulamalarına konu olabilecektir. Bu bakımdan, özelleştirme uygulamalarına geçmeden önce suyun metalaşmasına giden süreci, bu süreçte desteğini esirgemeyen kurum ve kuruluşları ortaya koymak gerekmektedir.

a. Dünya Su Aktörleri

19. yüzyıla kadar doğanın bir armağanı olarak bedelsiz olan suyun, petrol gibi bir ticaret metna dönüşmesi hayret vericidir. Dünya su aktörlerine göre bu hayret verici dönüşümün amacı, kıt olan suyun daha verimli kullanılmasının sağlanması ve su zengini ülkeler ile su kaynakları yetersiz olan ülkeler arasında bir nevi “su adaleti” tesis edilmesidir. Suyun bir meta olarak kabul edilmesinden bu yana, dünyanın pek çok yerinde kentsel su hizmetlerini kâr amaçlı su şirketleri sağlamakta, yer altı suları şişelenerek satılmakta ve sanayi sektörleri suyun büyük bir miktarını denetim altında bulundurmaktadır. Suyun metalaşmasına paralel olarak ilerleyen bu süreçler sonucunda, kâr politikalarının da öne çıkmasıyla su

hizmetlerinde kalite düşerken fiyatlar %300'lere varan oranda artmış ve su özelleştirmeleri yolsuzlukların odağı haline gelmiştir.⁵⁰

Suya ilgi gösteren aktörler, suyun metalaşmasına zemin hazırlayanlar ve metalaşan suyun ticaretini yapanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Suyun alınıp satılabilen bir meta haline dönüşmesi sürecinde etkili olan kurum ve kuruluşlar çeşitlilik arz etmektedir. Başlıca kurum ve kuruluşlara bakılacak olursa; uluslararası düzeyde, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Finans Kurumu, Dünya Su Konseyi ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların bu süreci yönlendirdiği görülmektedir. Bunun yanında, Asya Kalkınma Bankası, Afrika Kalkınma Bankası, Amerikan Üyeleri Kalkınma Bankası gibi yöresel bankalar da sürece dahil olmaktadır. Su ticareti için gerekli ortamın hazırlanmasıyla da ortaya su şirketleri ve hükümetler çıkmaktadır. Bu aktörlerin her biri, suyun metalaşmasında, dolayısıyla su sorununun ortaya çıkmasında çeşitli biçimlerde etkili olmuşlardır; ancak bu etkilerin biçimi ve içeriği ayrıca bir çalışma gerektirecek kadar kapsamlıdır. Dolayısıyla burada süreçte kilit rol oynayan Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ile başlıca su şirketleri ele alınacaktır.

Hedefi uluslararası barış ve işbirliğinin sağlanması olan Birleşmiş Milletler, yeni dünya düzeni içerisinde farklı bir politik çehreye bürünmüştür. Örgüt, bir yandan suyun insan hakkı olarak kabul edilmesi fikrine öncülük ederken diğer yandan suyun ekonomik değerini ön plana çıkararak suyun metalaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. BM'nin su konusuna olan ilgisi⁵¹ 1958 yılına kadar uzansa da su, ilk kez, 1992 yılında Dublin Konferansı'nda bir mal olarak tanımlanmıştır.⁵² 1992 yılından bu yana, BM, özel sektörün su hizmetlerine katılımını teşvik etmiştir. BM'nin su politikasına katılımı Gündem 21, Milenyum Kalkınma Hedefleri, Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi, Dünya Su Değerlendirme Programı gibi

⁵⁰ SALİHOĞLU, Serhat, "Küresel Su Siyaseti Nedir?", **Su Yönetimi Küresel Politika Ve Uygulamalara Eleştiri**, ed. ÇINAR, Tayfun; ÖZDİNÇ, Hülya K., Memleket Yayınları, 2006, s. 31.

⁵¹ Bu ilginin öncülüğünü, Uluslararası Para Fonu'nun eski başkanı Camdessus'un yaptığı iddia edilmektedir. Buna göre, Camdessus, IMF'den ayrılıp BM'nin danışmanı olunca, işe, küresel ölçüde %95 oranında kamunun elinde olan su ve dağıtımına "özel sektörü" katmakla başlamıştır. Böylece ilk adımda özel sektöre yüzde 10 ile yüzde 15 pay verilmesi sağlanmıştır. BULARD, Martine, Le Monde Diplomatique, Ocak 2005, aktaran ÖZBUDUN, Sibel, "Suyun Deli Dümruulları: Özelleştirmeler", **Su Hayattır Satılamaz**, Der. Yeni Kapı Tiyatrosu, s. 62.

⁵² BARLOW, Mavi Sözleşme..., s. 63; ÇINAR, Tayfun, "Suya Erişim Hakkı", **TMMOB 2.Su Politikaları Kongresi**, Mattek Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 15.

çeşitli etkinlik, konferans ve bildiriler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu bildiri ve etkinlikler, genel olarak, su hizmetlerinin iyileştirilmesi ve su yönetiminin geliştirilmesi amaçlarına yöneliktir.⁵³ Buna karşın suyun bir insan hakkı olduğuna dair uluslararası ilk belge de yine BM tarafından yayınlanmıştır. BM-Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından yayınlanan Genel Yorum 15'te bir yandan kamu malı olarak kabul edilen suyun bir insan hakkı olduğu belirtilmekte⁵⁴ diğer yandan da su hakkının gerçekleştirilmesi için uygulanacak stratejilerde özel sektörle iş birliği içerisinde olunabileceği tavsiyesinde bulunmaktadır.⁵⁵ Bununla beraber, aynı yıl UNESCO'nun suyla ilgili bir konferansının ardından yayınlanan raporda BM'nin ve iki büyük su şirketi olan Suez ve Veolia'nın logoları bir arada kullanılmıştır.⁵⁶

Uluslararası kuruluşlardan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, özelleştirme uygulamalarının küresel tabanda en büyük destekçileridir. Bu kuruluşlar ülkelerin kredi taleplerini suyun özelleştirilmesinin kabul edilmesi şartıyla kabul etmektedir. 2000'li yılların başlarından itibaren uluslararası finans kuruluşları tarafından yapılan 40 kredi anlaşmasından 12 tanesinde suların özelleştirilmesi şartına açıkça yer verilmiştir.⁵⁷ Dünya Bankası da benzer şekilde su hizmetlerinin özelleştirilmesini, kredi sözleşmelerinin ön koşulu olarak öne sürmektedir.⁵⁸ Bu, bir bakıma kredi ihtiyacı olan Güney Ülkelerinin pazarlarının Kuzey'in şirketlerine açılmasıdır. Bu hedeflere uygun olarak, 1990'lardan bu yana birçok ülkede su hizmetleri özelleştirilmiştir. Bu özelleştirme faaliyetleri bazen su hizmetlerinin tamamen özel sektörlere devri bazen de kamu-özel sektör ortaklığı biçiminde gerçekleşmektedir. Oysa, her iki sözleşme de bedel ödeyemeyenlerin hizmetten dışlanması sonucu doğurmaktadır.⁵⁹ Dünya Bankası'nın güncel hedefi ise su tedariki ve su dağıtımında da özel sektörün etkinliğinin artırılmasıdır. Bu hedefin arka

⁵³ Bu etkinlik ve bildirilerin içeriğine dair daha fazla bilgi için bkz. YILMAZ, Gaye, **Suyun Metalaşmasında Etkili Olan Dinamikler: Türkiye Örneği Üzerinden Sanayi ve Tarımda Su Kullanımı**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009, s. 94-108.

⁵⁴ Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, **Genel Yorum 15**, E/C.12/2002/11, 20 January 2003, para.1.

⁵⁵ **Genel Yorum 15**, para. 49, 50.

⁵⁶ BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s. 64.

⁵⁷ ÇINAR, "Suya Erişim Hakkı...", s. 16.

⁵⁸ Dünya Bankası'nın özelleştirmeler karşılığında verdiği su ve altyapı kredilerinin bölgelere göre dağılımı ve miktarları için bkz. ÇINAR, Tayfun "Su Yönetimi ve Finansmanı" nda Strateji, Model ve Aktörler", ÇINAR, Tayfun ve ÖZDİNÇ, Hülya K, (ed.) **Su Yönetimi Küresel Politika Ve Uygulamalara Eleştiri**, Memleket Yayınları, Ankara, 2006, s. 63-71.

⁵⁹ BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s.58, 59.

planında, Banka'nın finansörü olan devletlerin su şirketlerinin baskısı olduğu ifade edilmektedir.⁶⁰

Su şirketleri ise uluslararası kurum ve kuruluşların kurduğu su pazarının en aktif aktörleridir. Su şirketleri bu pazara genellikle kamu özel sektör işbirliği içerisinde, nadiren de Şili'de olduğu gibi, su varlıklarının tamamen ve kalıcı bir biçimde satın alınması ile dahil olmaktadır. İlk olarak 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan su şirketleri 19. yüzyılda etkinliklerini arttırmış, 20. yüzyılda ise uluslararası kuruluşlar tarafından da desteklenerek dünyanın en büyük şirketleri arasına girecek gelire ulaşmışlardır. Öyle ki, dünya su tekelleri olarak kabul edilen Alman RWE, Suez ve Vivendi, Fortune Dergisi'nin 2010 yılında hazırladığı listede, dünyanın en büyük 200 şirketi arasında yer almışlardır. Dünya su piyasası, bu üç dev tekel dışında yeni su şirketlerine de yetecek kadar geniş bir hacme sahiptir. Zira su piyasasının yıllık kârı, petrol sanayinin % 40 'ına ulaşmıştır ve dünya sularının henüz yalnızca % 5'i özelleştirilmiştir.⁶¹ Bu arada Dünya Bankası, su piyasasının büyüme hedefini revize ettiklerini ve yeni tahminlerin 1 trilyon \$'ı aştığını açıklamıştır. Buna paralel olarak, sektörde faaliyet gösteren şirket sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Örneğin, Amerika'da ITT, United Water; Avrupa'da Eurawasser, IS; Güney Amerika'da Aguas Cordobesas, Aguas do Amazonas; Afrika ve Ortadoğu'da JOWAM, LEMA ve Asya'da PALYJA, Macao gibi şirketler yerel ölçekte de olsa su piyasasında boy göstermektedirler.⁶² Son olarak, özel şirketlerin ulaştığı kişi sayısı da su piyasasındaki genişlemenin boyutunu ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Küresel bazda değerlendirildiğinde, dünya nüfusunun %13'ünün, yani 62 ülkede 909 milyon insanın su ihtiyacının karşılanmasında, su şirketleri etkili olmaktadır.⁶³ Bu oranın son on yıl içerisinde iki katına çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, sektörün geleceği rahatlıkla öngörülebilmektedir.

⁶⁰ TOMONBAY, Mehmet, **Dünyada Su ve Küresel Isınma Sorunu**, Ara Kitap, İstanbul, 2008, s. 110-111'den aktaran YILMAZ, Gaye, **a.g.e.**, s.109-110.

⁶¹ KARTAL, Filiz, "Suyun Metalaşması Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet", TMMOB Su Politikaları Kongresi, **TMH**, S. 454, 2009/2, s. 67.

⁶² SALİHOĞLU, **a.g.e.**, s. 18.

⁶³ **Pinsent Masons Water Yearbook 2011-2012: The Essential Guide to the Water Industry from Leading Infrastructure Law Firm Pinsent Masons**, Pinsent Masons, London, 2011, www.wateryearbook.pinsentmasons.com, (10.11.2016).

b. Su Kamusal Bir Varlık Mı Mal Mı?

Suyun kamusal bir varlık mı yoksa mal mı olduğu tartışması, teorik bir tartışma gibi gözüke de, ülkelerin su politikalarını doğrudan etkileme potansiyeline sahip son derece önemli bir meseledir. Bu yüzdendir ki, su hakkına ilişkin düzenlemelerde, genellikle, suyun kamusal bir varlık olduğu vurgusu yapılmakta, su hizmetlerinin devlet tarafından yerine getirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu konuda en güncel örnek, Avrupa Birliği ülkeleri arasında bir ilke imza atarak, su hakkını anayasal olarak kabul eden Slovenya'dır. Slovenya'da, 17 Kasım 2016 tarihinde, su hakkı, Parlamento'nun 90 vekilinden 64'ünün onayı ile karşı oy olmaksızın kabul edilmiştir. "Herkes su hakkına sahiptir" ifadesiyle başlayan maddenin devamında, su kaynaklarının devlet tarafından yönetilen bir kamu malı olduğu ifade edilmiş; su kaynaklarının, öncelikli ve sürekli olarak bireylerin su içme ve ev içi ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığı, bu yüzden de piyasa malı olarak kabul edilemeyeceği düzenlenmiştir.⁶⁴ Görüldüğü üzere, bu düzenleme, su hakkı ile suyun niteliği arasında bir bağlantı kurmaktadır ve bu düzenlemeyi -suyu nitelemenin su hakkı üzerindeki etkisini- anlamlandırabilmek için bu ikili arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

İlk çağlardan bu yana medeniyetlerin bir anlamda kaderi olan su, insan hayatı için de vazgeçilmez bir gerekliliktir. Öyle ki insan henüz dünyaya gelmeden, yumurtadan embriyoya dönüşüp cenin haline geldikten sonra, dokuz ay anne karnında yalnızca su içerisinde gelişmektedir. Bu gelişim sona erdiğinde ortaya çıkan metabolizmanın ve dolaşım, boşaltım gibi önemli sistemlerin çalışması, yine su ile mümkün olmaktadır. İnsan, su ile bu denli iç içe olduğundan, uzunca bir zaman, su ile uyum içerisinde ve suya göre yaşamıştır. Ancak, yaşam alanındaki değişim ile insan için suyu kontrol altına alma zorunluluğu doğmuştur. Kent hayatının başlamasıyla, başta su kemerleri, daha sonraları kanallar ve borular sayesinde su stoklanabilir ve dağıtılabılır bir hale gelmiştir.⁶⁵ Bu gelişme, suyun toplumsal

⁶⁴ "Slovenia adds water to constitution as fundamental right for all", **The Guardian**, 18.11.2016, (08.08.2017).

⁶⁵ MATRICON, **a.g.e.**, s. 74.

konumunu değiştiren büyük bir gelişmedir ve belki de bugün suyun satılabiliyor olmasının altında bu gelişme yatmaktadır.⁶⁶

Doğanın insanlığa bir armağanı olarak bedava elde edilebilen su, İngiltere’de başlayan ürkek birkaç denemeden sonra Paris’te 1778 yılında Fransız ticari su dağıtım şirketinin kurulmasıyla ticari bir mala dönüşmüştür. İyi niyetle bakıldığında, bu uygulamanın halka yarar sağladığı ve mühendislik hizmetlerinin doğal olarak bir ödeme gerektirdiğı söylenebilir, ancak kısa zamanda bu yarar sağlama durumu çok farklı bir boyut kazanmıştır. Su dağıtım hizmetinin tek bir şirket tarafından verilmesi yetersiz kalınca, bugün Vivendi adıyla bilinen ve dünyanın her yanına su satan Compagnie Générale de Eaux ve Lyonnaise des Eaux şirketi kurulmuş ve vilayetlerle uzun süreli sözleşmeler yapılmıştır.⁶⁷ Günümüzde, dünyanın hemen her yerinde su dağıtımı şirketler tarafından yapılmaktadır. Su dağıtımının şirketlerce yapılmadığı yerlerde ise su hizmetlerinin teminine ilişkin ciddi sorunların ortaya çıkmasıyla su şirketleri devreye girerek, ambalajlı su sunmaktadır.

Gerek su hizmetlerinin özelleştirilmesi gerekse ambalajlı suların alternatif olmaktan çıkarak bir zorunluluk haline getirilmesi meselesi çoğunlukla hayatın olağan akışı içerisinde kaybolmaktadır. Oysa suyun özelleştirilmesi sonucu doğuran tüm bu uygulamalar, basitçe, suyun halka satılmasıdır. Suyu ticari bir mal olarak kabul eden anlayışın uzantısı olan bu uygulamalar, su hakkını tehdit etmekte ve yeni sorunlara yol açmaktadır. Su hakkına yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması, mevcut ve muhtemel sorunların çözülebilmesi, suyun bir mal mı yoksa kamusal bir

⁶⁶ Günümüzde suyun özelleştirilmesi konusu Garrett Hardin’in “Ortak Mülklerin Trajedisi” isimli makalesine dayandırılmaktadır. Makale’de özelleştirme teorisinin dayanağı bir senaryo tahayyülü ile ortaya koyulmaktadır: “*Herkese açık bir otlak düşünün. Her sürü sahibinin otlak üzerinde mümkün olduğunca fazla sayıda hayvan beslemeye çalışması beklenir. Bu tarz bir düzenleme yüzyıllar boyunca oldukça güzel bir şekilde işlemiş olabilir, çünkü kabile savaşları, kaçak avlanma ve hastalıklar hem insanların hem de hayvanların sayısını arazinin taşıma kapasitesinin çok altında tutmuştur. Ne var ki, nihayetinde, hesaplaşma günü yani o çok arzulanan toplumsal istikrar amacının gerçekliğe dönüştüğü gün gelip çatmıştır. Bu noktada, ortak mülklerin içsel mantığı acımasız bir şekilde trajedi yaratır.*” SHIVA, Vandana, **Su Savaşları**, Çev. Ali K. Seysel, Bgst Yayınları, İstanbul, 2007, s.47. Shiva, Hardin’in bu yankı uyandıran makalesini çeşitli yönlerden eleştirmektedir. Buna göre, ortak mülkler, Hardin’in dediğı gibi açık-erişim kaynakları değildir; bunlar için grup düzeyinde mülkiyet kavramı geçerlidir ve sınırlamalara tabidir. Shiva, Hardin’in ortak mülklerin korunabilmesini rekabet ilkesine dayandırmasına da karşı çıkmaktadır. Zira ortak arazinin nüfusun genel ihtiyacını karşılayamadığı bir senaryoda da başka bir trajedi yaşanacağı gerçeğı gözden kaçırılmamalıdır. Age, s.47-48. Bu yönde daha fazla eleştiri için bkz. BARLOW, Maude, **Su Hakkı**, (çev.) KÖSE, Arife, Yeni İnsan, İstanbul, 2016., 84-89.

⁶⁷ MATRICON, **a.g.e.**, s.77.

varlık mı olduğu tartışmasıyla yakından ilgilidir. Bu bakımdan suyun niteliğine yönelik bu tartışmanın içeriği daha iyi anlaşılmalıdır.

İnsanın sınırsız ihtiyaçları karşısında bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların kıt olması denklemi üzerine kurulu kapitalist sistemde, bir mal ya da hizmetin fiyatlandırılabilmesi için sınırlı olması yeterlidir. Bu denklem üzerinden gidildiğinde, arzı sınırlı talebi sonsuz olan su da fiyatlandırılabilir bir mal ve hizmet haline dönüşmektedir. Bu dönüşüm Uruguay Roundu'nun imzalanmasından iki yıl önce Dublin'de toplanan "Uluslararası Su ve Çevre Konferansı'nda (1992) suyun "ekonomik mal" olarak kabul görmesiyle başlamıştır.⁶⁸ Dublin Beyanı'nda 'su ekonomik bir mal olarak değerlendirilmeli, suyun fiyatlandırılması hususunda ekonomik mallara uygulanan ölçütler uygulanmalı ve su yönetimine paydaşların geniş katılımı sağlanmalıdır" denilerek, kamuya ait olan su, piyasalaştırılmıştır. Suyun kamusal niteliği değiştirilirken, su hakkına da vurgu yapılmış, piyasalaştırmanın amacının esasında verimliliği arttırarak su hakkının gerçekleştirilmesini sağlamak olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹ Aynı yıl Rio'da gerçekleşen Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda da su doğal bir kaynak olarak kabul edilmekle beraber, sosyo-ekonomik bir mal olarak algılanması gerektiği belirtilmiştir. Böylece, meşruiyetini pekiştiren su şirketleri, su yönetimindeki etkinliklerini arttırmış, gelişmekte olan ülkelerde, sadece on yıl içerisinde su projelerine yönelik 203 sözleşmenin tarafı olmuşlardır.⁷⁰ 2015 yılı itibariyle, Dünya nüfusunun yaklaşık %5'inin suyu, özel şirketler tarafından sağlanmaktadır.⁷¹

Suyun metalaşmasına karşı hak temelli eğilim, suyun kamusal bir varlık olduğunu ileri sürmekte ve suyun özelleştirilmesine karşı çıkmaktadır.⁷² Bu eğilim,

⁶⁸ MİNİBAŞ, Türkel, **Bu Kez Düşmanın Adı Terör**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2005, s.478-479.

⁶⁹ **The Dublin Statement On Water And Sustainable Development**, Principle 4, 31.01.1992, Dublin, <http://www.un-documents.net/h2o-dub.htm>, (07.11.2016).

⁷⁰ BAUMERT, Jennifer; BLOODGOOD, Laura, "Private Sector Participation in the Water And Wastewater Services Industry", Office Of Industries Working Paper: No. ID-08, **U.S. International Trade Commission**, 2004, s. 21. Dünya Bankası'na göre su projelerinin özel sektör katılımına açıldığı ülke sayısı 2015 yılı itibariyle 64'tür. <http://ppi.worldbank.org/snapshots/sector/water-and-sewerage>, (07.11.2016).

⁷¹ DELMON, J, **Water Projects: Commercial and Contractual Guide**, Kluwer Law International, Londra, 2001, s. 2.

⁷² Su hakkının normatif içeriğinin düzenlendiği Genel Yorum 15'in başlangıcında "su kamusal bir maldır" denilerek suyun kamusal yönü vurgulanmıştır. Bu yöndeki diğer yazarlar için bkz. BARLOW, **Su Hakkı...**, s. 79; SHIVA, Vandana, "Resisting Water Privatization, Building Water

genellikle, suyun doğal bir kaynak olmasından, bazen de toplumların suya yüklediği anlamdan kaynaklanmaktadır. Örneğin, M.S. 534'te, Bizans İmparatoru Justinyanus'un çabalarıyla oluşturulan Justinyanus Kanunları'nda, "doğa yasaları gereği bu şeyler -hava, akarsular, deniz ve haliyle deniz kıyıları- insanlığın ortak malıdır" denilerek, diğer doğal kaynaklar gibi suyun da kamusal bir varlık olduğu vurgulanmıştır. Hindistan'da ise, nehirlerin tanrıların uzantıları ve onların görünüşleri olduğu inancıyla su, geleneksel mülkiyet ilişkileri bakımından çemberin dışında tutulmuştur.⁷³ Avrupa Birliği'nin yeni bir demokrasi denemesi olan Avrupa Vatandaş Girişimi de kurulduktan sonra ilk iş olarak su hakkı talebinde bulunmuştur. Avrupa Birliği Konseyi'ne yaklaşık 2 milyon imza ile iletilen talepte, suyun kamusal bir varlık olarak kabul edilmesi ve piyasa hâkimiyetine bırakılmaması gerektiği vurgulanmıştır.⁷⁴ Su hakkına ilişkin çalışmalarıyla ünlü Kanadalı yazar ve aktivist Barlow, suya ticari mal olarak yaklaşan görüşe sert bir biçimde karşı çıkmakta, suyun özel sektörle tek münasebetinin "kamusal emanet doktrini" çerçevesinde olması gerektiğini ifade etmektedir.

Kamusal emanet doktrini, doğal kaynakların insan varlığının temelini oluşturduğu ve bütün kamunun malı olduğu gerçeğinden hareketle bu kaynakların korunmasını sağlayan bir araçtır. Magna Carta da dâhil birçok metinde ve mahkemede tekrar edilen bu ilkenin özünde, kamusal emanete ait kaynakların devletin gözetiminde olması gerektiği anlayışı vardır. Dolayısıyla, kamusal emanet doktrini içerisinde su ticaretine ve suyun özelleştirilmesine yer yoktur; fakat doğal kaynaklara telafisi imkânsız zararlar verme ve gereğinden fazla kullanma konusunda hükümet tarafından kesin ve net sınırlamaların olduğu bir sistem içerisinde kaynakların tekelleştirilmesine müsaade etmeyen bir emanet etme durumu vardır.⁷⁵ Bu bakımdan, kamusal emanet doktrini, su piyasasını durdurmanın, önceliği şirketlere değil de insanlara ve ekosisteme vermenin, buna paralel olarak mevcut su krizinin çözülmesinin en etkili yollarından biridir. Kamusal emanet doktrini, uygulamada da sonuç veren, gerçekleştirilmesi mümkün bir ilkedir. ABD hukukunda köklü bir geçmişi olan ilke, 1983 yılında Idaho Yüksek Mahkemesi'nde 'hükümetin

Democracy", **World Water Forum**, Mexico City, 2014, s. 5, <http://www.globalternative.org/downloads/shiva-water.pdf>, (08.11.2016).

⁷³ SHIVA, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁷⁴ "Water and Sanitation are Human Right!", <http://www.right2water.eu/>, (01.01.2017).

⁷⁵ BARLOW, **Su Hakkı...**, s. 84.

kamusal emanet kaynakları ile ilgili izin verilebilir eyleminin dış sınırlarının belirlenmesi' olarak tanımlanmış, aynı yıl California Yüksek Mahkemesi'nde Mono Gölü suyunun Los Angeles'a yöneltilmesini engellemek için kullanılmıştır. Yirmi yıl sonra Nestle'ye karşı açılan bir davada da kamusal emanet doktrini ileri sürülmüş, Nestle'nin şişeleme işleminin kamusal bir varlık olan yer altı sularının ticarileştirilmesi anlamına geldiği ortaya koyulmuştur.⁷⁶ Görüldüğü gibi, doğal kaynakların korunmasında etkili bir araç olan kamusal emanet doktrini, suyun bir insan hakkı olma özelliği ile de uyum içerisindedir.⁷⁷ Çünkü suyun kamusal bir varlık olduğunun kabulü, bireylerin su tüketiminden dışlanamaması anlamına gelmektedir. Şebeke suyu uygulaması, suyun kamusal özelliğini tereddütlü hale getiriyor olsa da, bireylerin su talebinin esnek olmadığı, yaşamın devamı için suyun bir zorunluluk olduğu gerçeği bu görüşü pekiştirmektedir.⁷⁸

Suyu ticari bir mal olarak kabul eden ve suyun kamusal bir varlık olduğunu savunan görüşlerin dışında, suyun ekonomik bir değer olduğunu kabul etmekle beraber su hakkını kabul eden üçüncü bir görüşten bahsedilmektedir. Suyun ekonomik bir mal olduğu görüşü, suyu ticari bir mal olarak kabul eden anlayışın Dublin Beyannamesi'nin yanlış yorumlandığı düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Buna göre, suyun ekonomik bir mal olarak kabul edilmesini ve su hakkının gerçekleştirilebilmesi için suyun fiyatlandırılması gerektiğini düzenleyen ilke, suyun ticari bir mal olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Suyun ekonomik bir mal olması, suyun insanlar için bir değerinin olması ve eksiye düşmeyecek (*Non-negative price*) şekilde fiyatlandırılabilir olması anlamına gelmektedir. Buna karşın, suyun ticari bir mal olduğunun ileri sürülebilmesi için, ilgili sektör bakımından ikame bir malın olması gerekmektedir. Bu iki kavram bakımından asıl ayırt edici olan ise amaçlarıdır; ekonomik mallar maliyeti kurtarma üzerinden fiyatlandırılırken, ticari mallarda kâr elde etme amacı ön plandadır.⁷⁹

⁷⁶ A.g.e., s. 101.

⁷⁷ Genel Yorum 15, para. 1; BAKKER, Karen, **Privatizing Water**, Cornell Papers, New York, 2010, s. 138.

⁷⁸ AYRANGÖL, Zülküf, "**Küresel Kamusal Mallar ve Su Hakkı**", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2012, s. 154.

⁷⁹ SULEIMAN, Lina, "A Rights-based Policy Framework for Governing Municipal Water Services", **The Human Right to Water: From Concept to Reality**, ed. SINGH, Nandita, Springer, 2016, s. 191.

Suyu tamamen kamusal bir varlık olarak kabul etmek zordur. Öte yandan, insanın ve doğanın canlılığının devamı için zorunlu bir ihtiyaç olan suyu, alınıp satılabilen bir mal olarak kabul etmek, bireysel, toplumsal ve ekolojik sorunları kabullenmek anlamına gelecektir. Gerçekten de su, karmaşık yapılı katışık bir kamusal bir maldır. Çünkü su, kamusal malların doğasında olan ‘rekabet konusu olmama’ ve ‘dışlanamama’ özelliklerini tam olarak karşılayamamaktadır.⁸⁰ Tüketimde rekabetin olmaması; bir malın biri tarafından tüketilmesinin bir başkasının tüketimine müdahale teşkil etmemesi anlamına gelmektedir. Bu özellik bakımından değerlendirildiğinde, sınırlı bir varlık olan suyun tüketiminde bir rekabetin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dışlanamama ise, belirli bir malın tüketiminden hiç kimsenin mahrum bırakılamaması demektir.⁸¹ Su, tüm canlılar için vazgeçilmez olduğundan su tüketiminde dışlanma söz konusu olamaz. Sonuç itibariyle su, ilk ilke bakımından ekonomik bir mal, ikinci ilke bakımından ise kamusal bir varlık olarak kabul edilmelidir.

Su hakkının anayasal ve yasal düzenlemeler ile hukuki güvence altına alınmasına yönelik mücadeleler devam etmektedir. Buna karşın, bazı küresel toplantılarda, suyun bir hak olarak ele alınması bir tarafa suyun özelleştirilmesini teşvik edici tavsiyelerde bulunmaktadır.⁸² Suyun özelleştirilmesi farklı gerekçelerle birçok ülkede hayata geçirilmiş bir uygulamadır. Genellikle su hizmetlerinde kalitenin artırılması amacıyla yapıldığı iddia edilen özelleştirmeler sonucunda su ücretlerinde % 300'lere ulaşan artışlar yaşanmıştır. Bu durum, aşağıda unsurları ortaya konulan su hakkı bakımından ciddi tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Su hakkının tam anlamıyla sağlanabilmesi için bu tehlikenin yansımaları üzerinde durulması ve gerekli önemlerin alınması gerekmektedir.

⁸⁰ AYRANGÖL, a.g.e., s. 154.

⁸¹ MURTHY, Sharmila L., "The Human Right(s) to Water and Sanitation: History, Meaning and the Controversy Over Privatization", **Berkeley Journal of International Law**, Volume:31 Issue:1, 2013 s.129.

⁸² KISHIMOTO, Satoko, **World Water Forum Needs To Be More Than Just A Trade Show For Privatisation**, 17 April 2015, <https://www.theguardian.com/global-development/2015/apr/17/world-water-forum-needs-to-be-more-than-just-a-trade-show-for-privatisation> (08.11.2016).

2. Suların Özelleştirilmesi ve Su Hakkı

Suyun niteliğine yönelik tartışmaya paralel olarak, suyun özelleştirilmesi hususu su hakkı ile bağlantılı olarak sıklıkla eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin merkezinde, kamusal bir varlık olan suyun herkes için en temel ihtiyaç teşkil etmesi, dolayısıyla özelleştirilerek kâr kaynağı olarak görülmesinin insan haklarını ihlal ettiği düşüncesi yatmaktadır. Gerçekten de, hemen hemen dünyanın her yerinde, suların özelleştirilmesiyle ortaya çıkan pek çok soruna tanıklık edilmiştir. Bu sorunların tahammül edilebilir olmaktan çıkmasıyla, pek çok yerde insanlar sokaklara dökülmüş ve su hakkı talep etmişlerdir. Bu bakımdan, özelleştirme uygulamaları ve bu uygulamaların su hakkı ile ilişkisinin ortaya koyulması, su krizinin çözülmesine katkıda bulunacaktır.

a. Özelleştirmeler ve Su Adaleti Hareketi

Birleşmiş Milletler raporlarına göre, 700 milyondan fazla insan temiz içme suyuna, 2.5 milyardan fazla insan – dünya nüfusunun üçte birinden daha fazla- ise temizlik için ihtiyaç duyulan suya ulaşamamaktadır.⁸³ Endişe verici bu veriler, iklim koşulları, çevresel faktörler ve artan nüfus dikkate alınarak değerlendirildiğinde geleceğe yönelik pek de iç açıcı olmayan öngörülerde bulunulabilir. Nitekim suyun özelleştirilmesinin gerekliliğini savunanların da öngörülerinin temelinde bu veriler bulunmaktadır.⁸⁴

İçilebilir ve kullanılabilir temiz suya erişim bakımından ortaya konulan bu olumsuz tabloya bakılarak suyun “kıt” olduğu ve insanlığı küresel bir su krizinin beklediği ifade edilmektedir. Bu durum karşısında öne sürülen çözüm ise suyun korunması ve en verimli şekilde değerlendirilebilmesi için özelleştirilmesidir.⁸⁵ Suyu erişim sorunlarına yönelik bu duyarlılık sevindirici olsa da, önerilen pratik çözüm, bazı tereddütleri beraberinde getirmektedir. Amaç suyun korunması mı yoksa özelleştirmelere masumane gerekçeler bulmak mıdır? Bu soruyu cevaplayabilmek için dünya genelindeki özelleştirme politikalarına kısaca bakmak faydalı olacaktır.

⁸³ WHO, **Drinking Water and Sanitation 2014 Update**, WHO Library Cataloguing-in-Publication Data, s. 6.

⁸⁴ ARİBOĞA, Ercan, “Yaşam Hakkı Olarak Su”, s. 16, www.suhakki.org (10.11.2016).

⁸⁵ TOPÇU, Eral, **Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009, s. 66.

Burada kapsamlı bir inceleme yapmak mümkün olmadığından dikkat çeken bazı özelleştirme uygulamalarına değinilecektir.⁸⁶

Su hizmetlerinin özelleştirilmesi, toplumsal fayda gerekçesiyle suyun/su işletmelerinin tümünden ya da kısmi olarak özel şirketlere devredilmesidir. Su, ilk defa, 1992’de Dublin’de ekonomik bir mal olarak ele alınmıştır. 2000 yılında gerçekleşen Dünya Su Forumu’nda Dünya Su Komisyonu’nun – komisyonun su piyasasında hakim olan üç büyük şirket (Suez, Vivendi, RWE) ile sıkı bağları olduğunu belirtmekte fayda var⁸⁷ - yayınladığı bildiride de insanlığın karşılaştığı en ciddi sorun olarak su yönetimi gösterilmiş ve çözüm olarak suyun serbest piyasa ekonomisine açılması gerektiği ileri sürülmüştür.⁸⁸

Suyun özelleştirilmesinde ilk örnek Fransa’dır. 1853 yılına kadar uzanan bu süreçte, suların özelleştirilmesine yönelik ilk ciddi adım bugün Vivendi adıyla bilinen ve dünyanın her yanına su satan Compagnie Générale de Eaux su şirketinin Paris vilayeti ile elli yıllık sözleşme yapmasıdır.⁸⁹ İlerleyen dönemlerde de özelleştirme eğilimi istikrar kazanmış, Fransa’da pek çok belediye, su hizmetlerinin dağıtımını özel şirketlere devretmiştir. Bu şirketler, dünya su pazarının da devleri olarak kabul edilen Veolia ve Suez⁹⁰ ile, nispeten daha küçük olan SAUR şirketleridir ve Fransa’da nüfusun üçte ikisinin su ihtiyacı bu şirketler tarafından sağlanmaktadır. Su hizmetlerinin istikrarla sürdürüldüğü Fransa’da, su hizmetlerinin devrine ilişkin çarpıcı bir deneyim yaşanmıştır. 1989 yılında, Grenoble kentinin su hizmetlerini Lyonnaise des Eaux su şirketine devreden bir sözleşme imzalanmış ve su ücretlerinde 2 misli artış yaşanmıştır. Bu haliyle, halk % 150 daha fazla ödeme yaparken 5.2 milyondan fazla insan kalitesi kabul edilemez nitelikte su kullanmıştır.⁹¹

⁸⁶ Su özelleştirmelerinin bölgelere göre dağılımını gösteren kapsamlı bir çalışma için bkz. SCHIFFLER, Manuel, **Water, Politics and Money**, Springer, Switzerland, 2015; BARLOW, Mavi **Sözleşme...**, s.123-165.

⁸⁷ BOZBEYOĞLU, Fatma; “Su Sermayedir, Sermaye Sermayedardır!”, **Haber Bülteni**, s.75 www.jmo.org.tr (15.11.2016).

⁸⁸ GLEICK, Peter ve diğ., **The New Economy of Water: The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water**, Pacific Institute, California, 2002, s. 8.

⁸⁹ SCHIFFLER, a.g.e., s. 83-85.

⁹⁰ Bu şirketler toplam 40 ülkede 165 milyon insana su hizmeti sağlamaktadırlar.

⁹¹ SCHIFFLER, a.g.e., s. 90 ; TUNCAELLI, Ö. Eylem; **Bir İnsanlık Suçu Suyun Metalaştırılması**, 26 Mayıs 2008, s.3-6 www.politeknik.org.tr (15.11.2016).

İngiltere’de, başbakan Margaret Thatcher’ın öncülüğünde başlayan özelleştirme politikaları, su kaynaklarına da yönelmiştir. Ancak İngiltere’de özelleştirmeler, Fransa’dan farklı olarak, suların tamamen şirketlere satılması şeklinde gerçekleşmiştir.⁹² 1989 yılından bu yana, suların özelleştirilmesiyle su fiyatları artmış, özelleştirmelerin ilk on yılında ev faturaları %147 artarak aile başına 400 Euro’ya ulaşmıştır. Buna rağmen, zaten vergi ödemeyen su şirketleri daha fazla kâr politikasıyla, her eve su saati takılması konusunda ısrarcı olmaktadır. Böylece, yoksullar, yaşlılar ve engelliler de dâhil herkes suyun tam maliyetini ödemek zorunda kalacaktır.⁹³

Fransa ile başlayan özelleştirme uygulamaları dünya genelinde yoğun ilgi görmüştür. Avrupa’da Fransa ve İngiltere dışında İrlanda, İtalya ve Almanya da suyu özelleştirenler kervanına katılmış ve her üç ülkede de su varlıklarını korumak için güçlü bir halk hareketi ortaya çıkmıştır. Almanya’da halk, satışa çıkarılan su şirketlerinin tüm hisselerini satın alarak tepki gösterirken İtalya ve İrlanda’da mücadeleler sürmektedir.⁹⁴ İrlanda’da su krizi partileri de karşı karşıya getirmiş ve hükümet kurulamamıştır. Daha sonra kurulan koalisyon ise suyu ücretlendirmesi gereken Irish Water şirketinin faaliyetlerini 9 aylığına askıya almaya karar vermiştir. Nihayet 2016 Eylül’ünde, 80 bin kişi sokağa dökülerek, suyun ücretlendirilmesini kabul etmeyeceklerini ilan etmiştir ve bu hareket, şimdiye kadar hiç bir AB ülkesinin gerçekleştiremediği ölçüde, su yönetimini demokratikleştiren ve suyun bir insan hakkı olarak görülmesini sağlayan gerçek bir halk hareketi olarak kabul edilmiştir.⁹⁵

Suez şirketinin aynı tarihlere rastlayan bir diğer faaliyet alanı Güney Afrika olmuştur. Şirketin piyasaya girmesiyle, tam maliyet prensibinin gereği olarak evlere

⁹² SCHIFFLER, a.g.e., s. 65, 83.

⁹³ BARLOW, **Su Hakkı...**, s. 128; Hükümet “Ten Points Plan” ile sayaç kullanımını teşvik etmiş, şirketlere de bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak 1999 yılında kabul edilen bu yasa ile, bireylere su sayacı kullanma zorunluluğu getirilemeyeceği düzenlenmiştir. Bugün için İngiltere’de sayaç kullanımı zorunlu değildir ve sayaç kullanmayanlar emlak değerleri esasına göre ödeme yapmaktadır. Bununla beraber, su sayacı kullanımına yönelik politikalar sürmektedir. “Summary of the Director General’s Annual Report 1997” den aktaran TAŞKIN, Taylan, “Birleşik Krallık’ta Su Yönetimi ve Özelleştirme Süreci”, **Su Yönetimi Küresel Politika Ve Uygulamalara Eleştiri**, ed. ÇINAR, Tayfun; ÖZDİNÇ, Hülya K., Memleket Yayınları, 2006, s. 141.

⁹⁴ BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s. 144.

⁹⁵ “Ahead of Saturday Demonstration, European Water Movement Hails Irish Battle for Our Right2Water”, www.right2water.ie (11.11.2016); “Thousands Attend Water Protest in Dublin” <http://www.rte.ie> (11.11.2016)

su sayaçları takılmış ve sonucunda on milyona yakın insanın suyu, ödeme güçlüğü nedeniyle kesilmiştir.⁹⁶

Kanada ve Amerika’da ise, her ne kadar dayatılmıyor olsa da, özelleştirme uygulamaları nakit sıkıntısı çeken belediyeler için bir alternatiftir. Ancak her iki ülkede de fiyat artışları öfkeli direnişlere sebep olmuştur. Öte yandan, Kanada’da suyun özelleştirilmesinin ardından sudaki bakteriler nedeniyle 7 kişi ölmüş ve çok sayıda kişi hastalanmıştır.⁹⁷

Latin Amerika ülkelerine bakıldığında, özelleştirmelerin çok daha farklı bir boyutunun olduğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Özellikle Bolivya’daki özelleştirme süreci ve sonrasında yaşananlar durumun trajikliğini ve şirketlerin aç gözlülüğünün boyutlarını anlayabilmek için ayrı bir öneme sahiptir. Suyun ticarileştirilmesi yolunda 1990’ların sonunda atılan adımlar 2001 yılında fiili olarak sonuç vermiş ve ilk olarak Cochabamba kentinde uygulamaya konulmuştur. Özelleştirme uygulaması sonucunda su ücretleri %300 oranında artmış, yaklaşık olarak asgari ücretin üçte birine ulaşmıştır. Bunun üzerine halk, alternatif çözüm yolu olarak, hendekler kazarak dağlardaki su kaynaklarına ulaşmayı ve evlerin çatılarına kovalar koyarak yağmur suyundan faydalanmayı denemiş, ancak özelleştirme yasası uyarınca durdurulmuştur. Zira artık suyun yanında nehirler, bulutlar su şirketlerinin “malı”dır ve halkın havzalara dolacak yağmur suyuna ulaşmaları şirkete karşı hırsızlık suçunun işlenmesi anlamına gelmektedir. Bu olanlar karşısında çok geçmeden milyonlar sokağa dökülmüş ve isyan başka şehirlere de sıçrayarak büyümüştür. “Cochabamba Su Savaşları” olarak tarihe geçen bu direniş hükümetin devrilmesine giden sürecin de kıvılcımı olmuştur.⁹⁸ Nihayetinde direniş hedefine ulaşmış ve özelleştirme yasaları geri çekilmiştir.⁹⁹

Arjantin’de ise yine başarısız denilebilecek bir özelleştirme süreci yaşandığı görülmektedir. 1993 yılında Suez şirketi ile Arjantin’in başkenti Buenos Aires

⁹⁶ BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s. 138.

⁹⁷ TUNCAELLI, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁸ İLHAN, Akgün (aktaran) “Bolivya ve Güney Afrika’da Su Hakkı Mücadeleleri”, 10 Aralık 2012 (“Oscar Olivera ile Görüşme” 14 Mart 2012, 14 Mart 2012, Marsilya, Fransa).

⁹⁹ Bolivya halkının özelleştirme yasaları karşısında gösterdiği destansı direniş senaristlere ilham kaynağı olmuş ve bu mücadeleyi konu alan “Yağmuru Bile” (Even The Rain,) isimli bir film çekilmiştir. (Yön. Icíar Bollaín, İspanya, 2010).

kentinin içme suyu ihtiyacını karşılamak ve sanitasyon hizmetlerini yerine getirmek üzere 30 yıllık bir sözleşme imzalanmıştır. 2002 yılına kadar hükümet su hizmetlerinin kalitesi ve çevresel korumaya ilişkin uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarılar şirket tarafından dikkate alınmadığı gibi su fiyatları ilk on yılda %88 artmış ve halk tepki göstermeye başlamıştır. Nihayet, 2006 yılında Suez şirketi ile olan sözleşme iptal edilmiş¹⁰⁰ ve su hizmetleri kamusallaştırılmıştır.¹⁰¹ Sözleşmenin iptal edilmesi üzerine Arjantin hükümeti Suez'e 405 milyon dolar tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. Suez, Buenos Aires dışında, 13 kentin su sistemini işlettiği Santa Fe eyaletinden ve su ücretlerinin %500 oranında arttığı Cordoba kentinden de çıkmak zorunda bırakılmıştır.¹⁰²

Son olarak Asya ülkelerine bakılacak olursa Çin, Hindistan, Filipinler ve Endonezya özelleştirme uygulamaları bakımından dikkat çeken ülkeler arasındadır. Endonezya'da Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası'nın teşvikleriyle Suez ve Thames Water, diktatör Suharto rejimi ile olan bağlarını kullanarak Cakarta'nın suyuna dair imtiyazlar elde etmişlerdir. Ancak, şirketler sözleşme şartlarını yerine getirmedikleri gibi, su dağıtımında ödeme gücü olanlar ve olmayanlar ayrımı yaparak yoksulların suya erişimini engellenmiştir. Ödeme gücü olanlar ise, suya, ancak yüzde otuz beş daha fazla ödeyerek erişebilir hale gelmişlerdir.¹⁰³ Hükûmete ve şirkete karşı ortaya çıkan sivil toplum hareketleri Suharto'dan sonra da devam etse de, sözleşmeyi iptal etmeden doğacak tazminat yükümlülüğü yeni hükûmetin cesaretini kırmıştır. Bununla beraber, 2015 yılında Endonezya Anayasa Mahkemesi Su Kaynakları Kanunu'na yönelik tarihi bir karar vermiş; bu karar ile suların özelleştirilmesinin yolunu açan kanun, su hakkına aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁰ AZPIAZU, Daniel ve CASTRO, Jose Estaban, "Aguas Publicas: Buenos Aires in Muddled Waters", PIGEON, M., MCDONALD, D.A., HOEDEMAN, O., KISHIMOTO, S (ed), **Remunicipalisation: Putting Water Back into Public Hands**, Transnational Institute, Amsterdam, 2012, s. 59-60.

¹⁰¹ "Arjantin, Suez'e milyonlarca dolar ödeyecek", 14.04.2015, www.suhakki.org, (11.11.2016).

¹⁰² BARLOW, **Mavi Sözleşme...**, s. 127.

¹⁰³ **A.g.e.**, s. 134.

¹⁰⁴ SUNDURYANI, Fedina S., "Court bans monopoly on water resources", **The Jakarta Post**, 20.02.2015, <http://www.thejakartapost.com>, (11.11.2016). Kararda su sistemleri ve dağıtımına ilişkin tüm kontrolün şirketlerin elinde olması ve bu şirketlerin tekel haline gelmesi Anayasa'ya aykırı bulunmuş, bunun yerine şirketlere belli miktarda suya erişim için lisans verilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca, su hakkının gereği olarak başka ülkelere su satışı da hukuka aykırı bulunmuş ve

b. Su Hakkı Suların Özelleştirilmesine Engel mi?

Buraya kadar, suların özelleştirilmesi süreci kısaca açıklanarak dünyadaki özelleştirme uygulamaları ve bu uygulamalar karşısında ortaya çıkan halk hareketleri ortaya konulmuştur. Bu başlık altında ise, özelleştirme uygulamaları ile su hakkı arasındaki ilişki incelenerek su hakkının suların özelleştirilmesine engel olup olmadığı meselesi ele alınacaktır.

Genel olarak su aktivistleri ve özelleştirme karşıtları, suyun kamusal bir varlık olduğunu ve bu yüzden metalaştırılarak ticaretinin yapılamayacağını ve özelleştirilemeyeceğini iddia etmektedirler.¹⁰⁵ Bu düşünceye göre, yaşam için vazgeçilemez nitelikte olan suyun kâr hedeflerinin merkezine oturtulması etik olmadığı gibi, kâr odaklı bir su yönetimde suya erişim hakkının herkes için sağlanması mümkün değildir.¹⁰⁶ Gerçekten de suyun özelleştirilmesi hususu, doğası gereği, insan hakları bakımından büyük riskler taşımaktadır. Bu risklerin merkezinde, su fiyatlarının artması ve su ücretlerini karşılamayacak olanların suya erişimlerinin engellenecek olması konuları bulunmaktadır.¹⁰⁷ Zira amacı kâr elde etmek olan şirketlerin su hizmetlerini sağlarken hayır işine girişmeleri pek olası değildir. Bazı yazarlarca ileri sürülen ve sivil toplumda yaygın bir biçimde sahiplenilen bu düşünce, yasal düzenlemelerde de karşılık bulmuş ve su hakkının anayasal düzeyde tanındığı Uruguay ve Bolivya’da, bu hakla bağlantılı olarak her türlü özelleştirme uygulamaları yasaklanmıştır.¹⁰⁸

Suyun sınırlı bir varlık olduğunu ileri sürerek verimliliğin artması ve su hizmetlerinin gerektiği gibi yerine getirilmesi için özelleştirilmesi gerektiğini

yasaklanmıştır. <http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/indonesia-water-law-overturned-by-court/> (11.11.2016)

¹⁰⁵ BARLOW, Maude; CLARKE Tony; **Blue Gold: The Battle Against Corporate Theft of the World's Water**, Earthscan Yayınları, Toronto, 2002, s.224; **Blue Planet Project**, “First European Citizens’ Initiative” <http://www.right2water.eu>, (12.11.2016)

¹⁰⁶ BAKKER, a.g.e. s. 81.

¹⁰⁷ BOURQUAIN, a.g.e., s.8.

¹⁰⁸ Uruguay Anayasası’nda 2004 yılında yapılan değişiklikle kabul edilen su hakkı, 47. maddenin 4.fıkrasında şu şekilde düzenlenmektedir: “*Sanitasyon hizmetleri ve içme suyu ihtiyacının karşılanması münhasıran ve doğrudan devlet kamu tüzel kişileri tarafından karşılanır.*” www.constituteproject.org; Bolivya Anayasası’nın su hakkını düzenleyen 20 maddesinin 3. fıkrası şu şekildedir: “*Su ve kanalizasyon erişimleri insan hakları dahilinde olup imtiyaz ve özelleştirmeye tabi tutulamaz, bunlar kanun uyarınca lisans ve kayıt rejimine tabidir.*” Bolivya Anayasası, www.tbmm.gov.tr

düşünen diğer görüş ise, suyun ekonomik değerine dikkat çekmektedir.¹⁰⁹ Dublin Konferansı'nda tohumları atılan bu düşünceye göre, su israfının önlenmesi ve su hizmetlerinin her yere ulaşabilmesi için yapılabilecek en iyi şey suların özelleştirilmesidir.¹¹⁰

Suyun özelleştirilmesi ile su hakkı üzerine süregelen bu tartışma, suyun kamusal bir varlık mı yoksa ekonomik bir mal mı olduğu tartışması ile paralellik içerisindedir. Suyun kamusal bir varlık olduğu kabul edildiğinde, su ile özelleştirme uygulamaları arasındaki makas açılacak; ekonomik bir mal olarak kabul edildiğinde ise diğer mallar gibi su da alınıp satılabilecek, özelleştirme uygulamalarına konu olabilecektir.

Ne var ki suyun niteliğine ilişkin tartışmada olduğu gibi, su hakkı ve özelleştirme uygulamaları hakkında da kesin ve net bir yargıda bulunmak kolay değildir. Bu zorluk, en başta hukuki bir kavram olan “hak” ile ekonomik bir model olan “özelleştirme” arasında tercih yapmanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar insan haklarının konusu, genellikle devletin bireye karşı yükümlülükleri olsa da, bu yükümlülüklerin devlet tarafından yerine getirilmediği her durumu insan hakkı ihlali olarak nitelemek mümkün değildir. Aksine, insan hakları çoğu zaman ekonomik tercihler karşısında tarafsızdır¹¹¹ ve su hakkının düzenlendiği hukuki metinlerde, hizmetin yalnızca devlet tarafından yerine getirilmesi gerektiğine yönelik bir düzenleme yer almamakta, bu tercih devletlerin takdirine bırakılmakta ve dahası bu hakkın gerçekleştirilebilmesi için özel sektör ile işbirliği içerisinde olunması tavsiye edilmektedir.¹¹²

¹⁰⁹ Bu yöndeki tartışmalar için bkz. BAKKER, a.g.e., s. 82; SALMAN, M.A. Salman; LANKFORD, Siobhan McInerney, **The Human Right To Water**, World Bank Publications, Washington, 2004, s. 70-71.

¹¹⁰ BAKKER, a.g.e, s.81.

¹¹¹ MURTHY, a.g.e., s. 119.

¹¹² **Genel Yorum 15**, para. 50. İlgili düzenleme şu şekildedir: “*Taraf Devletler, su hakkı stratejilerini işlevsel hale getirebilmek için bir çerçeve mevzuat benimsemeyi faydalı bulabilirler. Bu türden bir mevzuatın şunları içermesi gerekir: (a) ulaşılabilecek hedef ve amaçlar ile bunları başarmak için belirlenen bir zaman çizelgesi (b) ilgili amaca ulaşmak için kullanılacak araçlar; (c) uluslararası örgütler, özel sektör ve sivil toplum işbirliğine gidilmesinin amaçlanması; (d) süreç için kurumsal sorumluluk; (e) bunun izlenmesi için gerekli ulusal mekanizmalar; (f) başvuru yolları ve usulleri.*” İnsan Hakları Konseyi’nin diğer bir raporunda da su hizmetlerinin devlet dışı aktörler tarafından görüldüğü durumlarda taraf devletlerin sorumluluğu konusu düzenlenmiş, dolayısıyla bu hizmetlerin devlet dışı aktörlere devredilebileceği kabul edilmiştir. Human Rights Council, **A/HRC/RES/15/9**, 6.10.2010.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin İçme Suyu ve Sanitasyon ile İlgili İnsan Hakları Yükümlülüklerine İlişkin Bağımsız Uzman Raporu bu çelişkili durumu açıklayarak “su hakkı mı suyun özelleştirilmesi mi?” tartışmasını makul bir çözüme kavuşturmaktadır.

Raporda, özel sektörün¹¹³ su hizmetlerinin yerine getirilmesindeki rolü incelenerek, bu hizmetlerin yerine getirilmesindeki yükümlülük ve sorumluluklara dikkat çekilmektedir. Buna göre, su hakkının özelleştirmeleri yasakladığı söylenemez; fakat bu, su hakkını ihlal eden özelleştirme uygulamalarının kabul edilebileceği anlamına gelmemektedir. Su hizmetlerinin özel sektör eliyle sağlandığı yerlerde, *devletin yükümlülüğü* ve *özel sektörün sorumluluğu*, bu uygulamaların insan hakkı ihlallerine yol açmasını önleyen iki önemli araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özelleştirme uygulamalarının, su hakkını ihlal etmesinin önüne geçilebilmesi için devletin yükümlülükleri ve özel sektörün sorumluluğu bakımından üç temel konunun ele alınması gerekmektedir: karar verme süreci, servisin işletilmesi ve hesap verilebilirlik ile yaptırım.¹¹⁴

Öncelikle, “özelleştirme” olarak adlandırılan uygulamaları, toptancı bir bakış açısıyla ele almak hatalı bir yaklaşımdır. Özelleştirme karşıtı düşünceler, bu uygulamaları imtiyaz sözleşmeleri, özel sektör katılımı gibi alt başlıklara ayırmayı, özelleştirmeleri masumlaştırmak olarak görse de bu sınıflandırmalar teknik ve hukuki birtakım farklılıklara dayanmaktadır. Örneğin, imtiyaz sözleşmelerinde yönetim, risk ve sorumluluk tamamen özel sektördeyken, özel sektör katılımında yönetim ve hizmetin sağlanmasına yönelik hükümlerde sınırlandırma yapılabilmektedir. Buna karşın, su hakkı bakımından asıl tehlikeli olan sistemin tamamen özelleştirilmesi uygulaması çok nadir görülen bir uygulamadır.¹¹⁵

¹¹³ Raporda su hizmetlerinin yerel ya da uluslararası şirketler dışındaki kurum ve kuruluşlar tarafından sağlandığı durumları da kapsayacak şekilde ‘*Non-State service providers*’ kavramı kullanılmaktadır. Bu çalışmada kavramsal bütünlüğü bozmamak adına ‘özelleştirme’ ve ‘özel sektör hizmetleri’ kavramı tercih edilmiştir.

¹¹⁴ ALBUQUERQUE, Catarina de, **Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, A/HRC/15/31/Add.1**, s.1.

¹¹⁵ Su hizmetlerin tamamen özelleştirilmesi uygulamasına yalnızca Birleşik Krallık’ın bazı bölgelerinde ve Şili’de rastlanmaktadır. Independent Expert Report, s.6; Lobina; Hall, dipnot 170’ den aktaran , MURTHY, **a.g.e.** s. 123.

Raporda belirtildiği üzere, su hizmetlerinin özel sektöre devredildiği hallerde, sözleşmenin niteliği ne olursa olsun su hakkı bakımından devletin yükümlülüğü devam etmektedir.¹¹⁶ Gerçekten de özelleştirmeler söz konusu olduğunda “koruma” ve “yerine getirme”¹¹⁷ yükümlülükleri büyük bir önem taşımaktadır. Bu yükümlülüklerin gereği olarak devletler, su fiyatlarının ödenebilir olması ya da hizmetin her yere ulaşması gibi konularda özel sektörün su hizmetlerine yönelik faaliyetlerini denetlemelidirler. Ya da, su hizmetlerini “kötü” bir şekilde yerine getiren şirketler denetim latında tutulmalıdır. Burada hatırlamakta fayda var; 2012 yılında Sağlık Bakanlığı, İstanbul’da beş firmanın sularının sağlıklı bulunması üzerine, ülke genelinde damacana sulara ilişkin bir analiz yapmış ve analizin sonucunda, uygunsuzluk tespit edilen yirmi markayı ifşa etmiş, üretimlerini geçici olarak dondurmuş ve mevzuata göre cezalandırmıştı.¹¹⁸ Bu uygulama, devletin denetleme yükümlülüğünün, su kalitesindeki istikrarın sürdürülebilmesi için ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Ancak Bakanlık, sağlıklı üretim yaptıkları gerekçesiyle isimleri tek tek açıklanıp, markaları teşhir edilen bu 20 damacana su firmasından 15’ine, yalnızca bir hafta sonra, tekrar üretim izni vermiştir.¹¹⁹ Bu yüzden, devletin denetleme yükümlülüğünden bahsederken bu yükümlülüğün gereği gibi yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamak gerekmektedir.

Özelleştirme uygulamalarında, devletlerin yükümlülükleri dışında, fakat ona ek olarak, hizmet sağlayıcıların da sorumluluğundan bahsedilmekte ve bu sorumluluğunun kapsamı “gerekli özenin gösterilmesi” olarak ifade edilmektedir. Bu ifade şekli, her ne kadar, muğlak ve hizmet sağlayıcıların işine gelecek nitelikte gözükse de, sorumluluğun kapsamı ve içeriği ayrıca ele alınmıştır. Buna göre gerekli özenin gösterilmesi, “ ticari faaliyetlerin zararlarını ortadan kaldırmak ve azaltmak amacıyla mevcut ve muhtemel insan hakkı risklerini ortaya koyan kapsayıcı ve

¹¹⁶ Bourquain, özelleştirme uygulamalarının su hakkı bakımından taşıdığı riskleri ortaya koymakla beraber, suyun özelleştirildiği durumlarda dahi devletin bu hakkın gerekliliklerinin sağlanması bakımından yükümlülüklerinin devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. BOURQUAIN, *a.g.e.*, s. 162-163; Yazarın bu konu bakımından endişeli ve çözüm odaklı ifadelerini, kitabın yayınlandığı sırada özelleştirmelerin sınırlarını belirleyen bağımsız uzman raporunun henüz yayınlanmamış olmamasına bağlamak mümkündür.

¹¹⁷ İnsan hakları bakımından devletin genellikle “saygı duyma, koruma ve yerine getirme” yükümlülüklerinden bahsedilmektedir. Bir insan hakkı olarak su hakkı bakımından da, devletin bu yükümlülüklerinden bahsetmek mümkündür. Su hakkının özel gereklilikleri ve içeriği ise daha sonra ele alınmıştır.

¹¹⁸ T.C. Sağlık Bakanlığı, Basın Açıklaması, 03.08.2012, www.saglik.gov.tr (12.01.2017)

¹¹⁹ ÇELEBİ, Erkan, “4 Milyarlık ‘Su’ Bulandı”, *Hürriyet*, 21 Ağustos 2012 <http://www.hurriyet.com.tr/4-milyarlik-su-bulandi-21266857>, (12.01.2017)

öngörülü adımların atılması” şeklinde pozitif bir yükümlülük olarak anlaşılmalıdır.¹²⁰ Bu yükümlülüğün bir gereği olarak da, özel sektör katılımcıları faaliyette bulundukları bölgeleri dikkate almalı ve kendi faaliyetleri dışında devletin ya da diğer kuruluşların sebep olduğu insan hakkı ihlallerinin içinde olmaktan sakınmalıdırlar.¹²¹

Bir insan hakkı olan suyun özelleştirme uygulamalarının konusu olabilmesi için öncelikle sözleşme süreci şeffaf olmalıdır.¹²² Bununla beraber, şirketler genellikle daha fazla kâr elde edebileceği bölgeler için sözleşme yapma eğiliminde olduklarından¹²³ hizmetin kapsamı düzenlenirken, herkesi kapsayıcı şekilde olmasına özen gösterilmelidir. Sözleşme sürecine ilişkin diğer bir husus ise, sular özelleştirilirken, yapılacak düzenlemeler hakkında insan hakları etki değerlendirilmesi yapılması gerekliliğidir.¹²⁴ Böylece devlet ve şirketler el birliği içerisinde olası insan hakları ihlallerinin önüne geçmiş olacaktır.

Özelleştirmelerin su hakkı bakımından sorun olduğu asıl husus, su hizmetlerinin yerine getirilmesi sürecinde yaşanmaktadır. Gerçekten de, birçok ülkenin tecrübe ettiği gibi, su hizmetlerinin özelleştirilmesiyle su fiyatları yüzde üç yüzlere kadar artmakta, su hizmetlerinde aksaklık ve su kalitesinde düşüşler yaşanmaktadır.¹²⁵ Amacı verimliliği arttırmak, teknolojik imkânlar yoluyla maliyeti düşürmek¹²⁶, herkesin suya erişimini sağlamak ve su kalitesini artırmak olan bir uygulamanın bu gibi sorunların nedeni olması kabul edilebilecek bir durum değildir. Dolayısıyla, su hakkının sınırları içerisinde sürdürülebilecek bir özelleştirme uygulamasında bu gibi aksaklıklar söz konusu olmamalıdır. Bu bakımdan, su hizmetleri yerine getirilirken herkese yetecek kadar günlük su ihtiyacının sağlanması, su kalitesinin insan sağlığına uygun olması, su hizmetlerinin her yere ulaştırılması ve hizmetin herkes tarafından karşılanabilecek şekilde ücretlendirilmesi gerekmektedir. En önemlisi de, “karşılanabilirlik” ilkesinin gereği olarak her ne durumda olursa

¹²⁰ Human Rights Council, **Business and human rights: Towards operationalizing the “protect, respect and remedy” framework**, A/HRC/11/13, 22.04.2009, para. 59.

¹²¹ Human Rights Council, A/HRC/15/31/Add.1, 1.06.2010, para. 27.

¹²² Şeffaflıkla, ihale sürecinin halka açık olması, fiyat tekliflerin ve sözleşmenin içeriğinin ulaşılabilir olması kastedilmektedir.

¹²³ MURTHY, a.g.e., s. 135.

¹²⁴ Human Rights Council, A/HRC/15/31/Add.1, 1.06.2010 , para. 43-44.

¹²⁵ MURTHY, a.g.e., s.137.

¹²⁶ LOBINA, Emanuele; HALL, David, **“Problems With Private Water Concessions: A Review of Experience”** den aktaran, MURTHY, s. 123.

olsun, hiç kimse bu hizmetin sağlanmasından mahrum bırakılmamalıdır. Ödeme gücü yaşıyanların suları kesilmemeli, en azından hayati ihtiyaçları karşılayacak düzeyde suya erişimleri sağlanmalıdır.¹²⁷ Su hakkının, suyun yoksullara da ulaştırılması için gereken alt yapı hizmetlerinin sağlanması ve gerektiğinde belli miktar suyun ücretsiz sağlanmasını kapsayan gereklilikleri yerine getirilirken, su hizmetlerinin nasıl finanse edileceği sorusu ise bu uyumun sağlanması bakımından dikkate değerdir. Bu noktada, daha önce de belirtildiği üzere devletin yükümlülüklerine dikkat çekilmekte, su hizmetlerinin özel sektör tarafından sağlandığı yerlerde, belediyelerin su hakkı ile hizmet sağlayıcılar arasındaki dengeyi sağlaması gerektiği ifade edilmektedir.¹²⁸

Son olarak; özelleştirme uygulamalarının su hakkı ile uyum içerisinde olabilmesi için bu uygulamaların su hakkını ihlal ettiği noktada gerekli denetim mekanizmaları işletilmelidir. Bu bakımdan, hakkı ihlal edilen bireylerin mahkemeler nezdinde hak arayabilmelerine hiç bir şekilde engel olunmamalıdır.¹²⁹

¹²⁷ Human Rights Council, **A/HRC/15/31/Add.1**, 1.06.2010, para, 48.

¹²⁸ MURTHY, **a.g.e.**, s. 130-134.

¹²⁹ Human Rights Council, **A/HRC/15/31/Add.1**, 1.06.2010, para. 59

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR DOĞA HAKKI OLARAK SU HAKKI

A. Doğa Hakları Mümkün Mü?

Doğanın hak sahibi olması ve suyun da bu haklardan biri olması düşüncesi, günümüzde, somut bir gerçeklik kazanmıştır. Doğa, artık anayasa ve yasalarda bir hak öznesi olarak kabul ediliyor ve suyun da aralarında olduğu bu haklarının ihlal edilmesi durumunda, yargı organlarınca korunuyor. Daha önce de belirtildiği üzere, bu yöndeki en büyük adımlar Ekvador, Bolivya ve Amerika'daki bazı eyaletler tarafından atılmış; hak sahibi olarak kabul edilen doğa, mahkemelerde davacı konumunda yer alabilmiştir. Bu bölümde, öncelikle doğanın haklarının hukuki metinlerdeki yerinin incelenmesiyle teorik çabaların pratiğe nasıl yansıtıldığı gösterilmeye çalışılacak; ardından da doğanın su hakkının içeriği ve bu yöndeki içtihatlar üzerinde durularak, suyun korunmasında doğanın haklarının etkisi ortaya konulacaktır.

1. Doğanın Bir Hak Öznesi Olarak Ele Alınması

Doğanın haklarına yönelik çalışmalar, henüz çok yeni olmakla birlikte, bu hakları konu alan hem uluslararası hem de ulusal hukuki metinlerin olduğu görülmektedir. Bu, doğanın haklarının, kâğıt üzerinde sürdürülen etik tartışmalardan ibaret olmadığını, hukuk sistemlerinde de bir karşılık bulabildiğini göstermesi bakımından ayrıca ele alınmayı gerektirmektedir. Günümüzde, doğanın haklarından bahsedilirken, başlıca üç metin üzerinde durulmaktadır.¹³⁰ Bunlar; Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi, Ekvador Anayasası ve Bolivya Doğa Ana Hakları Yasası'dır. Bu metinlerde, bir hak öznesi olarak kabul edilen doğanın, hak sahibi olmasının önemi ve gerekliliği ortaya koyulmuş ve doğanın hangi haklara sahip olduğu konusu netleştirilmiştir. Su da bu haklardan biridir.

¹³⁰ BURDON, Peter, "Earth Rights: The Theory", **IUCN Academy of Environmental Law**, Issue 2001 (1), s. 8-12 ; TANASESCU, Mihnea, **Environment, Political Representation, and The Challenge of Rights**, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2016, s.85-130 ; BARLOW, Maude, "Vision: Nature Needs Rights -- Why Our Human-Centric Model Will Doom Us and the Rest of the Planet", 2011, www.alternet.org (01.12.2016).

a. Kavramın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İnsanın doğa ile ilişkisi ilkçağlardan beri süregelen bir ilişkidir. Bu ilişki başlangıçta birlikteliğe dayanırken teknolojik gelişmelerin etkisiyle insan doğa karşısında daha güçlü bir konuma sahip olmuştur. İlkçağ filozoflarında doğaya hakim olma düşüncesi olmamasına karşın, bilimsel gelişmelerin hız kazandığı 17. yüzyılda Descartes ve Bacon gibi düşünürlerin insanı doğanın efendisi görmeye başlaması bu farklılaşmanın bir yansımasıdır.¹³¹

Sanayi toplumu olmanın bir sonucu olarak 1960'lı yıllardan bu yana ekolojik dengenin çok büyük oranda bozulması insan varlığına yönelik bir tehdit olarak kabul edilmiştir. Bu tehdidin ciddi boyutlara ulaşması insan hakları hukukunu da harekete geçirmiş, çevre hakkı insan hakları metinlerinde kabul edilmeye başlamıştır.¹³² Çevre hakkı, insanların diğer insanların hayatlarını tehlikeye düşürmeleri karşısında alınmış bir önlemdir. Bu hak, yaşam hakkının bir türevidir ve hangi metinde düzenlenirse düzenlensin, yaşam hakkında olduğu gibi hakkın öznesi “insan”dır.¹³³ Bir başka deyişle çevre hakkı söz konusu olduğunda merkeze insan oturtularak, insan yaşamı için gerekli olan çevrenin standartları konuşulmaktadır.

Ne var ki çevrenin korunmasında insan refahının ölçü olarak kabul edilmesiyle doğanın uğradığı zararlar çok farklı bir boyut kazanmıştır. Hakların merkezine oturtulan insan kendi varlığı pahasına da olsa doğayı tahrip etmekten geri durmamış, modern hayatın ihtirasları ışığında geri dönüşü olmayan kayıplara sebep olmuş, mevcut hukuk sistemini de arkasına alıp doğa üzerindeki yetkilerini kullanarak doğayı “kullanılamaz” hale getirmiştir.¹³⁴

¹³¹ GÜL, Fikri, “İnsan- Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:14, 2013, s. 18.

¹³² ÇİÇEK, Erol; “İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hakim Olan Bazı İlkeler”, **TBB Dergisi**, 2012/103, sf. 352.

¹³³ GEMALMAZ, Semih, “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:52, Sayı: 1-4, sf. 240.

¹³⁴ LAITOS, Jan, “Rules of Law for Use and Nonuse of Nature”, VOIGT, Christina (ed), **Rule Of Law For Nature**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 211-212.

Sanayinin gelişmesiyle insan, doğa karşısında müthiş bir güç elde etmiştir; o artık gecenin karanlığına meydan okuyabilmekte, mesafeleri ortadan kaldırılabilmektedir. Ne var ki bilimsel alandaki bu gelişmeler insan yaşamına pek çok şey katarken karşılığında ağır bir bedel de ödetmiştir, Spengler'in deyimiyle bu süreçte insan ruhu ve yaşamın derinliği kaybedilmiştir.¹³⁵ Bu yeni dünyada insan, doğa hakkında her zamankinden daha çok şey bilse de bu farkındalık insanın doğa ile olan yakınlığını kaybetmesine engel olamamıştır. Cullinan bu yabancılaşmayı şu şekilde ifade etmektedir: *“Bilimsel gelişmeler ormanları yıkmamıza; havayı, suyu ve toprağı kirletmemize engel olmadı. Somon balıklarına dair biyolojik bilgilerimiz, her yıl yumurtalarını bırakmak için Kolombiya Nehri'ne geçmek isteyen bu balıkların üreme maratonunu koca bir akıştan sızıntıya çevirmemize, hatta sanayi uygarlığımızın elzem gördüğü barajlar inşa ederek bazı somon türlerinin yok olmasına engel olmadı. Ne doğal dünyanın yaşamaya duyduğu gereksinim ne de insanların doğal hayatın esin ve harikalarından yararlanma ihtiyacı bizi sanayi ekonomisinin önceliklerini tatmin etmekten alıkoymadı.”*¹³⁶

1990'lı yıllara gelindiğinde, bu tahribatın sonuçlarına tahammül kalmamış ve tepki olarak doğayı insandan korumak adına bir fikir ortaya atılmıştır. Doğanın insandan bağımsız bir varlığı olduğu düşünülmüş, insan için değil belki insana rağmen doğanın korunmasının gerekliliği konuşlmaya başlanmıştır. Bu fikir çok kısa bir süre içerisinde vücut bulmuş, bu fikrin öne sürülmesinden sadece on sekiz ay sonra Ekvador Anayasası'nda, 2010 yılı Nisan ayında, doğa da bir hak öznesi olarak kabul edilmiştir. Eylül 2010'da da Bolivya'da otuz beş bini aşkın kişinin katıldığı bir konferansta Doğa Ana Evrensel Beyannamesi ilan edilmiş ve Doğa Ana Küresel İttifakı kurulmuştur.¹³⁷

Doğanın hakları kavramı, basitçe hukukun doğa için de işletilmesi talebidir. Hukuk-doğa ilişkisinin temelinde iki ana husus bulunmaktadır: Bunlardan ilki doğanın korunmasında hukuksal düzenlemelerin bir ön koşul niteliğinde olmasıdır.

¹³⁵ CULLINAN, Cormac, **Vahşi Hukuk**, (çev. Meral Güneşdoğan), Ayrıntı, İstanbul, 2014, s.23.

¹³⁶ CULLINAN, a.g.e., sf.13.

¹³⁷ CULLINAN, a.g.e., sf.13.

Diğer bir ifade ile doğa, varlığını sürdürebilmek için nitelikli düzenlemelere ve pratik olarak da bu düzenlemelerin uygulanmasına ihtiyaç duymaktadır. Hukukun doğa ile ilişkisinde ikinci ve fakat asıl önemli husus ise hukuki dinamiklerin insan ve vatandaş öznelerini aşarak doğa ve doğal kaynaklara doğru genişletilmesidir.¹³⁸ Bu bir manada hukuk sistemindeki insan-merkezli (antroposentrik) yaklaşımın terkedilmesi talebidir.¹³⁹ Şimdiye kadar insanın emrine amade hukukun, bu kez insanı karşısına alması ve insanın doğaya verdiği zararlara karşı doğayı koruması beklentisidir. Bu talep ve beklenti elbette ki hukukun haliâzırdaki varlık sebebini ya da işlevini terk etmesini hedeflemez. Hedefi, hukukun doğayı da hesaba katarak ve ona zarar vermeden uygulanmasıdır. Bu iki husus da göz önünde bulundurulduğunda doğanın hukuku, doğayı etkileyen kararlarda öngörülebilirlik ve güvenliğin sağlanması ile keyfiliğe engel olunması şeklinde tanımlanabilmektedir.¹⁴⁰

Doğanın hak öznesi olup olamayacağı mevzusu hukuk felsefecileri ve hak teorisyenlerince tartışılmaya devam edilmektedir. Bu önerinin hakların ve yükümlülüklerin ortaya çıkışını açıklayan toplum sözleşmesi teorisi ile bağdaştırılması ve doğanın haklarının kullanılması konuları tartışma konusu sorunlardan bazılarıdır.¹⁴¹ Bu fikrin hukuk sistemlerindeki yerinin ne olacağı konusunda net bir çıkarım yapmak henüz mümkün olmasa da bu konuda düzenleme yapan ülkelere bakılarak bazı öngörülerde bulunulabilir. Ancak bunun için öncelikle doğanın hak sahibi olması fikri temellendirilmelidir.

¹³⁸ BUGGE, Hans C., “Twelve Fundamental Challenges in Environmental Law”, VOİGT, Christina (ed.) **Rule of Law for Nature**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s.7.

¹³⁹ ŞİRİN, Tolga, **Çevre, İnsan, Devlet**, Tekin Yayınevi, 2015, İstanbul, s. 15.

¹⁴⁰ BUGGE, **a.g.e.** s.8.

¹⁴¹ SAYMAN, Yücel, **Ekolojik Anayasa**, (ed).Mahmut Boynudelik, Yeni İnsan, İstanbul, 2011, s.65-67; Sayman, doğa hak öznesi olarak kabul edilse bile karar alma yetkisi yine insan da kaldığından bu öneriye tereddütle yaklaştığını ifade etmektedir. Bunun yerine, insan onuru kavramı gerçek anlamı dikkate alınarak yorumlanmalı ve hakların temeli yapılmalıdır. Sayman’a göre insan, bu kavramın bir sonucu olarak kendi geleceğini kendi tayin edebilme yetisine sahiptir. İnsanın bu yetisi vurgulanıp, doğanın ekolojik esas alınarak hazırlanacak bir anayasada da insan doğa ilişkisi korunabilecektir.

b. Doğa Hakkı Kavramının Dayanakları

Fransız Devrimi'nin temelini oluşturan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde insanların özgür ve eşit doğduğu, özgürlük, mülkiyet, güvenlik, ve baskıya karşı direnme hakları olduğu belirtilmiş devletin amacının da bu insan haklarını korumak olduğu ortaya koyulmuştur. Bildiri her ne kadar, insan hakları bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilse de Berktaş'ın ifadesiyle insan haklarını tanımlamada bir utanç kaynağıdır: Bildiri'de eşit kabul edilen ve dokunulmaz haklara sahip olduğu ileri sürülen “insan”, beyaz, burjuva ve erkek olan insandır.¹⁴²

Kadınların “insan” oldukları gerçeğinin yok sayılarak yalnızca erkeklerin hak sahibi olabileceği dar düşüncesine yönelik mücadeleleri çok gecikmese de, Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni ilan ederek kadın hareketlerini başlatan Olympe de Gouges, tam da bu dar düşünceye yakışacak şekilde, “kadın cinsine yakışmayacak bir politika yapmaya kalkıştığı için” giyotine gönderilmiştir.

Öte yandan, neredeyse insanoğlunun yaratılışı kadar eski bir uygulama olan kölelik kurumunda, ancak 19. yüzyılın sonlarına bazı düzeltilmeler yaşanabilmiştir. Bu zamana kadar, tıpkı kadınlar gibi, “insan” kavramının kapsamı dışında tutularak hemen hemen her toplumda ekonomik hayatın bir parçası olarak kabul edilen köleler, bir mal gibi alınıp satılmıştır.¹⁴³

Kadınlar ve köleler konusunun, doğanın hak sahipliği ile ne ilişkisi olduğu düşünülebilir. Ancak, “insanların”, kadınların da toplum sözleşmesinin bir tarafı olduğunu kabul etmesine ve insanlık tarihinin en onursuz hareketi olan köleliğin - sözde de olsa- kaldırılmasına uzanan süreç¹⁴⁴, doğanın hak sahipliğine uzan süreci anlamlandırılmada bir pusula işlevi görmektedir.

¹⁴² BERKTAY, Fatmagül, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, No:7, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, 2004, s. 2.

¹⁴³ BAKIR, Zülfıye Zeynep, “Modern Kölelik”, Araştırma 19, **Uluslararası Hukuk**, İNSAMER, s. 2, 3. www.insamer.com (22.11.2016).

¹⁴⁴ Köleliğin yasaklanmasına dair ilk kanunlar, 1807'de İngiltere ve ABD'de çıkarılmıştır. Diğer Avrupa devletleri de bu kanunları izleyerek köleliği yasaklamıştır. Ne var ki, 21. yüzyılın çarpıcı gerçeklerinden biri de modern köleliktir. Günümüzde dünya üzerinde 46 milyon insan, köle

Doğa hakkı kavramının ilk olarak nasıl ortaya atıldığını belirlemek güç de olsa da bu alandaki ilk ve en etkileyici çalışmalardan biri Christopher Stone'a aittir. Stone, “*Ağaçların da Söz Hakkı Olmalı mı?*” (Should Trees Have Standing?) isimli makalesinde hukukun haksız bir biçimde doğayı tehdit edişi karşısında doğanın kendini koruma mekanizmasına sahip olmayışına dikkat çekmiştir.¹⁴⁵

İnsan, daha önce kadınlarda ve kölelerde olduğu gibi doğayı da eşyası ya da mülkü gibi görmektedir.¹⁴⁶ Hukuk tarihine bakıldığında hak sahipliği kavramında dönemsel ve kültürel olarak bir değişimin olduğu görülmekte ve kavram biyolojik olmaktan çok siyasi kararlarla ilişkilendirilmektedir.¹⁴⁷ Gerçek kişiler yanında özel ve kamusal kurum ve kuruluşların tercihen kişi statüsüne sokularak hak öznesi yapılmış olmaları da bu politikliğin bir yansımasıdır. Ayrıca her yeni hak sahipliği önceki dönem için hayal dahi edilemez niteliktedir. Roma’da babanın *patria potestas* olarak hem kadınlar hem de çocuklar üzerinde mülkiyet hakkının olması, 19. yüzyılda Amerikan Yüksek Mahkemesi’nin Afrikalı Amerikanların hak sahipliğini tanımaması, Kaliforniya’da ceza hukukuna ilişkin meselelerde Çinlilerin beyaz insanlar aleyhine tanıklıklarının kabul edilmemesi, ceninin hak sahibi olmaması ve süregelen tartışmalar bu değişimi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Stone buradan yola çıkarak doğa harekete geçebilse, örneğin ağaçlar mahkemede var olma haklarını savunacak olsa, nelerin olabileceği hususunu da

muamelesi görmektedir. 2015 yılında 167 ülkeyi kapsayan araştırma sonucunda, insan ticareti, çocuk ticareti, seks işçiliği, borç işçiliği, zorla çalıştırılma, zorla evlendirilme ve çocuk istismarı şeklinde gerçekleşebilen ‘modern kölelik’ kronikleşmiş ve yapılaşmış bir biçimde sorun olmaya devam etmektedir. www.globallslaveryindex.org (22.11.2016).

¹⁴⁵ STONE, Christopher D., **Should Trees Have Standing?**, Oxford University Press, Oxford, 2010, s.1, 2.

¹⁴⁶ Kölelik ve kadınlar örneği Biggs ve Margil tarafından da referans gösterilmektedir. Yazarlar, “A New Paradigm for Nature – Turning our Values into Law” isimli makalelerinde Amerika’nın kölelik tarihinden oldukça ilginç örnekler vermişlerdir. Bir zamanlar kadınların ve kölelerin mülk olarak kabul edildiklerini hatırlattıktan sonra hak sahibi olmayan kişilerin hak öznesi durumuna geçiş süreçlerini anlatırlar. Amerika’da kölelik sürecinde ekonominin köleliğe dayanıyor oluşu, kölelere olan muamelenin hak sahipliği olarak değil de sahiplerinin mülklerine olan davranış şekilleri şeklinde düzenlenişi ve pek çok avukatın bir araya gelerek kölelerin yeterli olarak korunabilmesi için hak sahibi olmalarına ihtiyaç olmadığı yönündeki fikri birliktelikleri doğanın bugünkü vaziyetine daha farklı bir akış açısı ile bakılmasına imkan vermektedir. BIGGS, Shannon; MARGIL, Mari, “A New Paradigm for Nature – Turning our Values into Law”, **Rights of Nature and the Economics of the Biosphere**, Global Exchange, Woodside, 2013.

¹⁴⁷ Byrn v. N.Y. City Health & Hosp. Corp., 286 N.E.2d (N.Y. 1972) (“It is not true . . . that the legal order necessarily corresponds to the natural order; it is a policy determination whether legal personality should attach and not a question of biological or ‘natural’ correspondence”)’ dan naklen, SHELTON, Dinah, “Nature as a Legal Person”, **VertigO - la revue électronique en sciences de l'environnement**, Strasbourg, 2015.

sorgulamış ve bir öneri ile devam etmiştir: Ormanlara, okyanuslara, nehirlere, kısacası “doğadaki tüm nesnelere” ya da tümünden doğal çevreye hukuki haklar tanınması.¹⁴⁸

Doğal çevrenin hukuki haklara sahip olması fikri, tıpkı diğer hak sahipliği örneklerinde olduğu gibi önerildiği ilk zamanlarda garip ya da çok radikal bir öneri olarak karşılanmıştır. Ne var ki doğanın hak sahibi olması demek doğanın insanın tüm müdahalelerinden arındırılması, örneğin ağaçların kesilmesine son verilmesi gibi uç bir talebi ifade etmemektedir. Hak sahibi olarak insanların idam edilmesi, şirketlerin kapatılması gibi doğa da sahip olduğu haklara rağmen -hak sahibi olduğunda- bazı durumlarda zarar görecektir. Dolayısıyla doğa hak sahibi olduğunda insan yaşamının tümünden sekteye uğraması gibi bir durum söz konusu olmayacaktır. Onu oluşturan her canlı bileşenin kendi niteliğine göre ve canlılığını sürdürebilecek şekilde korunması sağlanacaktır.¹⁴⁹

Kavram ilk olarak 1970’li yıllarda ortaya atılmış olsa da, doğa haklarının yazılı bir şekilde düzenlenmesi ancak 2006 yılında gerçekleşebilmiştir. Tamaqua Şehri Borough Konseyi’nin aldığı kararla ABD’de ilk kez doğal toplulukların haklarını hukuken tanıyan ve şirketlerin, hukuka aykırı olarak arıtma çamuru dökmesine imkan tanıyan medeni haklarının ellerinden alınmasını öngören bir düzenleme kabul edilmiştir.¹⁵⁰

Doğanın korunması için onu hak öznesi yapma alternatifi yolunda en ciddi adım ise 2008 Eylül’ünde Ekvador’da doğayla uyumlu bir yaşam öngören ve doğa haklarını tanıyan anayasanın kabul edilmesiyle atılmıştır. Anayasa’da insan haklarına ek olarak doğanın -onların deyimiyle Pachamama’nın- da haklarına yer verilmiştir. Anayasanın 7. bölümü doğa haklarını düzenlemektedir ve 71. maddede şu şekilde giriş yapılmaktadır: *“Yaşamın yeniden üretilerek varlığını sürdürdüğü doğa ya da Pachamama, yaşama, var olma, devamlılığını ve varlığını sürdürme*

¹⁴⁸ STONE, a.g.e., s. 3.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 4.

¹⁵⁰ MARGIL, Mari, “Building An International Movement for Rights of Nature”, **Wild Law - In Practice**, MALONEY, Michelle, BURDON, Peter (ed.), Routledge, Abingdon, 2014, s.157.

hakkına, yaşam döngülerini, yapısını, evrim sürecindeki işlevini yeniden üretme hakkına sahiptir.”

2009 yılında, Birleşmiş Milletler Bolivya'nın önerisiyle 22 Nisan'ı “Uluslararası Doğa Ana Günü” ilan etmiştir. Aynı gün Bolivya Devlet Başkanı Evo Morales Ayma, 20. yüzyılın insan haklarına adanması gibi 21. yüzyılın da Doğa Ana haklarına adanması yönündeki umudunu dile getirmiş ve üye devletlere Doğa Ana Evrensel Beyannamesi 'ni kabul etmeleri için çağrıda bulunmuştur. Bundan altı ay sonra, Ekim 2009'da Kopenhag'da Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Taraflar Konferansı iklim değişikliğiyle mücadele edilmesi konusunu ele almıştır ve fakat Konferans'ta sorunu çözecek uluslararası hukuki bir araç üzerinde uzlaşa sağlanamamıştır.¹⁵¹ Bunun üzerine Bolivya Devlet Başkanı, Bolivya'da Dünya Halkları İklim Değişikliği ve Doğa Ana Hakları Konferansı'nı gerçekleştireceğinin duyurusunu yapmıştır. 22 Nisan 2010'da Cochabamba'da 35.000 kişinin bir araya gelmesiyle konferans gerçekleştirilmiş, Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi ilan edilmiştir.¹⁵²

Bolivya'da gerçekleşen konferansın üzerinden daha beş ay geçmeden doğanın haklarının hukuken tanınması amacıyla aktif olarak çalışan bir grup bir araya gelerek Küresel Doğa Hakları İttifakı 'nı kurmuştur. İttifaka Afrika'dan, Avustralya'dan, Kuzey ve Güney Amerika'dan pek çok üye katılmıştır. Küresel İttifak hem Ekvador Anayasa'sını hem de Bolivya'da gerçekleşen konferansı ve sonrasında kabul edilen Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi 'ni bu alanda atılmış büyük adımlar olmaları yönüyle takdir etmiştir. Bu ittifak ayrıca

¹⁵¹ CULLINAN, a.g.e., s. 262, 263; Cullinan, Konferansın Doğa Ana'nın hakları bakımından başarısız olarak kabul edilmesini şu şekilde açıklamaktadır: “Kopenhag toplantısına hakim olan ve daha çok teknik hususlardaki tartışmalar, bir iklim değişikliği felaketine varmadan, atmosferi tam olarak hangi oranda kirletme imkanımızın bulunduğunu, güçlü ulusların ne kadar karbon bütçesi ayıracakları ve uyum fonları yoluyla sorunun çözümüne en az katkı bulunduğu halde yaşanan sıkıntılara en çok maruz kalanlara ne kadar katkıda bulunacakları üzerine yapılan pazarlıklar üzerinde döndü. Her şey ulusal çıkarlar, kâr ve paraya dair ve sonuç olarak, küçük bir grup ülkenin arka odalarda yaptığı görüşmelerde Kopenhag Mutabakatı ortaya çıktı.” ; Açık Radyo Yöneticisi Ömer Madra'nın aktardığına göre Konferansta uzlaşa sağlanamamasının sebebi engelleyici güçler, özel çıkarları savunan şirketlerdir. Madra, hem gelişkin batı ülkelerinin hem de onlarla işbirliği halindeki ülkelerin yöneticilerinin çevreyi korumaya çalışan tarafın üzerine gittiklerini ve nihai olarak sivil toplum örgütlerine de müdahale alanı bırakmayarak Konferans'ı özel çıkarlar lehine sonlandırdıklarını ifade etmektedir., bkz. **Ekolojik Anayasa**, (ed. Mahmut Boynudelik) Yeni İnsan, İstanbul, s. 26-27.

¹⁵² Beyannamenin içeriğine daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.

Beyanname'nin Birleşmiş Milletlerce kabul edilmesi ve üye devletlerce de onaylanmasını hedeflemiştir.¹⁵³

2. Hukuki Bir Taraf Olarak Doğa

Doğanın hangi haklara sahip olabileceği konusu daha önce spesifik hukuk metinlerinden örnekler verilerek ortaya koyulmuştur. Burada asıl önemli nokta bu hakların ne surette kullanılabileceği hususudur. Doğanın sahip olduğu hakları mahkeme önünde savunması gibi bir durum tahayyül edilemez; ancak bu imkânsızlık doğanın hak sahibi olabilmesine elbette bir engel teşkil etmemektedir. Şirketler, devletler, özerk kuruluşlar, çocuklar ya da bebekler, akıl sağlığı yerinde olmayanlar da konuşma yetisinden mahrumdurlar, fakat bu kişilerin sahip oldukları haklar mahkeme önünde bazen yasal temsilcileri bazen de yetkili organları tarafından savunulmaktadır. Durum kendi kendini savunma yetisi olanlar bakımından da farklılık arz etmemektedir; neredeyse tüm hak sahipleri mahkemeler nezdinde yasal temsilcileri aracılığıyla temsil edilmekte ve sahip oldukları hakları yine avukatları aracılığı ile kullanmaktadırlar.¹⁵⁴ Nitekim Bolivya'da ve Ekvador'da bu sorun aşilarak doğa hak öznesi olarak kabul edilmiştir.

a. Halk Davası Yolu

Sorunun çözümüne yönelik “çevre ombudsmanlığı”, “menfaat kavramının geniş yorumlanması” gibi öneriler değerlendirilse de herkesin dava açmasını öngören halk davası (*actio popularis*) yolu tercih edilmiştir.¹⁵⁵ Ekvador Anayasası'nın 71. maddesinde tüm kişilerin, toplulukların, halkların ve milletlerin idari makamlardan doğanın haklarının yerine getirilmesini talep edebileceği açıkça düzenlenmiştir. Buna göre, doğanın bütünlüğüne, canlı türlerinin yaşamsal faaliyetlerine, biyo çeşitliliğe ya da ekolojik dengeye yönelik bir tehdit ya da tahribat söz konusu olduğunda maddede belirtilen taraflarca doğanın haklarının korunması sağlanabilecektir. Maddede davacı olabileceği belirtilen tarafların vatandaşlık sınırı olmaksızın doğanın bir parçası

¹⁵³ GREENE Natalia; TWIST Bill; “The Global Alliance for the Rights of Nature”, **Does Nature Have Rights?**, Global Exchange, <http://www.globalexchange.org/sites/default/files/RON%20REPORT.pdf>, (05.01.2016).

¹⁵⁴ STONE, **a.g.e.**, s. 8.

¹⁵⁵ ŞİRİN, **Çevre İnsan Devlet...**, s. 17.

olarak tüm insanlığa işaret etmesi dikkat çekicidir. Bu, hak sahibinin doğa olması ve doğa-insan ilişkisinin farklı bir anlam kazanmasıyla ilişkilendirilebilmektedir.¹⁵⁶

b. Hukuki Temsil Yolu

Bolivya’da ise durum biraz daha farklıdır: Doğanın haklarının yerine getirilmesi amacıyla Doğa Ana Ofisi kurulmuştur. Ayrıca Anayasa’da tüm Bolivya halkının doğanın haklarının ihlal edilmesi durumunda doğa adına şikâyetle bulunabilme yetki ve yükümlülüğü düzenlenmiştir.

Bu düzenlemeler, doğanın haklarının nasıl savunulabileceği hakkında fikir vermesi bakımından dikkate değerdir. Bununla beraber iç hukuku ilgilendiren konularda, fiil ehliyetine ya da usul hukuku bakımından dava ehliyetine ilişkin kurallar her hukuk sisteminin kendi yapısına uygun olarak farklı şekillerde çözülmektedir. Bunun gibi doğanın kimler tarafından temsil edilebileceği, sahip olduğu hakların ne şekilde dava edilebileceği ve nasıl korunabileceği hususları da iç hukuku ilgilendirdiğinden her hukuk sisteminde farklı düzenlemeler olabilecektir

3. Doğa Haklarının Temellendirilmesi

İlk olarak Latin Amerika ülkelerinde ileri sürülen doğanın hak sahibi olması önerisine kulak veren toplumların sayısı Avrupa da dâhil olmak üzere gittikçe artmaktadır. Bugün gelinen noktada sürecin başarı ile tamamlanmasının sonucu olarak Doğa Ana’nın haklarının düzenlendiği hem ulusal hem de uluslararası nitelikte hukuki belgeler vardır: 2008’de kabul edilen Ekvador Anayasası, 2010 yılında Bolivya’da yürürlüğe giren Doğa Ana’nın Hakları Yasası ve Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi.¹⁵⁷

Avrupa’ya bakıldığında da ise sürece ilişkin hukuki metin olarak 2008 yılında üye devletlerin ekonomik gelişme ile çevresel tahribatın ayırımına ilişkin verdikleri

¹⁵⁶ CAO, Benito, **Environment and Citizenship**, Routledge, New York, 2015, s. 155.

¹⁵⁷ Amerika Birleşik Devletlerinde doğaya yasal haklar tanınmasını kabul edip yasa çıkaran ilk eyalet Pensilvanya’dır. 2010 yılında çıkarılan kanun Yüksek Mahkeme tarafından Anayasa’ya aykırı bulunmuştur. Kararda, Anayasa’nın 27. bölümünün 1. maddesinde düzenlenen temiz hava, saf su ve çevrenin doğal, estetik, görsel ve tarihi değerlerinin korunması haklarına atıf yapılmıştır. SHELTON, a.g.e., s. 16.

söz metni ile 2012 yılında hazırlanan Avrupa Vatandaşları Girişimi bulunmaktadır. Bu belgelerde de doğanın var olma, kendini yenileme, dönüşüm sağlama hakları savunulmakta, Avrupa Komisyonu'na çağrıda bulunmaktadır.¹⁵⁸

a. Uluslararası İlk Düzenleme: Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi¹⁵⁹

Bolivya Anayasası'nın kabulünden bir yıl sonra 22 Nisan 2010 tarihinde, Bolivya'da su savaşlarının yaşandığı Cochabamba şehrinde gerçekleşen ve yüzden fazla ülkeden katılımın olduğu "İklim Değişikliği ve Doğa Ana Hakları Dünya Halkları Konferansı'nda" doğa odaklı düşünce biçimi tüm dünya halklarının gündemine taşınmıştır. Konferans'ta Sanayi Devrimi'nin insan eliyle doğa üzerinde yol açtığı sorunlar konuşulmuş, doğanın canlılığı ve bütünlüğü üzerinde durulmuş, doğa ile olan uyumun tekrar yakalanabilmesi için Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi önerilmiş ve kabul edilmiştir. Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilan edilmesi, mevcut sistemleri sarsacak bir adımdır. Bitki, hayvan, nehir, ekosistemler kısaca tüm doğal varlıklar bu Beyanname ile bölünmez bir bütün olarak kabul edilerek hak sahibi yapılmıştır.¹⁶⁰

Hukuki metinlerde içerik kadar bağlayıcılık da önemlidir. Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesinde düzenlenen haklar ve yükümlülükler bakımından da bağlayıcı bir nitelikten bahsetmek için henüz çok erkendir. Ancak, Fransız Devrimi'nden İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin kabulüne kadar geçen süreç ve bu süreçte verilen mücadeleler göz önünde bulundurulduğunda bu hakların da genel geçer bir nitelik kazabilmesi için sabır ve kararlılık gerektiği görülecektir.¹⁶¹ Doğa Ana Hakları Beyannamesi, türünün ilk örneğini teşkil etmesi bakımından başlı başına büyük bir öneme sahiptir, bununla beraber doğanın ele alınış ve hakların düzenleniş biçimi bakımından da dikkat çekicidir. Beyanname doğanın tanımlandığı, doğanın haklarının düzenlendiği ve insanların doğaya olan yükümlülüklerinin belirtildiği 3 maddeden oluşmaktadır.

¹⁵⁸ Bkz. <http://www.pachamama.org/blog/legal-recognition-of-the-sacredness-of-the-earth-rights-of-nature>, (7.01.2016)

¹⁵⁹ BOYNUDELİK, Mahmut (ed.), **Ekolojik Anayasa**, Yeni İnsan, 2011, s.117.

¹⁶⁰ CULLINAN, **a.g.e.**, s.266.

¹⁶¹ ACOSTA, Alberto, "Toward The Universal Declaration of Rights of Nature", **AFESE Journal** 24 Ağustos, 2010, s. 14-16.

Beyanname'nin giriş kısmında, tüm dünya halklarının dilinden doğanın insanoğlu için ifade ettiği değer şu şekilde ortaya koyulmuştur:

“Hepimiz, ortak bir kadere sahip birbiriyle ilişkili ve birbirine bağımlı varlıklardan oluşan, parçalanamaz ve canlı bir topluluğun, Toprak Ana'nın parçası olduğumuzu biliyoruz;

Toprak Ana'nın yaşamın, gıdanın ve öğrenmenin kaynağı olduğunu ve iyi yaşamamız için ihtiyaç duyduğumuz her şeyi sağladığını minnetle kabul ediyoruz;

Kapitalist sistemin ve her çeşit yağma, sömürü, istismar ve kirlenmenin, bugün bildiğimiz yaşamı iklim değişikliği gibi olaylarla riske atarak, Toprak Ana'ya büyük yıkım, bozulma ve parçalanma getirdiğinin farkındayız;

Birbirine bağımlı varlıkların oluşturduğu bir topluluk içerisinde, yani Toprak Ana'da, bir dengesizliğe yol açmadan sadece insanların haklarını tanımanın mümkün olmadığına inandık;

İnsan haklarını garanti altına almak için Toprak Ana ve tüm varlıkların haklarını tanımak ve savunmak gerektiğini ve bunu yapan kültürlerin, uygulamaların ve yasaların var olduğunu söylüyoruz;... ”

Beyannamenin giriş kısmı gibi 1. maddesinde de daha çok doğa ve bileşenleri tanımlanmaktadır. Ayrıca söz konusu maddenin yedinci bendinde, doğanın yanında diğer tüm varlıkların, canlı ve cansız olması, tür, köken, insanlara yarar sunma ya da başka nedenlerle ayırım yapılmaksızın hak sahipliği tanınmıştır. Bu madde bakımından üzerinde durulması gereken nokta, haklar arasındaki olası çatışmanın doğanın bütünlüğünü, dengesini ve sağlığını sürdürecektir. Bu hüküm insan merkezli antroposentrik anlayışın terk edildiğini, “önce insan” kavramının yerini “doğa ile uyum içerisinde insan” kavramının aldığını göstermektedir.

İkinci maddede ise doğayı oluşturan varlıkların hem kendi canlılıklarını korumaları hem de doğal bütünlüğün devamı için gerekli olan haklar konu edilmektedir. Buna göre doğa ve onu oluşturan tüm varlıklar şu haklara sahiptir: a)yaşama ve var olma hakkı, b)saygı görme hakkı, c)yaşamsal döngülerini ve süreçlerini insan tarafından bozulmadan devam ettirme ve biyolojik kapasitesini yeniden oluşturma hakkı, ç)kendi kimliğini ve bütünlüğünü ayrı, ve birbiriyle ilişkili varlıklar olarak sürdürme hakkı, d)yaşam kaynağı olarak su hakkı, e) temiz hava hakkı, f)bütünsel sağlık hakkı, g) Kirilenmeden, zehirli ve radyoaktif atıklardan muaf olma hakkı, h)bütünlüğünü yahut yaşamsal ve sağlıklı işleyişini tehdit edecek şekilde genetik yapısındaki bozulma ve değişikliklerden muaf olma hakkı, ı) Bu Beyanname’de kabul edilmiş hakların insan faaliyetleri nedeniyle ihlal edilmesi durumunda bunların gecikmeden ve tam olarak iyileştirilmesi hakkı.¹⁶²

Görüldüğü gibi Beyanname’de, Ekvador Anayasası’ndan farklı olarak haklar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu haklar, adeta insan hakları literatüründeki “negatif statü haklarının” doğa haklarındaki yansımasıdır; insanlar zarara uğratmadıkça ve müdahale etmedikçe doğanın kendi bütünlüğünü koruyabilmesini sağlamaktadır.

Beyannamenin ilk iki maddesinde doğanın önemi ve sahip olduğu haklar ele alındıktan sonra bu öneme uygun davranılması, doğaya hak ettiği değerin gösterilmesi ve hakların işlevsellik kazanabilmesinde insanın rolü ortaya koyulmaktadır. Zira doğadaki canlıların çoğu insan karşısında pasif konumdadır; ancak insanın yasalara uymak, bireysel ve kolektif çalışmalara katılmak, bildirimde bulunmak, zarar vermemek, kirletmemek gibi yapma ve yapmama şeklinde beliren davranışlarıyla doğanın korunması sağlanabilecektir.

Doğanın korunması ve sahip olduğu hakların gereğince uygulanabilmesi için insanlara düşen yükümlülüklerden ilki doğaya saygı duyma ve onunla uyum içerisinde yaşama yükümlülüğüdür. Bu hüküm bir bakıma devamında düzenlenen yükümlülükleri de kapsamakta, onlara kaynaklık etmektedir. Zira saygı duyma ve uyumlu olma sorumluluğu; doğanın sahip olduğu hakları kabul edip yerine

¹⁶² CULLINAN, a.g.e., s.272.

getirmeyi, bu uyumun yakalanabilmesi için aktif bir çalışma içerisinde olmayı ve doğanın refahı için çalışmayı gerekli kılmaktadır.

Bilindiği gibi insan haklarının korunması için bu hakların çeşitli belgelerde düzenlenmesi yetmemektedir, uluslararası ve ulusal düzeyde çeşitli denetim mekanizmaları geliştirilmelidir.¹⁶³ Aynı şekilde, doğa haklarının bir anlam kazanabilmesi de bu hakların uygulanması için gerekli mekanizmaların kurulmasını gerektirmektedir. Buna uygun olarak Beyanname'nin üçüncü maddesinde devletler bu hakların uygulanabilirlik kazanabilmesi bakımından etkili düzenlemeler yapmak ve bunları pratik olarak uygulama yükümlülüğü getirilmiştir.¹⁶⁴

b. Doğanın Anayasal ve Yasal Hakları: Ekvador ve Bolivya Örnekleri

Doğa hakları bakımından atılan en ciddi adım Ekvador'da 2008 Eylül ayında doğayla uyumlu bir yaşamın gereği olarak doğa haklarının tanındığı anayasanın kabul edilmesidir. Anayasa'ya¹⁶⁵ göre vatandaşların “iyi olma - *el buen vivir*”¹⁶⁶

¹⁶³ AKAY, Seda, “Etkili bir İnsan Hakları Mekanizması İçin: AİHS Sisteminde Hükümlerin İcrasının Denetimi”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 8, Sayı 16, 2009 s. 118.

¹⁶⁴ “... tüm devletlerin... aşağıdakileri yerine getirmesi gereklidir:

(e) Doğa Ana'nın haklarının savunulması, korunması ve muhafaza edilmesi için etkili standartlar ve yasalar belirlemek ve uygulamak;

(f) Doğa Ana'nın yaşamsal ekolojik döngülerine, süreçlerine ve dengelerine saygı göstermek, korumak, muhafaza etmek ve gerekli olduğu yerlerde bütünlüğünü iyileştirmek;

(g) Bu Beyanname'de tanımlanmış doğal hakların insanlar tarafından ihlal edilmesiyle oluşan hasarların düzeltilmesini ve sorumluların Doğa Ana'nın bütünlüğünü ve sağlığını yeniden sağlamaktan sorumlu tutulmasını garanti etmek;

(h) Doğa Ana'nın ve tüm varlıkların haklarını savunmak için insanlara ve kurumlara yetki vermek;

(i) Türlerin neslinin tükenmesine, ekosistemlerin yok olmasına yahut ekolojik döngülerin bozulmasına neden olan insan faaliyetlerini önlemek için ihtiyatlı ve kısıtlayıcı önlemler tesis etmek;

¹⁶⁵ <http://www.karasaban.net/ekvador-anayasasi/> (08.01.16).

¹⁶⁶ Klasik kalkınma modellerine tepki olarak, Latin Amerika'da ortaya çıkan *Buen Vivir*, doğayla insan arasındaki bağı önemseyen bir modeldir. *Buen Vivir*, Bolivya Anayasası'nda daha çok hakkaniyet, özgürlük, dayanışma, adalet gibi kavramları karşılayacak şekilde bir ilke olarak düzenlenirken; Ekvador Anayasası'nda sağlık, barınma, gıda, eğitim gibi temel hakların karşılanması şeklinde ele alınmaktadır. Bu kalkınma modeline ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. TURGUT, Gönül, “Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:2, Yıl:2014. Kavram iyi olma anlamına gelmektedir. Ancak bu iyi olma hali bireysel mutluluk olarak algılanmamalıdır. Kavram bir kalkınma modelini karşılanmaktadır: “*Buenvivir*, iyi yaşamakla aynı anlama gelmiyor. Çünkü iyi yaşamak tüketim, araba sahibi olmak gibi şeyler anlamına gelebilir. Bir de iyi yaşayan birinden bahsedersen, onun karşılığında bir de kötü yaşayanlardan bahsetmiş oluruz. Demek istediğim şu ki bütün bunlar, yerli halkların kolektif haklarıyla yakından ilgili ve yerli halkların bulunduğu bölgelerde olan doğal kaynakları kullanın süreçleri, projeleri yine o yerli haklar tarafından onaylanmalı, onların kontrolünden geçmelidir. Kendi halklarının sahip olmak istediği kalkınma modeline uygun olup olmadığına onlar karar vermeliler.” Ekvador Anayasası'nda çiftçi hakları, doğanın korunması, toprağa, suya sahip çıkma konularında Ekvador Çiftçi ve Yerli Halk Örgütleri Ulusal Konfederasyonu Başkanı Luis

hakları da bu vasıtaıyla sağlanmış olmaktadır. Doğa'nın hakları Anayasa'nın 7. bölümünde "doğa hakları" başlığı altında dört maddede düzenlenmektedir.¹⁶⁷

Anayasa'nın 71. maddesinde öncelikle doğanın yaşamın kaynağı olma niteliği vurgulanmış, doğanın haklarının dayanağı açıklanmıştır. Bu hükme göre doğanın hakları; onun canlılığının, kendi kendini yenileyebilme özelliğinin ve bütünlüğünün korunmasına dayanmaktadır. Maddenin devamında doğanın sahip olduğu hakların yerine getirilmesi bakımından tüm kişilerin, toplulukların ve milletlerin talep yetkisine sahip olduğu belirtilmiştir. Son olarak da, devlete doğanın korunması amacıyla gerçek- tüzel kişi ve toplulukları teşvik etme yükümlülüğü yüklenmiştir. Maddenin gerekçesinde doğanın anayasal haklarının kabul edilmesindeki amaç şu şekilde ifade edilmektedir:

*"Burada tabii ki, ilk ve en önemli amaç, doğal kaynakların doğaya zarar vererek sömürülmesine yönelik proje ve planları engellemektir. Çünkü, özellikle başlıca büyük projeler yerel halkların, köylülerin bulunduğu, bütün doğal zenginliklerin birikmiş olduğu, petrol, maden gibi birçok doğal kaynağın bulunduğu yerlerde uygulanmaktadır. Bu projelerin başını çok uluslu şirketler çektiği için, bu projeleri başlatırken, hiçbir ulusal yükümlülük altına girmezler. Yeni Anayasamız, ülkenin kaynakları üzerinde halkımızın egemenliğini ve haklarını koruyacak ve zararları telafi edecektir."*¹⁶⁸

Doğanın restorasyon hakkının düzenlendiği 72. maddede, doğanın kendi kendisini yenileyebilme hakkının olduğu kabul edilmekle beraber yenilenmenin zorlaştığı durumlarda devletin gerekli mekanizmaları devreye sokarak olumsuz çevresel etkileri ortadan kaldıracağı belirtilmiştir. Bu düzenleme, kapsayıcı bir şekilde doğanın canlılığını sürdürebilmesi için gerekli şartların sağlanmasını gerektirmektedir. Ekvador Çiftçi ve Yerli Halk Örgütleri Ulusal Konfederasyonu Başkanı Luis Alberto bu maddenin amacını şu şekilde açıklamaktadır: "Burada bize, çoktan uygulamaya geçirilmiş ve doğayı zarara uğratmış olan projelerin, devletin,

Alberto ile Röportaj, Abdullah Aysu, (çev. Zeynep Gambetti), <https://www.karasaban.net/ekvator-anayasasi-halktan-baristan-emekten-ciftciden-ve-dogadan-yana%E2%80%A6/> , (13.02.16)

¹⁶⁷ **A.g.e.**

¹⁶⁸ SELEK, Yüksel,"Yeni Anayasa'da Yeni Bir Hak: Doğa'nın Hakları", **Yeşil Gazete**, 31.01.2011, (13.02.16)

kişilerin ve halkların ve doğanın zararlarının telafi edilmesi yaptırımını talep etme fırsatı açılıyor. Böylece bu projelerden etkilenmiş olan doğal kaynaklarımızı telafi edebilme, doğal yaşam döngüsünü yenileyebilme, çevreyi yeniden korumaya alma, biyoçeşitliliği koruyabilme hakkını veriyor.”¹⁶⁹

73. ve 74. maddede ise sırasıyla Devletin görevleri düzenlenerek doğal kaynakların mülkiyet konusu edinmesi yasaklanmıştır. 73. maddeye göre Devlet; canlı türlerinin yok olmasına, ekosistemin tahrip olmasına ve doğal döngünün zarar görmesine yol açacak faaliyetler bakımından duruma göre önleme ya da sınırlandırma yükümlülüğü altındadır. Doğanın haklarının düzenlendiği bölümün son maddesinde de bir kalkınma modeli olarak iyi olma hakkı (el buenvivir) vurgulanmaktadır. Buenvivir, doğayla insan arasındaki uyuma yönelik kalkınmayı hedefleyen, sömürü ilişkisine dayanmayan yeni bir kalkınma modelidir. Bu model uygulandığında, yerli halkların bulunduğu bölgelerdeki doğal kaynakların kullanım süreçleri, projeleri yine o yerli haklar tarafından onaylanacak, onların kontrolünden geçecektir.

Bolivya’ya bakılacak olursa, 2009 yılında referandumla kabul edilip yürürlüğe giren Anayasa çevre hakkındaki düzenlemeler bakımından diğer anayasalardan oldukça farklıdır. Anayasa’nın daha giriş bölümünde çevreye ve doğaya atıf yapılması, çevreye yönelen saldırılarda herkese dava açma yetkisi tanınması (*actio popularis*), geniş bir biçimde devlete çevreyi koruma yükümlülüğü getirilmesi, suyun, biyo çeşitliliğin, ormanların korunmasını konu alan ayrıca bir bölümün düzenlenmesi bu farklılığı yansıtan başlıca örneklerdir.

Bolivya’da, Anayasa’nın kabul edilmesinin ardından ve buna paralel olarak 2011 yılında doğanın haklarını ve bu hakların yerine getirilmesi bakımından devletin ve insanların yükümlülüklerini düzenleyen bir yasa yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁰ Doğa Ana Hakları Yasası dört bölüm ve on maddeden oluşmaktadır: Birinci bölümde amaç ve prensipler; ikinci bölümde tanımlar; üçüncü bölümde tanınan haklar ve nihayet dördüncü bölümde idari makamların ve bireylerin yükümlülükleri düzenlenmektedir.

¹⁶⁹ Ekvador Anayasası’nda çiftçi hakları, doğanın korunması, toprağa, suya sahip çıkma konularında Ekvador Çiftçi ve Yerli Halk Örgütleri Ulusal Konfederasyonu Başkanı Luis Alberto ile Röportaj, Abdullah Aysu, çev. Zeynep Gambetti, <http://www.karasaban.net/ekvator-anayasasi-halktan-baristan-emekten-ciftciden-ve-dogadan-yana> (13.02.16)

¹⁷⁰ FABRICANT, Nicola, **Mobilizing Bolivia's Displaced: Indigenous Politics and the Struggle over Land**, The University of North Carolina Press 2012, s. 192.

Doğa Ana Hakları Yasası'na göre doğa bir bütündür ve sahip olduğu hakların gereğince uygulanabilmesi bu bütünlüğe uygun olarak tüm toplumların işbirliğini gerektirmektedir. Bu çok kültürlülüğün yanında Bolivya Devleti de doğanın hakların yerine getirilmesi için bu hakları tanıyıp onlara saygı göstermek ve yanında doğanın kendi kendini yenileyebilmesi için gerekli şartları yerine getirmekle yükümlüdür.¹⁷¹ Yasanın ikinci bölümünde, doğanın ve bileşenlerinin hukuki olarak tanımı yapıldıktan sonra doğanın hukuki statüsü ele alınmaktadır: Doğa, korunması ve haklarının yerine getirilmesi bakımından kamu yararı kapsamındadır.

Bu madde bakımından ayrıca belirtilmesi gereken nokta, Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 1. maddesinde yer alan *“Haklar arasındaki herhangi bir çatışma Doğa Ana'nın bütünlüğünü, dengesini ve sağlığını sürdürecektir şekilde çözülmek zorundadır”* hükmünün *“Haklar arasındaki herhangi bir çatışma Doğa Ana'nın bütünlüğünü sürdürecektir şekilde çözülmek zorundadır”* şeklinde neredeyse hiç değiştirilmeden alınmış olmasıdır. Bu ifade daha önce de belirtildiği gibi insanı evrenin merkezine yerleştiren antroposentrik yaklaşımının terk edilerek ekosentrik anlayışın tercih edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Doğanın haklarının düzenlendiği üçüncü bölüm ise Ekvador Anayasası'na ve Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi'ne göre daha ayrıntılı ve daha kapsamlıdır. Yasanın 7. maddesinde haklar tek tek sayıldığı gibi bu hakların içeriği de açıklanarak korunan hukuki değerler somutlaştırılmıştır. Bu maddeye göre doğa, yaşama ve yenilenme, su, temiz hava, restorasyon, denge ve kötü muameleden muaf olma haklarına sahiptir. Bu haklar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu Yasa'nın tüm hukuk sistemini etkilediği ve bir uyum süreci gerektirdiği görülmektedir. Yasa hukuk sisteminin yanında Ülkenin ekonomik politikasına da yön vermektedir. Bundan

¹⁷¹ **Law of The Rights of Mother Earth, Article 2**

“... 3. Guarantee of the regeneration of Mother Earth. The state, at its various levels, and society, in harmony with the common interest, must ensure the necessary conditions in order that the diverse living systems of Mother Earth may absorb damage, adapt to shocks, and regenerate without significantly altering their structural and functional characteristics, recognizing that living systems are limited in their ability to regenerate, and that humans are limited in their ability to undo their actions.... 6. Multiculturalism. The exercise of the rights of Mother Earth requires the recognition, recovery, respect, protection, and dialogue of the diversity of feelings, values, knowledge, skills, practices, skills, transcendence, transformation, science, technology and standards, of all the cultures of the world who seek to live in harmony with nature.” Law of Mother Earth, <http://www.worldfuturefund.org/Projects/Indicators/motherearthbolivia.html>, (15.02.2016).

dolayıdır ki Bolivya da tıpkı Ekvador gibi “doğa ile uyum içerisinde iyi yaşama”¹⁷² kalkınma modelini benimsemiştir.¹⁷³

Yasa’da doğanın haklarından sonra, bu hakların yerine getirilmesinde devlete, topluluklara ve bireylere düşen görevler düzenlenmektedir. Devlet bir yandan doğayı insan davranışlardan doğabilecek tahribatlara karşı korumak diğer yandan da doğanın canlılığını, çeşitliliğini, bütünlüğünü koruyucu tedbirler almak ve politikalar geliştirmek; bireyler ise doğanın haklarını kabul edip saygı duymak, bu hakların geliştirilmesi için çalışmak ve doğanın haklarına zarar veren her türlü hareketi bildirmek yükümlülüğü altındadır. Devlet bu yükümlülüklerinin gereği olarak yenilenebilir enerji kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmalı, doğaya zarar vermeyen ekonomik politikalar geliştirmeli ve temiz teknolojinin uluslararası alanda yaygınlık kazanabilmesi için gerekli finansal desteği sağlamalıdır.¹⁷⁴

Yasanın 10. maddesiyle de doğanın haklarının korunması ve bu korumanın daha sistematik bir biçimde takip edilmesi amacıyla Doğa Ana Ofisi kurulmuştur.

B. Doğanın Su Hakkı

1. Doğanın Su Hakkının İçeriği

Suyun varlığı, hiç kuşkusuz ki, doğanın canlılığının sürdürülebilmesi için şarttır. Bu esasında doğanın tüm bileşenleri için geçerlidir; doğanın tüm bileşenleri, canlılığını bir döngü içerisinde sürdürdüğünden, her biri, diğeri için vazgeçilemez niteliktedir. Bu başlık altında, çalışmanın kapsamına uygun olarak, doğanın su hakkı ele alınacaktır. Doğanın haklarını konu alan hukuki metinlerin bir kısmında, su hakkı, açık bir şekilde kabul edilerek denizlerin, nehirlerin, akarsuların, kısaca bütün su sitemlerinin hakları garanti altına alınmıştır. Diğer bazı metinlerde ise doğrudan su hakkı kavramı kullanılmasa da ‘doğanın varlığının devamı için suyun korunması gerektiği’ çıkarımını yapmaya imkân veren ifadelere yer verilmektedir.

¹⁷² Ekvador’da “buenvivir” olarak ifade edilen ilke Bolivya’da “sumak kawsay” terimiyle açıklanmaktadır.

¹⁷³ FABRICANT, a.g.e., s. 193.

¹⁷⁴ A.g.e., s.193.

a. Doğanın Su Hakkının Açıkça Kabul Edildiği Düzenlemeler Bakımından

Doğanın hak öznesi olarak kabul edildiği ulusal ve uluslararası hukuki metinlerde su, açıkça doğanın sahip olduğu haklardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu hak, doğaya tanınan tüm hakların tek tek belirtildiği Doğa Ana Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. maddesinde “*yaşam kaynağı olarak su hakkı,...*” olarak düzenlenmektedir. Bolivya Doğa Ana Hakları Yasası'nın 7. maddesinde ise “*su hakkı: Suyun kendi kendini yenileme fonksiyonunun sürdürülmesi, yaşam şartlarının devamına yetecek kalitede ve miktarda olması ve Doğa Ana'nın yeniden üretmesini sağlayacak şekilde kirlilikten korunması hakkıdır*” denilerek hem hak hem de hakkın gereği ortaya konulmuştur.

Amerika'da doğanın hakları, ilk kez Pensilvanya Pittsburgh belediyesi tarafından 2010 yılında kabul edilmiş ve bir yıl sonra dört belediye de bu hakları tanımıştır. Bu belediyelerin hemen hepsinde, su kirliliği başlıca sorunlardan biri olduğundan, doğa haklarına yönelik tartışmalar daha çok su hakkı etrafında şekillenmiştir. Bu yüzden doğanın ve insanın su hakkı açıkça yasal koruma altına alınmıştır. “Pittsburgh Vatandaşlarının ve Doğal Topluluklarının Hakları” başlıklı bölümde, öncelikle, herkesin ve doğa toplulukları ile ekosistemin yaşamlarının devamını sağlayabilmeleri için su hakkına sahip oldukları kabul edilmiş, doğal topluluklarının haklarının özel olarak ele alındığı ikinci fıkrada ise sulak alanlar, nehirler ve yer altı suları da dâhil olmak üzere bütün su sistemlerinin devredilemez ve vazgeçilemez temel haklara sahip olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁵

Ekvador Anayasası'nda ise doğa hak öznesi kabul edilse de doğanın su hakkı şeklinde ayrıca bir düzenleme bulunmamaktadır. Aşağıda kısaca açıkladığımız Vilcabamba Nehri davasında olduğu gibi “doğanın var olma ve yenilenme hakkının” kapsamından suyun var olma hakkına ulaşılmaktadır. Doğanın hakları bakımından başarıya ulaşan ilk dava olarak kabul edilen bu davada nehrin kenarındaki otoban projesinin nehrin var olma hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle ihlal kararı verilmesi doğanın su hakkının bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

¹⁷⁵ TANASESCU, a.g.e., s. 110.

b. Doğanın Su Hakkına Yorum Yoluyla Ulaşılan Düzenlemeler Bakımından

Su, hem ayrı bir insan hakkı olarak hem de yaşam hakkının, sağlık hakkının, çevre hakkının bir gereği olarak hukuki koruma altındadır. Ancak doğaya kendi canlılığını sürdürebilmesi için belirli miktar ve kalitede su hakkı talep edebilme yetkisi verildiğinde, su gerektiği gibi korunmuş olacaktır.¹⁷⁶

Suyun doğanın hakkı olarak açık bir şekilde düzenlenmesi yeni bir tercih olsa da, doğayı korumak amacıyla kabul edilen ilk hukuki metinlerde dahi bu tercihin izlerine ulaşılmaktadır. Doğadaki tahribatın ciddi bir tehdit olarak ele alındığı Stockholm Bildirisi'nde insanın çevre hakkına sahip olduğu kabul edilmiştir. Ancak Bildiri'nin 2. maddesinde, *“Bugünkü ve gelecek nesiller için ihtiyaca göre özenli planlama veya yönetim ile dünyanın doğal kaynakları, hava, su, toprak, flora ve fauna dahil, özellikle de doğal eko sistemleri temsil eden örnekler korunmalıdır”* denilerek korumanın yalnızca insan için olmadığına işaret edilmektedir. Flora ve fauna için su yaşam alanı olduğundan, bunların su olmaksızın korunabileceği düşünülemez. Dolayısıyla bildiride zımni de olsa doğanın su hakkı tanınmıştır.¹⁷⁷

1992 tarihli Dublin konferansında benimsenen *“Dublin İlkeleri'nin”* ilkinde de su kaynaklarının sınırlı ve savunmasız olduğuna işaret edilmiştir. Maddenin devamında yer alan, *“Hayatın, kalkınmanın ve çevrenin sürdürülebilirliğinde temel rol oynayan su...”* ifadesi de yine suyun doğanın da hakkı olarak düşünüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır.¹⁷⁸

Konu aynı yıl toplanan Rio Zirvesi'nde de ele alınmıştır. Zirve'de yayınlanan *“Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirisi”*nde çevre kirliliği karşısında dünya devletlerinin yerine getirmek zorunda oldukları temel ilkeler açıklanmıştır. Bu ilkelerden yola çıkarak Bildiri'nin doğanın haklarını tanıdığı, suyun doğanın haklarından biri olarak kabul edildiği sonucuna ulaşılabilir.¹⁷⁹ Bildiri'nin insanın yaşam hakkını doğa ile uyumlu olarak kabul eden 1. maddesi, kalkınma hedeflerinin

¹⁷⁶ HU, Desheng, **Water Rights: An International and Comparative Study**, IWA Publishing, London, 2006, s.43.

¹⁷⁷ A.g.e., s.111.

¹⁷⁸ A.g.e., s.112.

¹⁷⁹ A.g.e., s.112.

doğanın korunmasından ayrı düşünölemeyeceğini öngören 4. maddesi, ekosistemin sağılıının korunmasını düzenleyen 7. maddesi ve insan hakimiyeti altındaki doğal kaynakların korunmasını ifade eden 23. maddesi birlikte değerdendirilerek bu yorumu yapmak mümkündür.¹⁸⁰

2000 yılında yayınlanan Lahey Su Güvenliğı Bakanlar Deklarasyonu doğanın su hakkını yine net olamamakla beraber görece daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Su güvenliğınden bahsedildikten sonra gelecek bakımından önemli yedi konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan ikisi doğanın su hakkı ile çok yakından ilişkilidir: Sürdürülebilir su temini yoluyla doğanın bütönlüğünü korumak ve suyu doğadaki bir değerdere olarak korumak.¹⁸¹

Mevcut hukuk sistemlerine bakıldığında, doğanın su hakkına yorum yoluyla ulaşma imkânı veren düzenlemeler olduğı görölmektedir. Örneğın, 2002 yılında kabul edilen Çin Su Yasası'nın 9. maddesinde, su kaynaklarının ekosistem ve doğa ile bağlantılı olarak korunması gerektiğı belirtilmektedir.¹⁸² 1996 yılında kabul edilen Güney Afrika Anayasası da bu doğanın su hakkının kabul edildiğı çıkarımını yapmaya imkân vermektedir. Anayasa'nın "Çevre" başlıklı 24. maddesinde " ...doğal kaynakların ekolojik olarak korunması..." ifadesi yer almaktadır. Bu ifade şüphesiz ki en doğal kaynaklardan biri olarak suyun da ekolojik sürdürülebilirlik bakımından korunmasını gerektirmektedir.¹⁸³ Aynı şekilde, New Mexico Mora'da, 2013 yılında çıkarılan yasa ile tüm canlıların yaşam alanı olan doğanın, canlı ve kutsal olduğı

¹⁸⁰ Rio Bildirisi, 1.,4.,7. ve 23. maddeler.

İlke 1

"İnsanlar sürdürülebilir kalkınma çabalarının merkezini oluşturur. İnsanlar doğa ile uyum içinde, sağılıklı ve verimli bir yaşam sahibi olma hakkına sahiptir."

İlke 2

"Sürdürülebilir kalkınma şekli yaratmak amacıyla çevre koruma, kalkınma sürecinin bir parçası olarak görölmeli ve hiçbir zaman ondan ayrı düşünölmemelidir."

İlke 7

"Devletler, dünya ekosisteminin sağılığı ve bütönlüğünün korunması konusunda evrensel bir ortaklık ruhuyla iş birliğine gitmelidirler."

İlke 23

"İnsanların hakimiyeti ve kullanımı altındaki doğal kaynaklar ve çevre korunmalıdır."

¹⁸¹ Ministerial Declaration of The Hague on Water Security in the 21st Century, http://www.worldwatercouncil.org/fileadmin/world_water_council/documents/world_water_forum_2/The_Hague_Declaration.pdf, para. 3. (14.02.16)

¹⁸² **Madde 9**

"Su kaynaklarının korunması amacıyla Devlet doğal bitki örtüsünü korumak, ağaç dikmek/çimen yetiştirmek, suyu korumak, toprak erozyonunu ve su kirliliğini önlemek ve çevreyi geliştirmek için gerekli tedbirleri almalıdır."

¹⁸³ HU, a.g.e., s.142.

kabul edilmiş, kirlilikten uzak bir biçimde var olma hakkına sahip olduğu belirtilmiş; böylece doğanın bir bileşeni olarak suyun kirlenmesi tehlikesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁴

Görüldüğü gibi 1970'lerden bu yana, su doğanın bir parçası olarak kabul edilmiş ve onun gelişimi için ayrıca koruma altına alınmıştır. Bu hukuki metinler klasik insan hakları hukukunun sınırları içerisinde doğayı korumaya çalışmışlardır. Dolayısıyla, bu metinlerde açık bir şekilde doğanın su hakkının düzenlendiği bir hüküm bulunmasa da, doğanın su ile olan ilişkisi belirtilerek bu koruma sağlanmaktadır.

2. Doğanın Su Hakkına İlişkin İctihadî Gelişmeler

Doğanın korunması şimdiye kadar daha çok eşya hukuku, insan hakları hukuku, ceza hukuku ve idare hukuku kapsamında sağlanmıştır. Bugün ise doğanın korunması bakımından çok farklı bir boyut yakalanmıştır. Doğa kendisini ilgilendiren konularda söz sahibidir.¹⁸⁵ Doğanın söz sahipliği meselesi teoride kalmamış, bu alanda başarılı sonuçlar alınmaya başlamıştır.

a. Doğanın Su Hakkının Kabul Edildiği Davalar

Ekvador'da doğanın haklarının uygulanmasında başarıyla sonuçlanan ilk dava Vilcabamba Nehri'nin kenarındaki bir otoban projesinin nehrin var olma hakkını ihlal ettiği iddiasıyla açılan davadır. Dava konusu olayda, projenin nehre zarar veren maddeler içerdiği ve nehrin kenarındaki taşlar üzerinde tortu bıraktığı ileri sürülmektedir. Proje, çevresel etkileri hiç hesaplanmadan uygulamaya konulmuştur; ancak nehrin debisini arttırması, yağmur sularının da etkisiyle oluşan yükselmenin felaketlere yol açma riski taşıması ve sellere sebep olarak canlı yaşamına zarar vermesi bakımından doğanın haklarını ihlal etmektedir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ TANASESCU, a.g.e., s.112.

¹⁸⁵ BELL S ve MCGILLIVARY D, *Environmental Law*, Blackstone, London, 2000, s.19'dan naklen HU, a.g.e., s. 42.

¹⁸⁶ Kararın içeriğine ilişkin bkz. <http://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/>

Mahkeme, bölgesel yönetime karşı açılan davada doğanın lehine karar vererek doğanın var olma hakkının ihlal edildiğini ifade etmiştir. Karar neticesinde idareye zararı telafi etmesi için kısıtlı bir süre verilmiş, gerekli izinler için çevre bakanlığına başvurması önerilmiş ve davalının resmi gazetede özür metni yayınlaması istenmiştir.

Bu kararda Mahkeme şu önemli tespitleri yapmıştır:

- ◆ Doğanın haklarının etkililik kazanabilmesi için bu haklar öncelikli olarak görülmelidir.
- ◆ Doğa yalnızca muhakkak tahribatlara karşı değil olası tahribatlara karşı da korunmalıdır.
- ◆ Davacı olarak doğa -bireyler- ispat kuralları bakımından davalı karşısında zayıf konumda olduğundan ispat yükü davalıdadır.
- ◆ Doğaya yönelik zararlar gelecek kuşakları da ilgilendirdiğinden kuşaksal zarar olarak kabul edilmelidir.¹⁸⁷

Vilcabamba kararının üzerinden çok geçmeden, 2011 yılında doğanın haklarına yönelik yeni bir müdahale ortaya çıkmıştır. İçişleri Bakanlığı tarafından bir maden işletmeciliğine karşı açılan davada, yasadışı olarak maden çıkarma işleminin aşırı çevresel zararlara sebep olduğu, Santiago, Bogota, Onzole ve Cayapas nehirlerini kirleterek, özellikle sulara ağır metal kirliliğine yol açtığı iddia edilmiştir. Mahkeme, talebi kabul ederek doğanın haklarına yönelik bir müdahale olduğuna karar vermiş, askeri görevliler ile ilgili idari birimlerin, yasadışı madenciliğin kontrol altında tutulması için gerekenleri yapması gerektiğine hükmetmiştir. Karardan sonra, yaklaşık 600 asker, madende kullanılan 200’den fazla alete el koymuştur.¹⁸⁸

¹⁸⁷ SUAREZ, Sofia, “Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River”, **CEDA, Friedric Ebert Stiftung**, Ekvador, 2013, s. 8.

¹⁸⁸ KAUFFMAN, Craig M. ve MARTIN Pamela L., “Testing Ecuador’s Rights of Nature: Why Some Lawsuits Succeed and Others Fail”, **International Studies Association Annual Convention**, Atlanta, GA, 18.03.2016, s. 14, <https://static1.squarespace.com>, (22.11.2016) ; TANASESCU, a.g.e., s. 131.

Son olarak, Biodigestor kararı da, hem doğanın su hakkına ilişkin olması hem de doğanın haklarının farklı bir boyutunu ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. 2009 yılında, Santo Domingo vatandaşları tarafından o bölgede faaliyet gösteren PRONACA şirketine karşı açılan davada, davacılar, şirket faaliyetlerinin hava, su ve toprak kirliliğine yol açtığını belirterek sağlık ve çevre haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Kararda, bireylerin temel haklarını koruma görevinin mahkemelerde olduğu kabul edilmekle birlikte; incelemenin, bireylerin çevre ve sağlık hakları yanında, doğanın hakları bakımından da yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Böylece yeterli su kullanımının ve su yönetiminin sağlanması; doğanın, vatandaşların ve toplulukların haklarının korunması için, biodigestorları denetleyen ve yöneten bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Mahkemenin bu kararı, doğa haklarına yönelik bir müdahale söz konusu olduğunda, davacının bu yönde bir iddiası olmasa dahi, gerekli değerlendirmenin yapılması gerekliliğini ortaya koyduğundan ayrıca önem taşımaktadır.¹⁸⁹

b. Politik Bir Dava¹⁹⁰ : Mirador Maden İşletmeciliği Kararı

Doğanın su hakkına ilişkin diğer bir karar da Mirador Maden İşletmeciliği kararıdır. Ekvador Hükümeti'nin 2012 yılında Çinli bir şirketle Condor Dağı'ndan bakır, gümüş ve altın çıkarılması için anlaşması üzerine yerli halk ve kuruluşlar toplanarak Maden Şirketi ve Yenilenebilir Kaynaklar Bakanlığı tarafından Anayasa'nın 71-73. maddelerinde düzenlenen hakların ihlal edildiği iddiasıyla dava açmışlardır.

Davaya konu bölge, Güney Amerika'da biyo çeşitliliğin en fazla olduğu yerdir ve önerilen proje bu bölgede 10.000 hektar kadar imtiyazlı alan içermektedir. Projenin gerçekleşmesi durumunda bitki örtüsü ve toprak yüzeyi tamamen ortadan kalkacak 4.000 canlı türü ile 6.000 hektarlık alan yok olacaktır. Hükümet bu tehlikeye dair verilen rapora rağmen şirket ile sözleşme imzalamıştır.

¹⁸⁹ KAUFFMAN; MARTIN, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁹⁰ Karara ilişkin "politik" nitelemesi Kauffman ve Martin'e aittir. Ekvador'daki doğa haklarına ilişkin kararların ele alındığı çalışmaya göre, Mirador kararı, doğa hakları konusunda politikleşme problemleri olduğunu göstermektedir. Çalışmada, ayrıca, yerli halkın ve çevre aktivistlerinin de bu durumdan şikayetçi oldukları ile sürülmüştür. KAUFFMAN; MARTIN, **a.g.e.**, s. 9.

Davacı taraf, projenin pek çok bitki-hayvan türlerini, su kaynaklarını etkilediğini ve tehlike altında bıraktığını ileri sürmüştür. İddiaya göre, hem insan hakları bakımından hem de doğa hakları bakımından önem teşkil eden proje, su ve iyi yaşam haklarını ihlal etmektedir.¹⁹¹ Gerekli incelemeleri yaptıktan sonra projenin doğanın haklarını ihlal etmediğine karar veren mahkeme, bu kararını iki nedene dayandırmıştır: 1. Dava konusu proje “korunan alanda” olmadığı için söz konusu çevresel zararlar doğanın haklarını ihlal etmemektedir. 2. Sivil toplumun doğanın haklarını koruma çabaları kişisel bir yarar teşkil ederken, maden şirketi kamu yararına faaliyet göstermektedir.¹⁹²

Kamuoyunda sert eleştirilere yol açan bu karar, madencilğe yönelik tartışmalar bakımından politik bir sembol haline gelmiştir. Öncelikle, Çevre Bakanlığı’nın yaptığı incelemede, Condor Dağı’nda yer alan ormanların “korunan alanlar” kapsamında olup çevresel zararlardan etkilendiği ortaya çıkmıştır. Bunun da ötesinde, Ekvador Anayasası’nda “korunan alanların” değil, açıkça ve bizzat doğanın haklarından bahsedilmiş ve bu haklar bölgesel her hangi bir sınırlama olmaksızın koruma altına alınmıştır. Mahkemenin kamusal yararı kişisel yararın önüne çıkardığı diğer argümanı ise, doğanın haklarının sosyal çıkarlardan bağımsız ve eşit değerde olduğu temel prensipleri ile çelişki içerisinde olduğundan problemlidir.¹⁹³

¹⁹¹ DALY, Erin, “Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights”, 21(1) **Review of European Community and International Environmental Law**, 2012, s. 63-66

¹⁹² KAUFFMAN; MARTIN, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁹³ KAUFFMAN; MARTIN, **a.g.e.**, s. 11. Madencilik faaliyetlerinin çevresel boyutlarının ortaya koyulduğu bir raporda, Mirador kararı ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, politik etkileri ele alınarak karara yönelik eleştirilerin temeline inilmiştir. Raporda dikkat çekilen husus, madencilik faaliyetlerin Anayasa’da yer alan *Buen Vivir* prensibi ve 2009-2013 yıllarını kapsayan bir gelişme planının gereği olarak sürdürüldüğüdür. Daha önce de ifade edildiği üzere, *Buen Vivir*, yani *iyi olma*, doğayla uyum içerisinde gelişmeyi ifade eden bir kalkınma modelidir. Bu prensip, en başta, doğal kaynakların yönetimi konusunda çare olarak düşünülmüş olsa da; belirsiz ve politik içeriği dolayısıyla madencilik faaliyetlerinin ve neoliberal politikaların aşırı genişletilmesine gerekçe gösterilebilecek riskli bir kavram haline gelmiştir. TEIJLINGEN, Karolien; HOGENBOOM, Barbara, “Development Discourses at the Mining Frontier: Buen Vivir and the Contested Mine of El Mirador in Ecuador”, **ENGOV Working Paper No. 15**, Amsterdam, 2014, s. 6, 9, 21.

İKİNCİ BÖLÜM

SU HAKKININ BİR İNSAN HAKKI OLARAK TEMELLENDİRİLMESİ

A. Su Hakkının Teorik Açıdan Ele Alınması

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2010 yılında, güvenli ve temiz içme suyu hakkını, yaşam hakkı ve diğer tüm insan haklarından yararlanmak için temel olan bir insan hakkı olarak kabul etmiştir. Bu tarihten önce de, su hakkı, uluslararası hukukta zımni olarak da olsa yer almaktaydı.¹⁹⁴ Ancak 2010 kararında, bu hak açık bir şekilde tanınmış, hükümetlere ait yükümlülükler belirlenmiştir.¹⁹⁵ 2012 yılında ise, BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın derlenmesiyle oluşturulan "*İstediğimiz Gelecek*" isimli belgede, BM üyesi bütün devletler su hakkını tanımış, bu hakkın uygulanmasına ilişkin taahhütlerini tasdik etmişlerdir.¹⁹⁶ Buna paralel olarak da, Aralık 2013'de toplanan BM Genel Kurulunda, 2010'daki toplantıdan farklı olarak, hiç bir çekimser oy olmaksızın su hakkı kabul edilmiş, bu hakkın uluslararası hukuk açısından yasal bağlayıcılığı olduğu tekrarlanmıştır.¹⁹⁷ Nihayet 2015'te yayınlanan raporda, 2030 Kalkınma Hedefleri arasında yer alan su hakkının yerine getirilmesinde devletlerin sorumluluğu hatırlatılmış; su hakkının tüm unsurlarıyla birlikte kabul edilmesi ve bu hakkın tam anlamıyla kullanılabilmesi için gerekli adımların atılması ve uluslararası işbirliği içerisinde olunması gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁸ Bu uluslararası çabanın sonucunda, BM üyesi her devlet, su hakkını kabul etme ve bu hak bakımından yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğu altına girmiştir.¹⁹⁹ Bu zorunlulukla birlikte, artık su hakkı, anayasal ya da yasal düzenlemelere konu olacağından, gerek Devletler'in üzerine düşeni yapması gerekse bireylerin hak talebinde bulunabilmesi için su hakkının içeriği ve diğer insan hakları ile ilişkisi, belki de her zamankinden daha fazla önemli hale gelmiştir.

¹⁹⁴ Su hakkının zımni ve açık olarak yer aldığı hukuki belgeler ve su hakkının ele alınış biçimi, bu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak incelenecektir, bu yüzden burada yalnızca belirtmekle yetinilmiştir.

¹⁹⁵ Resolution, General Assembly, **A/RES/64/292**, 03.08.2010.

¹⁹⁶ "The Future We Want", United Nations Conference on Sustainable Development, A/CONF.216/L.1, 19.07.2012, para. 119-124.

¹⁹⁷ UN General Assembly, **A/RES/68/157**, 12.02.2014.

¹⁹⁸ UN General Assembly, **A/RES/70/169**, 22.02.2016, s. 5-6.

¹⁹⁹ BARLOW, Maude, "Our Right to Water: Assessing Progress Five Years After The UN Recognition of the Human Rights to Water and Sanitation", **The Council of Canadians**, s.6. www.canadians.org (29.11.2016).

Suyu bir insan hakkı olarak nitelemeden önce, başlıca hak teorileri çerçevesinde suyun bir hak olarak karşılığına bakmak gerekir. Su hakkı, herkesin “yeterli, güvenli ve kabul edilebilir nitelikteki suya fiziksel ve ekonomik olarak erişebilmesi”nin sağlanmasını ifade etmektedir.²⁰⁰ Bu tanıma göre, su hakkının gerçekleşebilmesi için suyun ‘yeterli miktarda’ ve belli bir kalitede olması, ayrımcılık yapılmaksızın herkesin suya fiziksel, ekonomik ve bilgisel olarak erişiminin sağlanması gerekmektedir. Bu da Hohfeld’in kavramsal analizindeki “talep olarak hak” kavramına karşılık gelmektedir.

Şöyle ki, analitik hukuk geleneğinin önemli temsilcilerinden Hohfeld, hak kavramının biçimsel yapısını, bu kavramı analitik olarak inceleyerek ele almaktadır. Hohfeld hak kavramını analiz ettiğinde kavramı sekiz alt başlığa indirgemıştır. Bunlar; talep, ayrıcalık, yetki, bağışıklık, talep yokluğu, tabi olma, yetersizlik ve ödevdir. Hohfeld, analizinde hak kavramını talep (*claim*) ile eşleştirmektedir. Ona göre talep, “kişinin belirli bir fiil (*action*) veya ilişki durumu (*state of affairs*) hususunda başka bir kişinin müdahalesine veya olumlu anlamda katkıda bulunmamasına veyahut da emeğinin karşılığının verilmemesine karşı hukuken korunmuş olması” demektir.²⁰¹ Bununla beraber ayrıcalık, yetki ve bağışıklık kavramları da mantıksal olarak farklı kategoride olmalarına rağmen uygulamada hak başlığı altında değerlendirilmektedirler.²⁰²

Geniş anlamda hak olarak değerlendirilen bu kavramlardan ayrıcalık, belli bir konuda üçüncü kişilerin haklarının olmaması durumunu; yetki, hukuki olarak bir şeyi yapabilme imkânını; son olarak bağışıklık ise diğer kişilerin gücünden muaf olma halini ifade etmektedir. Sonuç olarak Hohfeld’e göre talep, ayrıcalık²⁰³, yetki ve

²⁰⁰ Genel Yorum 15, para.2.

²⁰¹ BEYSAN, Nazime, **Hak Kavramının Hukuk Felsefesi Açısından Analizi**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 47.

²⁰² HOHFELD, Wesley Newcomb, “Fundamental Legal Conceptions As Applied in Judicial Reasoning and Other Legal Essays”, Ed: COOK Walter Wheeler, New Haven, **Yale Law Journal**, 1923, s. 23-26.

²⁰³ Hohfeld’in “*privilege*” (ayrıcalık) kavramını tercih etmesinin sebebi serbestlik, ruhsat ya da izin gibi kavramlardan farklı olmasıdır. Ona göre, bu kavramlar “ayrıcalık” hukuki ilişkisini ortaya çıkaran fiziki ve zihinsel olgulardır. HOHFELD, **a.g.e.**, s. 49, 50. Günümüzde ise bu hukuki ilişki daha çok özgürlük kavramı ile ifade edilmektedir. Beysan, Shafer-Landau’dan naklen, **a.g.e.**, s. 50. Bu bakımdan da Hohfeld’in “ayrımcılık” ile “talep” kavramlarının ayırt edilmesi gerektiği görüşü özgürlük ve hak kavramları şeklinde karşılık bulmaktadır. Hak kavramı, özgürlüğe nazaran daha kapsamlıdır. Özgürlüklerin kullanılabilmesi için başkalarının edilgen tavrı yeterli olmaktadır, oysa hakların çoğunda üçüncü kişilerin olumlu tavırları aranmaktadır. KABOĞLU, İbrahim Ö., **Kolektif**

bağışıklık olmak üzere dört hak türü bulunmaktadır.²⁰⁴ Hohfeld'in dar anlamda hak olarak ifade ettiği "talep" bu modeldeki ödev kavramı ile karşılıklılık içerisinde. Su hakkında da bir talep söz konusu olmaktadır ve bu talep bireyleri devlet ile karşı karşıya getirmektedir: Bireylerin su talebiyle devlet, yeterli miktarda ve kalitede suyu bireyler için erişilebilir kılma ödevi altına girmektedir.

Hak kavramının tanımı bakımından ise, irade teorisi ve çıkar teorisi olmak üzere başlıca iki teori bulunmaktadır. İrade teorisine göre hakların fonksiyonu Kant'ın yaklaşımıyla kavranabilmektedir. Kant'ın hukuk sisteminde hukukun amacı, herkesin insan olmakla sahip olduğu yegâne hak olan özgürlük hakkının sağlanmasıdır. Ne var ki, irade teorisi, bugün kabul edilen bazı hakları tanımlamada yetersiz kalmaktadır.

Çıkar teorisinin temsilcilerinden Jhering'e göre ise hak ve hukuk sosyal yaşamın sürdürülmesi için gerekli araçlardır.²⁰⁵ Bu araçlar insanın kendini koruma ve devam ettirme amacının sağlanması için vardır, bu yüzden de bu amacı gerçekleştirmeye elverişli olmalıdırlar. Buradan da anlaşıldığı gibi, Jhering'e göre hak, hukuk düzeninin bir lütfudur; içeriği ise sosyal yaşam koşullarına göre değişebilmektedir. Bu yönüyle Jhering'te irade teorisine bir başkaldırı söz konusudur; hak kişinin iradesini tatmin etmek için değil sahibinin çıkarlarını korumak, ihtiyaçlarını karşılamak ve sosyal hayatta mübadeleyi gerçekleştirmek için vardır.²⁰⁶ Bu tanımda dikkat çeken husus, bir menfaatin hak teşkil edebilmesi için hukuk düzenince tanınmış ve korunmuş olması gerekliliğidir. Su kişiler için yaşam ile aynı değeri ifade etmektedir. Su sıkıntısı yaşayan bölgelerdeki ölüm ve hastalık konularındaki istatistikler bu değeri ortaya koymada yeterlidir. Dolayısıyla kişiler için bir zorunluluk teşkil eden suyun korunmasında ve herkesin suya erişiminin sağlanmasında, kişilerin büyük menfaatleri olduğu tartışmasız bir gerçektir. Sonrası, su kıtlığının bir menfaat kaybından çok daha öte sonuçlar doğuracağı duyarlılığı ile politik bir adımın atılıp atılmayacağı meselesidir.

Özgürlükler, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 14. Başka bir görüşe göre de tüm insan haklarının kaynağı soyut bir kavram olan özgürlüklerdir. Haklar, özgürlerin kullanımını sağlayan yazılı olanaklardır. AKIN, İlhan, F., **Temel Hak ve Özgürlükler**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1971, s.7-8.

²⁰⁴ BEYSAN, a.g.e., s. 38.

²⁰⁵ A.g.e., s.131.

²⁰⁶ EMİNİ M. Emin, "Hak Kavramı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:12, 2004, s. 207; GÜRİZ Adnan, **Hukuk Felsefesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 133.

1. İnsan Hakları Teorisi Işığında Su Hakkı

Modern hukukun en önemli kavramlarından birisi olan insan haklarının, tarihi, felsefi ve hukuki temelleri, niteliği, kaynakları, sınıflandırılması ve korunması konuları ayrıca bir çalışma konusu olacak kadar kapsamlı konulardır. Bu başlığın amacı, insan haklarını tüm boyutları ile ele almaktan ziyade, suyun “insan hakkı” olma niteliğinin ortaya konulması için gerekli teorik zeminin hazırlanmasıdır. Bu bakımından insan hakları, kavramsal yönü ve gelişim süreci ele alınarak incelenecektir.

a. İnsan Haklarının Sınıflandırılması ve Su Hakkının Bu Sınıflandırmadaki Yeri

Su hakkının hangi haklar kategorisinde olduğu, henüz üzerinde uzlaşılmış bir konu değildir. Bu belirsizlik, bir yandan su hakkının birçok insan hakkı için vazgeçilmez bir nitelikte olmasından diğer yandan da insan haklarına yönelik sınıflandırmanın bir hiyerarşiye yol açabileceği tartışmasından kaynaklanmaktadır.²⁰⁷ Bu tartışma bir kenara bırakılırsa, insan haklarının gelişim sürecine bağlı olarak sınıflandırılması, bir yandan bu hakların zamanla ve zorlu mücadeleler neticesinde elde edildiğini gösterirken diğer yandan da insan haklarındaki dinamik yapıya dikkat çekmektedir. Öyle ki, insan haklarının temellerinin oluşum sürecinde söz konusu bile olmayan talepler, bugün tartışma konusu edilemeyecek şekilde hak olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde çok yakın bir geçmişte kaçak bir köleye yardımda bulunmak mülkiyet hakkının ihlali sayılırken, on sekizinci yüzyıl Fransa’sında sendika kurmak kişi hürriyeti ve İnsan Hakları Beyannamesi’ne aykırı kabul etmekteydi.²⁰⁸ Görüldüğü gibi, toplumsal yapı değiştikçe gereksinimler ve değer algıları da değişmekte, yeni talepler ileri sürülmekte ve yeni haklar ihdas edilmektedir.

Klasik haklar olarak da adlandırılan birinci kuşak haklar, insanın insan olmaktan dolayı bir takım haklara sahip olduğu söylemiyle yola çıkarak sınıf

²⁰⁷ Gerçekten de, örneğin yaşama hakkının diğer haklardan daha değerli olduğu ileri sürülebilir; ancak hukuk teorisi içerisinde, anayasa normları arasında hiyerarşi kurmak mümkün olmadığından, anayasal haklar arasında hiyerarşi kurmak da mümkün değildir. GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukun Genel Esasları**, Ekin, Bursa, 2010, s. 398.

²⁰⁸ KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1981, s.77.

çatışmalarına tepki olarak ileri sürülmüştür. Toplumsal ve ekonomik değişimin etkisiyle zenginleşen burjuvazi, feodal rejiminin hükümlerinden kurtulmak için klasik hakların koruma altına alınması mücadelesi vermiş ve bu mücadele sonucunda birtakım haklar elde etmiştir.²⁰⁹ Bu haklar, daha sonra anayasacılık akımı ile hukukilik kazanmış, temel insan hakları belgeleriyle de ilan edilmiştir.

İngiltere’de ikinci devrimden sonra ilan edilen İnsan Hakları Bildirisi (1688 *Bill of Rights*), 1776 Virginia İnsan Hakları Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirisi ile güvence altına alınan haklara bakıldığında su hakkı ile karşılaşmamaktadır. Su hakkı, her ne kadar bu belgelerde yer almasa da, yaşama hakkı için olmazsa olmaz bir unsur olduğundan birinci kuşak bir hak olarak değerlendirilebilir.²¹⁰ Gerçekten de, Birleşmiş Milletler’in güncel bir kararında dikkat çekildiği gibi su hakkı yaşama hakkının ayrılmaz bir parçasıdır.²¹¹ Öte yandan, su hakkının açıkça kabul edilmediği Hindistan’da, Kerala Yüksek Mahkemesi, Anayasa’da yer alan “yaşam hakkı”nı yorumlayarak su hakkının varlığını tanımıştır.²¹²

Bununla beraber su hakkı, devlete ekonomik ve sosyal alanda pozitif yükümlülükler yüklediğinden, su hakkının ikinci kuşak bir hak olduğunu söylemek de mümkündür.²¹³ İkinci kuşak haklar kategorisi olarak isimlendirilen ve ilk kez İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde düzenlenen bu haklar, güvenlik hakkı; işini özgürce seçme ve işsizlikten korunma hakkı, eşit ücret hakkı; sendika kurma hakkı; dinlenme, eğlenme ve ücretli tatil hakkı, sağlık hakkı, yeterli yaşam standardı hakkı, eğitim görme hakkı, kültürel yaşam ve etkinliğe katılma hakkı, anne ve çocuğun özel korunma haklarıdır. Görüldüğü gibi, su hakkı bu haklar arasında da yer almamaktadır. Ne var ki, su hakkı bu haklardan bazıları için tamamlayıcı bir hak olduğu gibi Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin merkezindeki²¹⁴

²⁰⁹ KABOĞLU, *Özgürlükler Hukuku*, AFA, 1994, İstanbul, 28-29.

²¹⁰ ANAND, P. B, *Scarcity, Entitlements, and the Economics of Water in Developing Countries*, Edward Elgar Publishing, Northampton, 2007, s.231; GREATREX, Helen, “The Human Right to Water”, *Human Rights Research Journal*, Vol.2, s.11, www.victoria.ac.nz (14.11.2016).

²¹¹ General Assembly, 70/169, 22.02.2016, s.4.

²¹² Attakoya Thangal v. Union of India, p.7, 1990(1) KLT580= AIR 1991 Ker 321.

²¹³ ANAND, *a.g.e.*, s. 23.

²¹⁴ BAILEY, Peter H., *Human Rights: Australia in an International Context*, Butterworths, Sydney, 1990, s. 319.

yeterli yaşama standardı hakkının da bir sonucudur.²¹⁵ Öte yandan su hakkının normatif içeriğinin düzenlendiği Genel Yorum 15'te de su hakkı, yeterli yaşama standardı ve sağlık hakkı ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Buradan yola çıkarak, su hakkının ekonomik sosyal ve kültürel haklar ile bir bütün olduğunu ve dolayısıyla ikinci kuşak bir hak olduğu söylemek zor olmayacaktır.²¹⁶

Nihayet, dayanışma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak haklar bakımından da su hakkını çevre hakkı ile ilişkilendirmek mümkündür. Dayanışma haklarının ortaya çıkmasındaki itici güç bağımsızlığını ilan eden Üçüncü Dünya Devletleridir²¹⁷ ve bu hakların arka planında bilimsel ilerlemeler ve teknolojik gelişmeler yatmaktadır. Bu değişimler, ekolojik dengeyi tehdit ettiği gibi insanoğlunu, varlığını sürdürmemeye ve huzur içerisinde yaşayamama tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ne var ki bu tehlikelerin ortadan kaldırılmasında devletin pozitif ve negatif yükümlülüklerini yerine getirmesi yeterli olmamaktadır.²¹⁸ Bu nedenle bireysel farkındalık ve uluslararası işbirliği ile çevrenin korunması, barışın sağlanması ve insanlığın gelişiminin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Görüldüğü üzere dayanışma hakları, yeni hakların ortaya çıkmasından çok var olan hakların farklı bir biçimde yorumlanmasıdır.²¹⁹ 1982 yılında Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Önerisinin hazırlanmasıyla formüle edilen ve daha sonra Tahran Bildirgesi, La Haye Bildirgesi, Viyana Dünya İnsan Hakları Belgeleri ile somutlaşan bu haklar, barış hakkı, gelişme hakkı, çevre hakkı ve insanlığın ortak mirasına saygı hakkı ve etnik, dinsel, cinsel azınlık haklarıdır.²²⁰ Çevre hakkı bakımından değerlendirildiğinde, bu hakkın konusu, yeryüzünün tüm canlıların yaşamını sürdürdüğü biyosfer adlı bölümüdür ve bu hak doğal ortamlar ile insan yerleşimlerinin korunması şeklinde somutlaşmaktadır.²²¹ Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı olarak da ifade

²¹⁵ General Assembly, A/RES/70/169, 22.02.2016, s.4.

²¹⁶ GREATREX, a.g.e., s. 11.

²¹⁷ ANAR, Erol, **İnsan Hakları Tarihi**, Çiviyazıları, İstanbul, 1996, s. 64.

²¹⁸ RUPPEL, Oliver C., Third-generation Human Rights and the Protection of the Environment in Namibia, HORN N. and BÖSL A.(ed.) **Human Rights and the Rule of Law in Namibia**, (101-121), Macmillan Namibia Publisher, Namibia, 2009, http://www.kas.de/wf/doc/kas_16045-1522-2-30.pdf?091123204322 (12.10.2016).

²¹⁹ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku...**, s. 31-32; TEZCAN D. ve diğ., **İnsan Hakları El Kitabı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s.77.

²²⁰ CORNESCU, Adrian Vasile, The Generations of Human's Rights, **Days of Law: The Conference Proceedings**, 1. Edition. Brno: Masaryk University, 2009, s. 6.

²²¹ KABOĞLU, İbrahim, **Dayanışma Hakları**, TODAİE, Ankara, 1996, s. 39.

edilen çevre hakkı, doğal ortamlar yönüyle, sınırlı kaynakların gereğinden fazla kullanılması ve kirletilmesi karşısında önlem alınmasını gerektirmektedir.²²² Yani bu hak, çevre kirliliğinin ve çevreye zarar verici faaliyetlerin engellenmesinin yanında hava, su, toprak gibi ekosistemi oluşturan tüm unsurların ve biyoçeşitliliğin korunmasını içermektedir.²²³ Dolayısıyla, çevre hakkının gerçekleştirilmesinde suyun mevcudiyeti ve niteliği büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan, diğer ekonomik, sosyal ve kültürel haklar gibi, çevre hakkı da birçok hak ile ilişkilendirilmektedir. Her şeyden önce yaşama hakkının bir uzantısı olarak kabul edilen çevre hakkı; besin, sağlık, konut ve su gibi haklarla bağlantılıdır. Öyle ki, çevrenin insan hakkı olma niteliği ortaya koyulurken, insan yaşamını tehdit eden ve bu yönüyle dünya nüfusunun tamamını ilgilendiren su ve besin ihtiyacına dikkat çekilmektedir.²²⁴ Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan insan hakları belgelerinde de bu bağlantı ortaya koyulmakta; çevre hakkı, doğrudan kabul edilmese bile sözü edilen haklardan yola çıkılarak tanınmaktadır.²²⁵ Bu açıklamalara dayanarak su hakkının çevre hakkının gerçekleştirilmesinin bir şartı olduğunu söylemek, dolayısıyla su hakkını çevre hakkına dayandırmak mümkündür.²²⁶ AIHM içtiğinde da çevre hakkı (doğrudan Sözleşme’de düzenlenmemiş olsa da) yaşama, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı v.b. ile ilişkilendirilmektedir.

Bilimin ilerlemesi ve teknolojinin hızla gelişmesi ile insan varlığını maddi ve manevi açılardan tehdit eden durumlar daha önce öngörülemez şekilde değişmiştir. Bu değişim insan hakları bakımından da birtakım değişimleri zorunlu kılmakta, mevcut düzenlemelerin yetersiz kaldığı konularda yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmektedir. Bunun sonucu olarak da özellikle biyoteknoloji, internet ve iletişim sistemlerindeki gelişmelerin kötüye kullanılarak genetik

²²² ALBUQUERQUE, Catarina de, Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation, 2013, **A/HRC/24/44**, para. 21.

²²³ BOYLE, Alan, “Human Rights and the Environment: A Reassessment”, **Fordham Environmental Law Review**, 2008/18, (471-511), s. 507; Foster, J. Bellamy, **Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi**, (çev. Hasan Ünder), Epos, Ankara, 1999, s. 11-12.

²²⁴ CULLET, Philippe, “Definition of An Environmental Right In A Human Rights Context” **Netherlands Quarterly of Human Rights**, 1995/13, s. 25.

²²⁵ **A.g.e.**, s. 25.

²²⁶ Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi, besin, sağlık, temel yaşam standardı haklarından farklı olarak, çevre hakkını su hakkı ile ilişkilendirmemiştir. Bunun sebebi olarak, henüz çevre hakkının varlığı konusunda bir uzlaşının sağlanmamış olması gösterilmektedir. SALMAN; LANKFORD, **a.g.e.**, s. 58. Su hakkının çevre hakkı ile ilişkilendirilmesine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. RUPPEL, **a.g.e.**, s. 105,107 ve 119.

şifreleme, genlerin yapısıyla oynama, insan kopyalama ihtimallerini ortadan kaldıracak, kadınların, gelecek kuşakların korunmasını sağlayacak yeni bir kategori olarak dördüncü kuşak haklar ileri sürülmüştür.²²⁷ İnsan onurunun korunması hakları olarak da ifade edilen²²⁸, insan bedeninin ve onun parçalarının mali kazanç haline getirilmesinin ve insan kopyalamanın önlenmesi gibi hakların içerisinde yer aldığı bu kategoride su hakkı²²⁹ da açık ve bağımsız bir hak olarak ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda konuşma yapan Macaristan Cumhurbaşkanı Janos Ader de 2011 tarihli yeni anayasada dördüncü kuşak hakların koruma altına alındığını ifadesini, su hakkı üzerinden örneklendirmiştir.²³⁰

Dördüncü kuşak olarak yeni bir hak kategorisi oluşturulmasına, gelecek kuşakları koruması bakımından insan haklarının doğasına aykırı olduğu, etkili bir uygulama sağlanamayacağı ve diğer haklar ile bu tehditlerin ortadan kaldırılabileceği yönünde itirazlar olsa da²³¹ bu kategorileştirmenin daha spesifik hakların tanımlanmasıyla muhtemel ihlalleri korumada daha etkili olacağı görüşü popülerlik kazanmaktadır.²³²

b. İnsan Haklarının Kaynağına Yönelik Yaklaşımlar Çerçevesinde Su Hakkı

İnsan haklarının gelişimi sürecinde hakların içeriği ve öznesi gibi dayanak noktası da farklılık göstermiştir. İnsan haklarının temellendirilmesinde din etkin bir

²²⁷ KABOĞLU İbrahim, "İnsan Hakları Belgeleri ve Korunma Mekanizmaları", **İnsan Hakları**, Ankara Barosu, 2005, s. 5; CLAUDE R. P., WESTON B. H., (ed.) **Human Rights in the World Community: Issues and Actions**, Penn Press, 2006, s. 26.

²²⁸ ÜSKÜL, Zeynep Ö., **İnsan Haklarının Evrimi ve Sınıflandırılması**, http://arsiv.sodev.org.tr/Okullar/SDO/ders_notlari/insan_Haklarinin_Evrimi.htm, (16.08.2017); ÖZ, Selen, **İnsan Haklarına Yönelik Düzenlemelerin Türk Kamu Yönetim Sistemine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜ, Isparta, 2007, s. 5

²²⁹ KABOĞLU, "İnsan Hakları Belgeleri...", s. 5, "10 yıl önce 'Su Hakkı' kavramı yoktu, çevre hakkı, işte temiz bir su çevre hakkının içerisinde düşünüyorduk ama şimdi su hakkı kavramı işlenmeye başladı, bu konuda özel sözleşmeler, belgeler hazırlanmaya başladı, şuradan şöyle geliyor ve belki 20 yıl sonra su hakkı bugün uğraştığımız hak ve özgürlük sorunsalının en başında yer alan bir hak olacak." GREATREX, a.g.e., s.11.

²³⁰ "Hungary Focuses on 'Fourth-Generation' Rights, Says President in UN Address" <http://www.politics.hu> (12.10.2012).

²³¹ FAGAN, G. Honor; MUNCK Ronaldo, **Globalization and Security**, Greenwood Publishing, 2009, s. 181-182.

²³² CORNESCULU, a.g.e., s.6; TELLA, Fernando F., **Challenges for Human Rights**, Brill | Nijhoff, Boston, 2007, s. 66; KABOĞLU da dördüncü kuşak hakların üçüncü kuşak haklarla birlikte "21.yüzyılın İnsan Hakları Anlayışına" yeni perspektifler kazandırmakta olduğunu ifade etmektedir. "Hak ve Özgürlükler Anlayışındaki Gelişmelerin Anayasa'ya Yansıtılması Sorunu", **Anayasa Yargısı**, Cilt: 11, AYM Yayınları, 1994, s. 237-252.

rol oynamıştır. Yahudi ve Hristiyan geleneğine göre insan, “Tanrı’nın yansıması” olarak yaratılmıştır.²³³ Buna benzer biçimde Kuran’da, insanın yeryüzünde halife olarak yaratıldığı, diğer varlıkların onun emrine sunulduğu ifade edilmektedir.²³⁴ Dolayısıyla yaratılmış en değerli varlık olan insan, kaynağını Tanrıdan aldığı haklara sahiptir. Bu haklar evrenseldir ve siyasi iktidarın müdahale alanının dışındadır.²³⁵

İlk çağların doğal hukuk anlayışı, insan haklarının diğer bir dayanak noktasıdır. On sekizinci yüzyıl sonlarındaki insan hakları mücadelelerine ilham kaynağı olan, Fransız İnsan Hakları ve Amerikan Bağımsızlık Beyannamelerinin, Birleşmiş Milletler belgelerinin ve pek çok anayasanın hazırlık sürecine etkide bulunan doğal hukuk doktrinine göre; insanlar, zaman ve mekâna bağlı olmaksızın, değişmeyen, evrensel nitelikte haklara sahiptir.²³⁶ İnsanlar bu haklara yalnızca insan olmalarından ötürü sahiplerdir, dolayısıyla ayırım yapılmaksızın tüm insanlar bu hakların öznesidir.²³⁷ Ne var ki insanlar toplum halinde yaşama isteği ve gerekliliği uğruna bu haklarını topluma devretmiş, kendilerini ve mallarını topluma emanet ederek güvence sağlamışlardır.²³⁸ Toplum sözleşmesiyle kurulan bu siyasi otoritenin meşruluğu ise, bu düşüncenin önde gelen teorisyenlerinden Locke’un işaret ettiği gibi bireylerin söz konusu doğal haklarının korunmasına bağlıdır.²³⁹

Doğal hukuk doktrininin, kişinin kendi kendini gerçekleştirebilmesi şeklinde çizdiği hayali hakları yoğun olarak eleştiren pozitivistlere göre ise, insan haklarının kaynağı ne dinde ne de toplum sözleşmesindedir.²⁴⁰ İnsan hakları kaynağını gerek uluslararası hukukta gerekse iç hukukta yetkili organlar tarafından oluşturulan,

²³³ **İncil**, Yaratılış Bölümü, 1:27.

²³⁴ **Kuran**, Bakara: 29, 30.

²³⁵ SHESCTACK, Jerome J., “The Philosophical Foundations of Human Rights”, **Human Rights Quarterly**, V.20, N.2, May 1998, The John Hopkins University Press, s. 91.

²³⁶ ÜNAL, Şeref, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997s. 28.

²³⁷ THIELBÖRGER Pierre, DONNELLY’den naklen, **The Rights to Water**, Springer, Heidelberg, 2014, s.106; GÖLCÜKLÜ, A. Feyyaz, GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994. s. 4, 13-14; TEZCAN, D, ERDEM, M., SANCAKDAR, O., **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, TC Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 27-28, 43, 46.

²³⁸ ÜNAL, a.g.e., s. 29-30; TEZCAN/ERDEM/SANCAKDAR, a.g.e., s.43; AKILLIOĞLU, Tekin, **İnsan Hakları: Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemi**, A.Ü.S.B.F. İnsan Hakları Merkezi, 1995 a.g.e., s. 10-11.

²³⁹ SHESCTACK, a.g.e., s. 93.

²⁴⁰ **A.g.e.**, s. 95. Hayali Haklar kavramı için bkz. BENTHAM, Jeremy, **The Book of Fallacies**, J. and H. L. Hunt, London, 1824.

zaman ve mekândan bağımsız olmayan kurallardan almaktadır.²⁴¹ Doğal hukuk düşüncesinden çıkan insan hakları, temel hukuki metinlerde yer alarak pozitif hukukun bir parçası oluncaya kadar soyut ve işlevsiz haklar olarak kalmış; bu haklar ancak anayasalarda ve temel insan hakları belgelerinde düzenlendiğinde somut bir biçim kazanarak güvence altına alınmıştır.²⁴²

Pozitivizm doktrini insan haklarına temel yapıldığında, değişen şartlara paralel olarak yeni hakların ortaya çıkması da pekâlâ mümkün olmaktadır. Zira pozitif hukuk anlayışına göre insan hakları, uluslararası alanda ve iç hukuk sisteminde; belirli bir zamanda ve yerde, yetkili organ tarafından hazırlanan düzenlemeler ya da uygulama ile ortaya çıkan haklardır. Bu yaklaşımla, özellikle sosyal haklar bakımından insan hakları alanındaki gereksinimlere göre hüküm getirilebilmektedir.²⁴³ Bu bakımdan, hukuk sistemlerinde, ihtiyaçlar dâhilinde yeni haklar ihdas edilebilecektir. Uluslararası belgeler ve ulusal düzenlemeler ile ihdas edilen bu haklar, kaynağı konusunda bir konsensus olmasa dahi, hukuk sistemlerinde pozitif bir görünüme sahip olacak, siyasi otoriteye karşı kullanılabilir.

İnsan haklarının kaynakları da suyun bir insan hakkı olarak somutlaşmasının mümkün olup olmadığını tartışmak bakımından önemlidir. Bu sınıflandırmalar sayesinde hakların kaynağı temellendirilmekle beraber içeriğinin değişime açık olduğu da ortaya çıkmıştır. Zira pozitif hukuk anlayışı insan haklarının zaman ve mekâna göre değişebileceğini kabul etmekte, yetkili organın eliyle, ihtiyaca göre, hak tesisini mümkün görmektedir. Sistematik bir şekilde bakılacak olursa, önce ortada bir talep vardır ve bu talep ilgili kişi ve grupların, toplumsal hareketlerin birleşmesiyle hak olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreç talebin pozitif hukukta yer bulmasıyla sonuçlanmaktadır, başarısı ise mevcut hukuk sistemine uyum sağlayabilmesine bağlıdır.²⁴⁴

Gerek din kaynaklı teoriler gerekse doğal hukuk teorisi insan haklarını insanın kendisiyle ilişkilendirmekte, hakların öznesi olabilmek için insan olmayı

²⁴¹ AKILLIOĞLU, a.g.e., s. 2.

²⁴² GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1999, s. 357.

²⁴³ AKILLIOĞLU, a.g.e., s. 2.

²⁴⁴ KABOĞLU, **Özgürlükler Hukuku...**, s. 32.

yeterli görmektedir. Dolayısıyla insan, haklara, fitratının gereği olarak kendiliğinden sahip olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, suyun insan hakkı olarak nitelendirilmesi zor değildir. Zira su insan yaşamı için en temel ihtiyaçtır. Sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için suya duyulan ihtiyaç bir yana, susuz bir yaşam tahayyülü dahi mümkün değildir. Böylece insan, insan olmakla su hakkına sahip olmaktadır.

Pozitif hukuk anlayışı ışığında bakıldığında ise, suyun bir insan hakkı olabilmesi için bu hakka yönelik bir talep olması ve talebin yetkililerce kabul edilmesi gerekmektedir. Suyun, genel geçer bir insan hakkı olup olmadığı konusunda net bir şey söylemek şimdilik çok kolay olmasa da, bu yönde bir talebin olduğu ve sürecin başarıyla sonuçlanabilmesi için gerekli mücadelelerin sürdürüldüğü inkâr edilemez. Bunun da ötesinde su hakkının açıkça tanındığı sözleşmeler ve anayasalar göz önünde bulundurulduğunda sürecin sona ermekte olduğunu söylemek zor olmayacaktır.²⁴⁵

2. İnsan Hakkı Olarak Suya Yönelik Eleştiriler

Su hakkının uluslararası hukukta açık bir şekilde kabul edilmesiyle, su hakkı, pozitif hukukun bir parçası haline gelmiştir. Uluslararası tanınmanın ardından, devletlerin de tanınmasıyla, su hakkı dava edilebilir bir nitelik kazanmış ve devletler bu hakkı ihlal eden uygulamalardan kaçınma yükümlülüğü altına girmiştir. Buna rağmen, bazı yazarlar su hakkının uygulanmasındaki birtakım zorluklara dikkat çekerek su hakkına karşı çıkmaktadırlar. Gerçekten de su hakkı, konusu ve niteliği gereği diğer insan haklarından farklıdır; fakat bu farklılığın su hakkına engel olduğunu ileri sürmek sadece bir kaçış yoludur. Bunun yerine, insan için en hayati ihtiyaç olan ve bu yönüyle temel insan hakları ile ilişkili olan su hakkının önündeki zorluklar aşılmaya çalışılmalıdır. Su hakkına yönelik başlıca eleştiriler, somut bir şeyin hak olarak kabul edilmesinin ve su hakkının uygulanmasının zor olduğu ve neredeyse tükenmiş bir kaynağı hak olarak kabul etmek için doğru zaman olmadığı şeklindedir.²⁴⁶

²⁴⁵ THIELBÖRGER, Pierre, **a.g.e.**, s. 106-108.

²⁴⁶ **A.g.e.**, s. 96-97; Su hakkına yönelik diğer eleştiriler için bkz. BAKKER, Karen, "The "Commons" Versus the "Commodity": **Alter- globalization, Anti-privatization and the Human Right to Water in the Global South**, Antipode, 2007, Volume:36, Issue: 3, (430-455), s. 438.

a. Su Hakkının Konu Bakımından Eleştirilmesi

Su hakkına ilişkin itirazlardan ilki hakkın konusuna ilişkindir. Alışlagelmiş hakların aksine; su hakkının konusu somut, mevcut ve miktarı belli bir kaynağın korunmasıdır. Ayrıca, su hakkının herkes için ne kadar suyu gerektirdiği ve suyun ekonomik olarak karşılanabilir olması ile neyin kastedildiği belirsiz bir durumdur. Suyun kullanım alanları çok çeşitlidir ve su hakkı için gerekli bireysel su miktarına ilişkin veriler, su hakkının bu çok amaçlı yanını gözden kaçırmaktadır. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından çıkarılan Genel Yorum 15’te, su hakkı şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir insan hakkı olarak su hakkı, herkesin yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve karşılanabilir suya hakkı olduğunu öngörmektedir.” Gerçekten de bu tanım, su hakkının miktar bakımından sınırını belirlemediği gibi ekonomik olarak karşılanabilir ifade ile neyin kastedildiğini ortaya koymamaktadır. Su hakkının konusuna yönelik eleştiriler de bundan kaynaklanmaktadır. Buna göre, somut ve sınırlı bir şeyin hak olarak kabul edilmesi başlı başına sorunken bu hakkın miktar ve fiyat bakımından sınırlarının çizilmemiş olması hakkın uygulanmasını zorlaştırmaktadır.²⁴⁷

Öncelikle, somut şeylerin hak konusu olamayacağına dair bir kural bulunmamaktadır. Gerçekten de birinci kuşak haklardan olan ve 19. yüzyıla kadar mutlak ve sınırsız bir hak olarak kabul edilen mülkiyet hakkının konusunu maddi ve manevi varlıklar oluşturmaktadır.²⁴⁸ Bugün insan hakları hukukunda kabul gören barınma hakkı, beslenme hakkı gibi haklarının konusu da somut şeylerdir. Öte yandan, Thielbörger’in dikkat çektiği gibi, su hakkıyla korunan değer doğrudan suyun kendisi değildir. Mülkiyet haklarında olduğu gibi, konusu somut bir eşya olan haklarda, eşyanın kendisinden çok kişinin o eşyayı kullanabilmesi yani kişi ile eşya arasındaki ilişki korunmaktadır.²⁴⁹ Su hakkının da konusu bir bileşik olarak su maddesinden çok bireylerin temiz suya erişimlerinin sağlanması, su kirliliğinin ortadan kaldırılması, suyun kullanım alanlarının dengelenmesi ve suyun kamusal niteliğinin sürdürülmesidir.

²⁴⁷ BAKKER, *Privatizing Water*, s. 147-148.

²⁴⁸ ŞİMŞEK, Suat, “Mülkiyet Hakkının Kapsamı, Sınırlandırma Nedenleri ve Şartları Açısından 1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz-I”, *TBB Dergisi*, 2010, s. 191.

²⁴⁹ THIELBÖRGER, *a.g.e.* s. 96-97.

Ayrıca Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin suyun miktarına ve ücretlendirilmesine yönelik açık bir ifadesinin olmayışı bu hakkı reddetmeyi gerektirecek bir belirsizlik değildir. Genel Yorum 15'te her bir kişi için gerekli su miktarı şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Her bir kişi için sağlanan su, kişisel ve ev içi kullanım için yeterli ve sürekli olmalıdır; bu türden kullanımlar arasında suyun içme, kişisel sağlığı koruma, çamaşır yıkama, yiyecek hazırlama, kişisel ve hane halkı sağlığını koruma amacıyla olağan kullanımı yer almaktadır. Her bir kişi için mevcut bulunan su miktarı, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) kılavuz ilkelerine uygun olmalıdır. Bazı kişi ve gruplar ise, içinde bulundukları sağlık, iklim ve çalışma koşulları sebebiyle fazladan suya gereksinim duyabilmektedir.”* Buradan anlaşılabileceği üzere, maddede belirtilen asıl miktar *“kişisel ve ev içi kullanım için yeterli”* miktardır ve maddenin devamında sayılan kullanım alanları sınırlandırıcı değil, örneklendirici niteliktedir. Dolayısıyla bu miktar kullanım alanlarındaki çeşitliliğe bağlı olarak artabileceği gibi sağlık, iklim ve çalışma koşulları sebebiyle değişkenlik gösterebilecektir.

Karşılabilirlik unsuru bakımından ise, suya ilişkin, belli miktara kadar ücretsiz dağıtım, herkesin ödeyebileceği şekilde ücretlendirme ya da maliyet üzerinden ücretlendirme gibi farklı taleplerin olduğu doğrudur. Ancak su hakkı, suyun ücretsiz dağıtılmasını gerektirmediği gibi su için net bir ücret belirlemekten kaçınmaktadır. Bu bakımdan Genel Yorum 15'te suyun “karşılabilir” olması gerektiği ifadesi, bir belirsizlik yaratmaktan ziyade su ücretlerine bir alt sınır getirmektedir. Devletlerin su politikası, bu sınırın dışına çıkılmamak kaydıyla, çeşitlilik gösterebilecektir.²⁵⁰ Dolayısıyla bu belirsizliği, su hakkının uygulanmasını zorlaştıran bir etken olarak değil de alt sınırlar dâhilinde devletlere takdir yetkisi tanınması olarak yorumlamak daha isabetli olacaktır.

b. Su Hakkının Zaman Bakımından Eleştirilmesi

Su hakkına yönelik diğer itiraz ise zamansal yöndendir. Bu itiraz, sonu gelmiş bir şeyin korunmaya çalışılmasının anlamsız olduğu düşüncesinden ilham almaktadır. Bu düşünceye teslim olmak, olası sonu biraz daha öne çekmekten

²⁵⁰ Bu konu “Su Hakkının Unsurları” başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

farksızdır. Bazı bölgeler hâlâ kıtlığın hissedilemeyeceği miktarda suya sahiptir. Üstelik gerçek manâda su tükenmemektedir, doğanın kendi kendisini yenileyebilmesinin bir sonucu olarak su da kendi döngüsü içerisinde varlığını sürdürebilmektedir.

Ayrıca, daha önce de ifade edildiği üzere, su sorununda insan kaynaklı faktörlerin yeri çok büyüktür. Örneğin su hakkı talebinde itici rol oynayan su kirliliği, sanayide kullanılan su miktarının artması, özelleştirme faaliyetleri ile suyun kamusal niteliğinin ortadan kaldırılması gibi faktörlerde hep insan unsuru ön plandadır.²⁵¹ Dolayısıyla, su hakkının kabul edilmesiyle, en azından mevcut suyun korunması sağlanabilecektir. Bunun yanında, devletler, su hakkı talebini karşılayabilmek için su kullanımı konusunda politikalar geliştirme ve su kullanımını kontrol etme yükümlülüğü altına girecektir. Ayrıca, suyun metalaştırılarak piyasa ekonomisine terk edilmesi gibi bir durum da söz konusu olamayacaktır.²⁵²

Öte yandan, bir hak talebinin dikkate alınarak politikanın gündeminde yer alması, talebin gerçekçiliğiyle ve endişelerin ciddiyetiyle yakından ilişkilidir. Thielbörger bu iddiasını Dworkin'in "hakları ciddiye almamız gereken zaman onlara en çok ihtiyaç duyduğumuz zamandır" ifadesi üzerinden açıklamaktadır.²⁵³ İnsan haklarının gelişim sürecinde de ifade edildiği üzere, hakların kuşaklara göre sınıflandırılmasında gereksinimler etkili olmuş, mağduriyeti yaşanan şey hak olarak talep edilmiştir. Dolayısıyla, su hakkı bakımından da, talebin mağduriyetin tam olarak hissedildiği anda gelmesi normal karşılanmalıdır.

²⁵¹ GÜLER, Çağatay ve ÇOBANOĞLU, Zakir, **Su Kirliliği**, Sağlık Bakanlığı, Çevre Sağlığı Genel Kaynak Dizisi, No. 12, Ankara, 1994, s. 15. "Endüstri ve sulama bölgelerinde plansız olarak açılan sular, bu suların tekniğe uygun olarak kullanılmaması çoraklaşmaya ve su kaynaklarının çok azalmasına yol açmıştır. Yine birtakım endüstri atıklarının suya karışması, endüstri atıklarının arıtılmadan toprağa verilmesi su kaynaklarının kirlenmesine; bir oranda kullanılabilir kaynağın azalmasına yol açabilmektedir. Toprakta bitki örtüsünün korunmaması, buna bağlı olarak azalması, erozyona yol açar. Erozyon sonucu su niteliği bozulur, miktarı azalır, balıklar ve diğer su canlıları yok olur suyun işlenmesi zorlaşır, suların miktarca azalmasına yol açar. Bu nedenle erozyon ve aşırı yüzeysel akıntılara neden olacak önlemler alınmalıdır. Sulama kanallarının tekniğe uygun olarak yapılması gerekir. Sulama da yetkili kişilerin önerilerine uyulması gerekir. Teraslama ile yüzeysel akıntılar ve dolayısı ile toprağın üst tabakalarının su ile ırmak ve denizlere akması engellenmelidir. Eğimli yerlerde çimleme, ağaçlama gerekir. Bütün endüstri kuruluşları atıklarını işleyerek ve arıtarak toprağa vermelidir. Toplumda küçük yaşlardan başlayarak su kaynaklarının tutumlu kullanılması konusunda eğitim verilmeli ve bu eğitimin davranışa yansması sağlanmalıdır."

²⁵² **Su Hakkı Raporu**, İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalışma Grubu, 2009/2, s.41.

²⁵³ THIELBÖRGER, a.g.e., s. 98.

B. Su Hakkının Hukuki Karakteri

Su hakkına yönelik hukuki düzenlemeler çok eskilere dayanmadığı gibi hakkın içeriği ve bir insan hakkı olarak korunan hukuki değerin ne olduğuna ilişkin ayrıntılar konusunda bir uzlaşa sağlanmış değildir. Tarihsel sürecine bakıldığında, hukuki metinler daha çok suyun önemine ve korunmasına dair hükümler içerirken, Genel Yorum 15'te, su hakkının içeriğine yönelik ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir. Su hakkının, uluslararası alanda açıkça kabul edildiği ilk belge olan Genel Yorum 15'te, su hakkı tanımlandıktan sonra sözleşmenin uygulanmasını kolaylaştırmak ve taraf devletlerin rapor sunma yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, su hakkının normatif içeriği ve taraf devletlerin yükümlülükleri üzerinde durulmuştur. Su hakkının normatif içeriği, bir yandan hakkın içeriğini ortaya koyarken diğer yandan bu hak bakımından bazı asgari standartlar koymaktadır. Taraf devletlerin yükümlülüğü ile de su hakkının uygulanmasında devletin üç tür yükümlülüğünden bahsedilmektedir.

1. Su Hakkının Normatif İçeriği

Uluslararası hukukun önde gelen meselelerinden biri olan su hakkı, günümüzde pek çok anayasada ve yasada koruma altına alınmıştır. Bu, su hakkının hukuki olarak bağlayıcı bir hale geldiğini ve mahkemeler nezdinde dava edilebilir bir nitelik kazandığını göstermektedir. Su hakkının bağlayıcı hale gelmesi, bu hakkın içeriğinin ve bununla bağlantılı olarak su hakkını ihlal eden uygulamaların ortaya konulmasını zorunlu kılmıştır. Bu bölümde, Genel Yorum 15'ten yola çıkarak, su hakkının unsurları ve bu hakkın uygulanmasında gözetilmesi gereken ilkeler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

a. Su Hakkının Unsurları: Mevcudiyet, Kalite ve Erişilebilirlik

Su hakkının bir unsuru olarak *mevcudiyet* kavramı, suyun ev içi ve kişisel kullanım için yeterli miktarda ve sürekli olması şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımda, özellikle dikkat çeken ve üzerinde durulmayı gerektiren iki husus vardır. Bunlardan ilki “ev içi ve kişisel kullanım” ile kastedilenin ne olduğuyken ikincisi ise “ev içi ve kişisel kullanım için yeterli miktarın” ne kadar olduğudur.

Genel Yorum 15'te, mevcudiyet kavramı tanımlandıktan sonra suyun ev içi ve kişisel kullanım alanları içme suyu, kişisel temizlik, çamaşır yıkama, yemek hazırlama, hane halkı ve evin temizliği olarak örneklendirilmiştir; ancak metinde kullanılan dil, bu örneklerin özellikle iklim, sağlık ve çalışma koşullarına bağlı olarak çeşitlenebileceğine işaret etmektedir.²⁵⁴

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir diğer nokta da, tarımsal faaliyetler için kullanılan suyun su hakkı kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesidir. Gerçekten de, endüstriyel kullanımın aksine, tarımsal su kullanımı yiyecek ihtiyacının karşılanmasını sağladığından, ev içi ve kişisel kullanım ile yakından bağlantılıdır. Ancak, tarımsal kullanımın su hakkı kapsamında olduğu kabul edildiğinde, bireylerin yiyecek ihtiyacının karşılanması sonucu doğuran yiyecek endüstrisini de bu kapsamda değerlendirmek gerecektir,²⁵⁵ ki bunu su hakkı ile bağdaştırmak mümkün değildir. Zira su hakkı, bireylerin tüm yiyeceklere ulaşmasını değil tüm bireylerin temel su ihtiyacının karşılanmasını amaçlamaktadır. Zaten, Genel Yorum 15'te bu husus ayrıca ele alınmış; tarıma yönelik su kaynaklarına erişimin, yeterli beslenme hakkı kapsamında olduğu belirtilmiştir.²⁵⁶

Su hakkı için genel geçer bir miktar belirlemek de mümkün gözükmemektedir. Örneğin, hamile ya da emziren kadınların, normal insanlara göre daha fazla su tüketmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde, idrar kesesi enfeksiyonu veya idrar yollarında taş bulunması gibi hastalıklar yahut sıcak ve nemli havalar, su ihtiyacını artırabilmektedir. Diğer taraftan kalp yetmezliği, belirli türdeki böbrek, karaciğer veya böbrek üstü bezi hastalıkları su tüketimini kısıtlayabilmektedir.²⁵⁷ Dolayısıyla, “yeterli miktarda su”, koşullara ve kişilere göre değişkenlik gösterebilecek bir kavramdır; fakat Dünya Sağlık Örgütü'ne göre bir kişinin evi içi ve kişisel su ihtiyacı günlük ortalama 20 litredir. Bu miktarı 50 lt ye kadar çıkaran yazarlar da mevcuttur.²⁵⁸

²⁵⁴ Genel Yorum 15, para. 12.

²⁵⁵ WINKLER, **a.g.e.**, s. 130; Murthy, a.g.e., s. 115.

²⁵⁶ Genel Yorum 15, para, 7.

²⁵⁷ “Günde Ne Kadar Su İçilmeli?” www.ilacpedia.com , (15.11.2016).

²⁵⁸ GLEICK, Peter H., “Basic Water Requirements for Human Activities: Meeting Basic Needs” **Water International**, 21-2, s. 83-92.

Su hakkı ile sağlık hakkı arasında bir köprü olarak ifade edilebilecek *kalite* unsuru da görecelilik arz etmektedir; ancak yine Dünya Sağlık Örgütü'nün verileri dikkate alınarak asgari bir kalite kavramı oluşturmak mümkündür. 15 No'lu Genel Yorum çerçevesinde belirtilen kalite unsuruna göre, su güvenilir olmalı ve insan sağlığını tehdit edecek risklerden arındırılmış olmalıdır. Daha ayrıntılı ifade edilecek olursa, bireylerin kullanacağı su mikro organizmalar, kimyasal maddeler ve radyoaktif atıklar içermemelidir. Bunun yanında su herkes için kabul edilebilir bir renkte, tatta ve kokuda olmalıdır.²⁵⁹

Su hakkının kalite boyutu, güncel bazı örneklerle bakılarak kolaylıkla kavranabilir. Bu örneklerden ilki, çok yakın bir geçmişte Amerika'nın Flint kentinde yaşanan kurşunlu su krizidir.²⁶⁰ Daha önce de ifade edildiği gibi, Flint'te, içme suyuna kurşun karışmasıyla beş yüzden fazla kişi yaralanmış ve toplamda dokuz bine yakın çocuk kirlilikten etkilenmiştir. Uzmanlar, sudaki kurşun oranının çocuklarda uzun süreli nörolojik hasarlara neden olduğunu ifade etmektedir. Flint'te durumun normale dönmesinin yıllar alacağı bilgisi, su krizinin ciddiyetini arttırmaktadır.²⁶¹ Diğer örnek ise, kıyasen daha aşına olduğumuz Elbistan vakasıdır. Hatırlanacağı üzere, Elbistan'da şehir şebekesine takviye su sağlayan keson olarak bilinen kuyulara norovirüs bulaşmasından dolayı baş dönmesi, yüksek ateş ve kusma şikâyetleriyle 45 bin kişi hastanelere başvurmuştur.²⁶² İlgililer, neredeyse şehrin tamamını etkileyen bu kirliliğin kaynağının sulardaki bakteriyel mikrobik etkenler olduğunu ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi, su miktarı kadar suyun kalitesi de, su hakkı bakımından hayati öneme sahiptir. Aksi durumda, nelerle karşılaşılabilceği ise aşikârdır.

Su hakkı mücadelesinin temel amacı olarak suya erişimin sağlanabilmesi dikkate alındığında üçüncü olarak *erişilebilirlik* unsuru son derece önemlidir. Nitekim Genel Yorumda da bu başlık altında erişilebilirliğin dört farklı yönü ortaya

²⁵⁹ **A.g.e.**, para 12. Komite, burada Dünya Sağlık Örgütü'nün "Guidelines for Drinking-Water Quality" (*İçme Suyunun Niteliği İçin Kılavuz İlkeler*) 'yi referans göstermektedir.

²⁶⁰ Flint kentindeki su krizine, ambalajlı su sektörünün devlerinden Nestle'nin sebep olduğu ileri sürülmektedir. "Michigan Su Savaşları" olarak isimlendirilen bu iddiaya göre, kent sakinleri zehirli su için ülkedeki en yüksek su faturalarını öderlerken, Nestle, milyonlarca galon suyu bedava almaktadır. Böylece Flint şehrinde yaşayanlar, şişelenmiş su içmek, bu suyla yemeklerini pişirmek hatta banyo yapmak ile zehirli su arasında bir tercih yapmaya zorlanmaktadır. www.yesilgazete.org ,(15.11.2016).

²⁶¹ "Obama'dan tehlikeli test" 5 Mayıs 2016, www.ntv.com.tr , (14.11.2016).

²⁶² "Elbistan'da 45 bin kişinin hastanelik olmasının nedeni ortaya çıktı" 1 Eylül 2016, www.haberturk.com , (14.11.2016).

koyulmuştur: fiziksel erişilebilirlik, ekonomik erişilebilirlik, ayrımcılık yapmama, bilgiye erişebilme.

i) Fiziksel Erişilebilirlik: Erişilebilirliğin fiziksel yönü en basit haliyle suyun bireylerin yakınında olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla olağan kullanım için gerekli olan miktarda suya erişim için makul karşılanamayacak mesafenin kat edilmesi zorunluluğu fiziksel erişilebilirlik bakımından su hakkının ihlali anlamına gelmektedir. Bununla beraber herkesin su kaynaklarına yakın mesafede yaşamadığı da bir gerçektir. Su getirmek için başlarının üzerinde otuz litrelik kovalar ile her gün birkaç saat yürümek zorunda kalan kadınların varlığı ne yazık ki eskilerde kalmamıştır. Örneğin, dünyanın en sıcak yerleri arasında gösterilen Güneybatı Mali'nin Kayes Bölgesi'nde yaşayanlar, nehre, ancak üç tane göleti geçerek ulaşabildiklerini ve bunu gün içerisinde defalarca yapmaları gerektiğini ifade etmektedirler.²⁶³ Daha yakından bakacak olursak, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde, 2016 yazı, susuzluk bakımından oldukça sıkıntılı geçmiştir. Daha önce de değinildiği gibi su temin edebilmek için, her gün bidonlarla 500 metre yürümek zorunda bırakılan kadınlar ise, bu durumun aile içi sorunları da beraberinde getirdiğinden ve bazılarının su taşıma sırasında ellerini kırdıklarından dert yanmaktadırlar.²⁶⁴

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, erişilebilirlik bakımından ideal olan, suya ev içinde ve birden fazla muslukla erişim olsa da mekânsal olarak 100 metre ve zamansal olarak 5 dakika içerisinde suya erişim “orta düzey erişim” olarak kabul edilmekte ve makul karşılanmaktadır. Fiziksel erişilebilirlik bakımından sınır ise mekânsal olarak 1 km ve zamansal olarak 30 dakika olarak kabul edilmekte, bu sınırı aşan haller su hakkını ihlal etmektedir.²⁶⁵

ii) *Ekonomik Erişilebilirlik*: Ekonomik erişilebilirlik, su ve suyla ilgili olanak ve hizmetlerin bedellerinin herkes tarafından karşılanabilir olması anlamına gelmektedir. Karşılanabilirlik elbette, suyun bedava olması anlamına gelmemektedir; kastedilen, su bedelinin çok makul bir seviyeye indirilmesi,

²⁶³ BERTRAND, Yann Arthus; “La soif du Monde” , 2012.

²⁶⁴ “Yeşilvadi'nin “susuz yaz” sıkıntısı” 1 Eylül 2016, www.trthaber.com (15.11.2016).

²⁶⁵ ŞİRİN, a.g.e., s. 24.

herkes tarafından ödenebilir olmasıdır. Yine de, daha öteye giderek suyun belli miktara kadar ücretsiz olması talebinde bulunmak çok görülmemelidir. Suyun insan yaşamı için en temel ihtiyaçlardan olduğu düşünüldüğünde, varlık nedeni temel insani ihtiyaçları karşılamak olan sosyal bir devletin ücretsiz su hizmeti sağlaması abartılı bir beklenti değildir.²⁶⁶

İlk bakışta, zaten “kıt” olan suyun, ücretsiz olduğu tahayyül edildiğinde israfa sebebiyet vereceği endişesi uyanmaktadır.²⁶⁷ Ancak günlük kullanımla sınırlandırılan ücretsiz su temini, belirlenen limitin aşılması halinde para ödenecek olması bilinciyle suyun daha da tasarruflu kullanımını teşvik edici nitelikte bir uygulamadır. Nitekim Türkiye’de Dikili Belediye Başkanı Osman Özgüven’in- ona çok “pahalya”²⁶⁸ patlasa da- 10 tona kadar ücretsiz su dağıtımı uygulamasıyla su tüketiminin azaldığı verisi bu önerinin sonucu tecrübe edilmiş pratiğini net olarak yansıtmaktadır. Uzunca bir müddet ev içi kullanımın tamamen “ücretsiz” olduğu İrlanda örneği²⁶⁹ ve “yaşam sınırına” kadar ücretsiz su stratejisi uygulayan Güney Amerika örnekleri de gözden kaçırılmamalıdır. Suyun ücretsiz olarak sağlanabilirliği konusunda destekleyici bir diğer husus ise ev içi ve kişisel su kullanımının toplam su kullanımı içerisindeki payıdır. Ev içi ve kişisel su kullanımının, dünyadaki toplam su kullanımının yalnızca %6’sını teşkil ettiği gerçeği dikkate alındığında, suyun ücretsiz olmasına yönelik talepler çok daha sağlam bir zemine oturmakta ve aksi yöndeki itirazların ön yargılı ve tutarsız olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁰

²⁶⁶ A.g.e., s. 25.

²⁶⁷ SALMAN, LANKFORD, a.g.e., 70.

²⁶⁸ Bu uygulaması nedeniyle, Osman Özgüven hakkında, 2008’de ilçeye gelen Sayıştay denetçileri tarafından “kamuyu zarara uğrattığı” gerekçesiyle soruşturma açılmıştır. Dikili Asliye Ceza Mahkemesi’nde görülen dava sonucunda, Özgüven hakkında, iddia edilenin aksine, kamu yararına çalıştığı gerekçesiyle beraat kararı verilmiştir. Özgüven bunun üzerine bedava su miktarını 13 tona çıkarmıştır. Ne var ki, çok geçmeden, Özgüven hakkında, suyu bedava dağıtıp, belediye otobüslerini ücretsiz hale getiren, yetinmeyip ekmeğin fiyatını 25 kuruşa düşüren bu ‘halk adamı’ hakkında, “ihaleye fesat karıştırma” suçundan dava açılmış, verilen 8 yıl 4 aylık ceza Yargıtay tarafından onanmıştır. Özgüven, ihale yasasındaki değişiklik sayesinde hapis yatmaktan kurtulsa da, çok sevdiği ve kendini adadığı belediye başkanlığı görevi düşmüştür. “Başkana ‘bedava su’ davası”, Hürriyet, 15 Nisan 2008; “Dikili Belediye Başkanı Özgüven yurda döndü”, Hürriyet, 3 Mayıs 2013.

²⁶⁹ FISHMAN, Charles, Ireland to Charge for Water for the First Time, 10.02.2012 <http://voices.nationalgeographic.com> , (17.11.2016).

²⁷⁰ Facts And Trends, World Business Council for Sustainable Development, <http://www.unwater.org>, E.T. (07.01.2016).

Genel Yorum 15'te, her ne kadar suyun karşılanabilir olmasından bahsedilse de, BM'nin kıyasen daha güncel bir raporunda, "ekonomik erişilebilirlik" unsuru ile ilgili önemli bir noktaya dikkat çekilmiştir. Raporda, her ne kadar, bu unsurun suyun bedava olması anlamına gelmediği yinelense de; yoksullar ve su faturalarını ödeyemeyenler bakımından tamamen su kesintisinin bir insan hakkı ihlali olduğu belirtilerek karşılanabilirliğin sınırı netleştirilmiştir.²⁷¹

iii) *Ayrımcılık Yapmama*: Temel hak ve hürriyetlerin hemen hepsi bakımından önem teşkil eden ayrımcılık yasağı su hakkı bakımından da sağlanmalıdır. Özellikle doğal kaynaklar söz konusu olduğunda ortaya çıkan olağan eşitsizlik hali, yatırımlar, nüfus yoğunluğu gibi etmenlerle farklı boyutlara çıkabilmektedir. Dünyada kullanılan suyun %85'ini nüfusun %12'sinin tükettiği gerçeği eşitsizliğin boyutunun ortaya konulması bakımından yeterli olsa gerektir.

Genel Yorum'da ayırım yapmama ilkesi yalnızca ekonomik anlamda değil; ırk, renk, cinsiyet, yaş, din, dil, mülkiyet, siyasal ya da başka fikir gibi tüm eşitsizlik kategorilerini kapsayıcı şekilde düzenlenmiştir. Bu bakımdan taraf devletler, su hakkını hayata geçirecek etkili tedbirler alma yükümlülüğü altındadır ve suyla ilgili tüm hizmetler toplumun en risk altındaki kesimleri de dâhil olmak üzere hukuken yasaklanan herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmadan sağlanmalıdır.²⁷²

iv) *Bilgiye Erişim*: Erişilebilirlik unsuru bakımından üzerinde durulması gereken son husus "suyla ilgili konularda bilgi talep etme, bilgi alma ve verme" olarak tanımlanmaktadır. Bu gereklilik demokratik toplumlarda öne çıkan şeffaflık ilkesinin su hakkı bakımından da yinelenişidir.²⁷³ Bir hakka sahip olmak için sahip olunan hakkı ve sınırlarını bilmek çok önemlidir, su hakkı bakımından da aynı şeyi tekrarlamakta fayda vardır. Dolayısıyla su hakkının varlığından ve ilişkili olarak suya erişimden

²⁷¹ALBUQUERQUE, Catarina, "Report of the independent expert on the issue of human rights...", para. 48.

²⁷² Genel Yorum 15, s. 13.

²⁷³ ŞİRİN, a.g.e., s. 28.

bahsedebilmek için bireyler su hakkının kullanımını etkileyecek konularda bilgilendirilme, sürece katılabilme ve süreci yönlendirebilme konularında etkili olabilmelidir.

b. Hakkın Uygulanmasında Gözetilecek İlkeler: Ayrım Gözetmeme ve Eşitlik

Ayrımcılık gözetmeme ve eşitlik ilkeleri, temel hak ve hürriyetlere ilişkin birçok sözleşmede, haklardan önce ele alınan temel insan hakları prensipleridir. Örneğin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, tüm insanların eşit olduğu vurgusuyla başlayıp Sözleşme’de tanınan haklar bakımından hiç bir ayrım gözetilemeyeceği hükmü ile devam etmektedir. Aynı şekilde, Kişisel Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 2. ve 3. maddelerinde sırasıyla ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri yer almaktadır. Bunun dışında, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme’de, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nde ve bölgesel sözleşmelerden AIHS’in 14. maddesinde ile 12. protokolünde ırk ve cinsiyet temelli ayrımcılığa ilişkin ayrıntılı hükümler bulunmaktadır.

Su hakkına ilişkin 15 No’lu Genel Yorum’da, su hakkının normatif içeriği kapsamında, ayrımcılık yasağı ve eşitlik prensipleri ayrıca ele alınmıştır. İlkelerin içeriği bakımından Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde yer alan hükümler referans gösterilse de, su hakkına ilişkin bazı özel düzenlemelere yer verilmiştir. Bu bakımdan, su hakkının uygulanmasında, Sözleşme’nin 2. ve 3. maddelerinde düzenlenen genel hükümler ile Genel Yorum’un 13-16 maddelerinde yer alan özel hükümler birlikte değerlendirilmelidir.

Ayrımcılık yasağı, Sözleşme’nin 2. maddesinin ikinci fıkrasında şu şekilde düzenlenmektedir: *“Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu Sözleşmede beyan edilen hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer bir fikir, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum gibi herhangi bir statüye göre ayrımcılık yapılmaksızın kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler.”* Maddede yer alan “herhangi bir statü” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, ayrımcılığın yasaklandığı nedenler bu kadarla sınırlı değildir; başka ayrımcılık nedenleri de bu madde kapsamında yasaklanmaktadır. 2. maddenin uygulanmasına ilişkin Genel Yorum 20’de de

günümüzde, daha güncel ayrımcılık biçimleri ile karşı karşıya olunduğu ve bu yüzden sosyo-ekonomik eşitsizliklerin arttığı ifade edilmektedir.²⁷⁴ Buna bağlı olarak, ayrımcılık nedenleri; engellilik, yaş, tabiiyet, medeni hal ve aile durumu, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği, sağlık durumu, ikamet yeri, ekonomik ve sosyal durum gibi halleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.²⁷⁵

Sözleşme'nin 3. maddesinde “*Bu Sözleşme’ye Taraf Devletler, bu Sözleşme’de yer alan bütün ekonomik, sosyal ve kültürel hakların kullanılmasında erkeklere ve kadınlara eşit haklar sağlamayı taahhüt eder.*” şeklinde düzenlenen eşitlik ilkesi ise, esasında 2. maddede yer alan ayrımcılık yasağının, cinsiyet özelinde vurgulanmış halidir. Bu bakımdan, tekrarlayıcı bir düzenleme olduğu iddia edilebilirse de Komite, Sözleşme’nin hazırlık dönemindeki çalışmaları hatırlatarak bu düzenlemenin önemini şu şekilde ortaya koymaktadır:

*“Kadın ve erkeklere aynı hakların eşit düzeyde açıkça tanınması ve kadınların bu hakları kullanabilmesine imkân veren uygun tedbirlerin alınması gerekmektedir. Ayrıca, 3. madde, 2. maddenin 2. paragrafı ile örtüşse dahi, kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunun yeniden teyit edilmesi zaruridir. Birleşmiş Milletler Antlaşması’yla da koruma altına alınan bu temel prensibin, özellikle de tam anlamıyla uygulanmasını önleyen pek çok önyargının söz konusu olduğu düşünülürse, daimi olarak altının çizilmesi şarttır.”*²⁷⁶

Gerçekten de su hakkı bakımından değerlendirildiğinde, ayrımcılığı belki de en acımasız şekilde hisseden kesim kadınlar ve kız çocuklarıdır. Özellikle Latin Amerika’da ve dünyanın hemen her yerinde, ev halkını ilgilendiren konulardaki sorumluluk kadınlar ve kız çocukları üzerindedir: yemek pişirme, temizlik, çamaşır yıkama, çocukları yıkama, ailenin hasta bireylerine bakma. Buna ev halkının su ihtiyacının giderilmesi de dâhildir. Benett, Poblete ve Rico, “Su ve Toplumsal

²⁷⁴ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum 20, E/C.12/GC/20, para.1.

²⁷⁵ Genel Yorum 20, para. 27-35; Sözleşmenin 2. maddesindeki nedenler, Genel Yorum 15’in 13. paragrafında ise şu şekilde artırılmıştır: “... fiziksel veya zihinsel engel, sağlık durumu (HIV/AIDS dahil), cinsel tercih, sivil, siyasi veya diğer statülere göre yapılan her türden ayrımcılığı yasaklamaktadır. Komite burada, ciddi kaynak sıkıntısı yaşandığı zamanlarda bile, bir toplumdaki riske açık grupların nispeten düşük maliyetli hedef programlarıyla korunabileceğinin ve korunması gerektiğinin altını çizdiği 3 No’lu Genel Yorumu (1990) hatırlatmaktadır.”

²⁷⁶ Birleşmiş Milletler, Üçüncü Komite’nin İnsan Hakları Raporuna İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Taslağı. A/53/65 (17.12.1962), para. 85.

Cinsiyet: Beklenmeyen Çok Önemli Bir İlişki” (Water and Gender: The Unexpected Connection That Really Matters) isimli makalelerinde, su sorununun eşitsizlik boyutunu çok anlamlı bir şekilde ortaya koymaktadırlar²⁷⁷:

“Gündelik ev yaşantısında suyun merkezi rolü düşünüldüğünde, evde su tesisatının yokluğu ve sürekli su servisinin olmaması zorluklar yaratır. Birisinin mahalle çeşmesi aktığında ya da su kamyonu görüldüğünde su toplamak için uygun olması gerekir. Birisinin mahalle çeşmesinden veya köy kuyusundan birkaç ağır su kovasını eve taşıması ve büyük bidonlarda veya leğenlerde biriktirmesi gerekir. Birisinin suyu bu büyük bidonlardan veya leğenlerden küçük kaplara aktararak su gerektiren ev işlerini yapması gerekir. Birinin ortak çeşme ya da köy kuyusunun kuru zamanlarına ya da su kamyonunun görünmemesi ihtimaline karşı evdeki suyun bir kısmını yedekte tutması gerekir. Birisinin -açık ateşte ya da propan ocaklarda- çamaşır, yıkanma ve yemek pişirmek için suyu ısıtması gerekir. Bu birisi, neredeyse her zaman bir kadın ya da bir çocuktur!”

Suya erişim bakımından sıkıntı yaşanan yerlerde, su ihtiyacının kim tarafından giderildiğine ilişkin güncel bir rapor, özellikle Sahra Altı Afrika’da, kadınların ve kız çocuklarının su teminindeki rolünün yüzde %70’lerde olduğunu göstermektedir.²⁷⁸ Bu, bölge durumunun ciddiyetini ortaya koyması bakımından ayrıca önemlidir, ancak yeterli değildir. Birçok ülkede kadınlar su getirmek için günde beş ya da altı saat harcamaktadır ve annelerine eşlik eden kız çocukları okula gitme şansını kaçırmaktadır. Uluslararası Af Örgütü de, su ve cinsiyet arasındaki ilişkinin başka bir boyutunu ortaya koymaktadır. Suyun sanitasyon için de son derece önemli bir gereklilik olduğuna dikkat çeken Örgüt, tepkisini şu şekilde ortaya koymaktadır: *“Kadınlar ve kız çocukları kamusal tuvaletlere gitmek ya da cinsel tacize uğramak arasında seçim yapmak zorunda kalmamalıdır. Eğitim ve onur arasında seçim yapmaya -okullarda tuvalet olmadığı için- zorlanmamalıdır.*

²⁷⁷ BENETT, Vivienne; POBLETE, Sonia Davila; Rica Maria Nieves, “Water And Gender: “The Unexpected Connection That Really Matters”, **Journal of International Affairs**, Spring/Summer, Vol.61, No:2, 2008, s.111.

²⁷⁸ (The) World’s Women 2010. Trends and Statistics. UNDESA, 2010.

*Çocuklar, uygun tuvalet ya da güvenli hijyen hakkında bilgileri olmadığı için ishalden ölme riskiyle karşı karşıya kalmamalıdır.*²⁷⁹

Görüldüğü gibi, eşitlik ilkesi ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı su hakkı bakımından oldukça önemlidir, ancak ikinci maddede belirtilen diğer ayrımcılık nedenleri de su hakkı bakımından söz konusu olabilmektedir. Örneğin, bazı ülkelerde özellikle yerlilerin yaşadığı yerlerde suya erişim yoktur; ya da Güney Asya ülkelerinde yaşayan ve Dalitler olarak adlandırılan hintler suya erişimde ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Nepal’de Hinduların %37’sinin; fakat Müslümanların %70’inin tuvalet ihtiyacını açık alanlarda karşılaması ve Laos’ta bu oranın Lao dilini konuşanlar ile diğer dilleri konuşanlar arasında sırasıyla %39 ve %85 şeklinde olması ise din ve dil temelli ayrımcılık örnekleridir.²⁸⁰

2. Devletin Yükümlülükleri

Su hakkının normatif içeriğinin ve uygulamada dikkat edilmesi gereken prensiplerin belirlenmesi, başka bir konunun daha açıklığa kavuşturulmasını gerektirmektedir: Su hakkının yerine getirilmesinde, taraf devletlerin yükümlülükleri nelerdir?

Taraf devletlerin yükümlülüklerine geçmeden önce, bu yükümlülüklerin kaynağından bahsetmek faydalı olacaktır. Su hakkı ilk kez Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2010 yılında açıkça kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletlerin aldığı kararla, su hakkı uluslararası hukukta resmen tanınmıştır.²⁸¹ Kararda, güvenli ve temiz içme suyu ile sanitasyon, yaşamsal faaliyetler ve diğer haklar bakımından vazgeçilemez bir insan hakkı olarak tanımlandıktan sonra devletler, su hakkının özellikle gelişmekte olan ülkelerde de uygulanabilmesi için ekonomik ve teknolojik

²⁷⁹ BARLOW, Su Hakkı, s. 19.

²⁸⁰ UN Special Rapporteur On The Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation, ALBUQUERQUE, C., **Realising The Human Rights to Water and Sanitation: A Handbook, ‘Principles’**, 2014, s.7.

²⁸¹ Karar, 122 oyla kabul edilmiştir. Hiçbir karşı oy kullanılmaksızın, 41 ülke çekimser kalmıştır. Türkiye’nin de aralarında olduğu çekimser kalan ülkeler şunlardır: ABD, İngiltere, Türkiye, Ermenistan, Kıbrıs Rum Kesimi, Avustralya, Avusturya, Bosna ve Hersek, Botswana, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Etopya, Yunanistan, Guyana, İzlanda, İrlanda İsrail, Japonya, Kazakistan, Kenya, Litvanya, Letonya, Lesoto, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Polanya, Güney Kore, Moldova, Romanya, Slovakya, İsveç, Trinidad ve Tobago, Ukrayna, Tanzanya, Zambiya. www.un.org E.T. 16.11.2016.

işbirliğine davet edilmiştir.²⁸² Bu çağrı, taraf devletlerin yükümlülüklerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir, ancak devletler bu işbirliğinden önce kendi ülkelerinde su hakkının uygulanması bakımından yükümlüdürler. Taraf devletlerin yükümlülükleri, su hakkının normatif içeriği ve su hakkının uygulanmasında gözetilecek prensipler bakımından ikiye ayrılmaktadır.

a. Su Hakkının Unsurları Bakımından

Hakların yerine getirilmesi bakımından taraf devletlerin yükümlülükleri, hakkın kişisel ve siyasal bir hak mı yoksa ekonomik, sosyal ve kültürel hak mı olduğuna bağlı olarak değişmektedir. Kişisel ve siyasal haklar söz konusu olduğunda, yükümlülüklerin bir an evvel yerine getirilmesi gerekmektedir. Oysa, su hakkının da arasında olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bakımından, daha çok kademeli bir yükümlülükten bahsedilmektedir.²⁸³

Devletin insan haklarına ilişkin yükümlülüklerine yönelik ilk sınıflandırma, Shue tarafından yapılmıştır. Shue'ya göre bu yükümlülükler, “haktan mahrum bırakmaktan kaçınmak”, “mahrum bırakılmadan korumak” ve “mahrum bırakılanlara yardım etmek” şeklindedir. Bu sınıflandırma daha sonra, Eide tarafından geliştirilmiştir. Günümüzde de kabul gören bu sınıflandırmaya göre insan hakları bakımından devlet, ‘koruma, saygı duyma ve yerine getirme’ ile yükümlüdür.²⁸⁴ Buna paralel olarak, Genel Yorum 15’te ve İnsan Hakları Konseyi Bağımsız Uzman Raporu’nda da su hakkı bakımından devletin bu üç tür yükümlülüğünden bahsedilmiştir.

Bu yükümlülüklerden ilki, saygı duyma yükümlülüğüdür. Devletin hakların kullanılmasına yönelik doğrudan ya da dolaylı müdahalelerden sakınması anlamına gelen saygı duyma yükümlülüğü, su hakkı bakımından bireylerin hâlihazırdaki su erişimlerinin engellenmemesini gerektirmektedir. Devletin negatif yükümlülüğü olarak da ifade edilebilen bu yükümlülük, devletin su hakkına yönelik tüm

²⁸² General Assembly, 64/292, 03.08. 2010, s. 2.

²⁸³ Genel Yorum 15, para. 17.

²⁸⁴ EIDE, Asbjorn, “Realization of Social and Economic Rights and The Minimum Threshold Approach”, **Human Rights Law Journal**, 1989, Vol.10, No.1-2, s. 26-37’ den aktaran WINKLER, a.g.e., s.107.

müdahalelerini kapsamaktadır.²⁸⁵ Bu bakımdan, devlet, kirlilik ya da kimyasal atıklar gibi su kaynaklarının zarar görmesi sonucu doğuran uygulamalardan ve su faturasını ödeyemeyen bireylerin suyunun tamamen kesilmesi gibi müeyyidelerden kaçınmalı, yeterli suya eşit biçimde erişilmesine müdahale etmemelidir.²⁸⁶ Örneğin, Mexico City ve Delhi’de yaşanan su sıkıntısı sonrasında, düşük gelirli insanların suyu kesilmesine rağmen diğer insanların suya erişimlerinin sürmesi su hakkı bakımından devletin saygı duyma yükümlülüğünün bir ihhalidir.²⁸⁷

Koruma yükümlülüğü bakımından ise taraf devletler, üçüncü kişilerin, bireylerin su hakkına yönelik olası tüm müdahalelerini engellemelidirler. Bir başka ifadeyle, saygı gösterme yükümlülüğü bakımından su erişimine yönelik müdahalelerin öznesi olan devlet, koruma yükümlülüğü bakımından bu müdahalelerin bekçisi konumundadır. Örneğin, su kaynakların kirlenmesi ve suya kimyasal atıklar karıştırılması ya da haksız biçimde su çıkarılması ve suya erişimde eşitsizliklerin olması gibi hallerde devletin araya girmesi koruma yükümlülüğünün bir gereğidir.²⁸⁸ Nitekim Hindistan’da, Kerela Yüksek Mahkemesi’nin buna yönelik bir kararında, devletin koruma yükümlülüğüne dikkat çekilerek, su kaynaklarının gerektiği gibi korunmamasının su hakkının ihlali ettiği sonucuna ulaşılmıştır.²⁸⁹

Koruma yükümlülüğü, bunlardan farklı olarak, su hakkına yönelik müdahaleler bakımından gerekli yasal düzenlemelerin oluşturulmasını²⁹⁰ ve bireyler ile üçüncü kişileri karşı karşıya getiren davalarda, mahkemelerin su hakkını göz önünde bulundurmasını²⁹¹ gerektirmektedir. Gerçekten de, özellikle su hizmetlerinin devlet dışı aktörler tarafından sağlandığı durumlarda, bireylerin karşısına devasa şirketler çıkmakta ve doğal olarak bireyler bu mücadelenin mağduru olmaktadır. Oysa daha önce de ifade edildiği üzere, su hizmetlerinin özel sektöre devredildiği durumlarda da devletin su hakkı bakımından yükümlülükleri devam etmektedir.²⁹² Bu bakımdan, koruma yükümlülüğünün bir gereği olarak, su davalarına yönelik etkili

²⁸⁵ BOURQUAIN, **a.g.e.**, s. 125.

²⁸⁶ Genel Yorum 15, para. 21.

²⁸⁷ WINKLER, **a.g.e.**, s. 108.

²⁸⁸ Genel Yorum 15, para. 23.

²⁸⁹ Hindistan Anayasası’nda su hakkı açıkça kabul edilmiş değildir Ancak yargı, Anayasa’da yer alan “yaşam hakkını” yorumlayarak su hakkının varlığını kabul etmektedir. Attakoya Thangal v. Union of India, 1990(1) KLT580= AIR 1991 Ker 321.

²⁹⁰ SALMAN; LANKFORD, **a.g.e.**, s. 68 ; WINKLER, **a.g.e.**, s. 109.

²⁹¹ BOURQUAIN, **a.g.e.**, s. 108

²⁹² General Assembly, **70/169**, 22.02.2016, s. 5; THIELBÖRGER, **a.g.e.**, s.183.

başvuru yolları geliştirilmeli ve gerekli tüm önlemler alınmalıdır. Örneğin, su hizmetlerinde özel sektörün söz sahibi olduğu hallerde, ödeme güçlüğüne dayalı olarak suların kesilmesi, su hizmetlerinin kalitesinin düşmesi ya da su ücretlerinin olağanın çok üstüne çıkması gibi durumlar su hakkını ihlal ettiğinden devlet bu tür müdahalelerin önüne geçmelidir.

Taraf devletlerin su hakkının içeriği bakımından son yükümlülükleri, yerine getirme yükümlülüğüdür. Bu yükümlülükte, su hakkına yönelik edimin pozitif niteliği ön planda olduğundan devlet herkesin suya erişebilmesi için gerekli her şeyi yapmalıdır. Bu gereklilikler “*siyasal ve hukuki bakımdan ve tercihen mevzuat yoluyla su hakkını tanımayı, bu hakkın gerçekleştirilmesi için ulusal düzeyde bir su stratejisi ve eylem planı benimsemeyi; suyun herkes için karşılanabilir olmasını sağlamayı; ve özellikle kırsal ve yoksun kentsel bölgelerde, suya erişimin geliştirilmesini ve sürdürülebilir olmasını kolaylaştırmayı*” içermektedir.²⁹³

Su hakkı bakımından söz konusu olan bu gereklilikler kolaylaştırma, teşvik etme ve tedarik etme olmak üzere başlıca üç biçimde gerçekleştirilebilir.²⁹⁴ Burada asıl önemli olan, bireylerin su hakkını kullanamadıkları durumlarda, bu hakkın devlet tarafından tedarik edilmesi hususudur. Zira, su hizmetlerinin sağlanması, alt yapı çalışmaları ve boru döşenmesi gibi teknik aşamaları olan maliyetli bir süreç olduğundan su erişimine yönelik sorunların bireysel olarak aşılması mümkün değildir. Yerine getirme yükümlülüğünün gerçekleştirilebilmesi için, devletler öncelikle su kaynaklarından bazılarını - kalite ve yeterlilik gözetilerek- bireysel kullanım için tahsis etmeli, ikinci aşama olarak da kırsal bölgeler de dahil olmak üzere su erişimine yönelik hizmetlerin her yere ulaşmasını sağlamalıdır.²⁹⁵ Burada su hizmetlerinin devlet tarafından ya da devlet dışı aktörler tarafından sağlandığı durumlar bakımından ayırım yapılmalıdır. Yerine getirme yükümlülüğünden, su hizmetlerin yalnızca devlet tarafından sunulacağı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır;

²⁹³ Genel Yorum 15, para.26.

²⁹⁴ Genel Yorum 15’te su hakkının gerekleri şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Kolaylaştırma yükümlülüğü, kişi ve toplulukların bu hakkı kullanabilmelerine yardımcı olacak olumlu tedbirlerin taraf Devletlerce alınmasını gerekli kılar. Teşvik etme yükümlülüğü, suyun sıhhi kullanımı ile su kaynaklarının korunmasını sağlamaya ve su israfını asgariye indirmeye yönelik yöntemler hususunda uygun eğitimi sağlamak için tedbirler alınmasını zorunlu kılar. Kişi veya grupların kendi kontrolleri dışındaki sebeplerden ötürü ve ellerinde araçlarla bu haklarını kullanamadıkları durumlarda da, bu hakkın taraf Devletlerce yerine getirilmesi zorunludur.*”

²⁹⁵ WINKLER, a.g.e., s. 111.

fakat bu hizmetlerinin devlet tarafından sunulmadığı durumlarda da devlet gerekli takibati yapmalı ²⁹⁶ ve Güney Afrika’da olduğu gibi, su ücretlerini karşılayamayanlara yönelik stratejiler geliştirmelidir.²⁹⁷

b. Hakkın Uygulanmasında Gözetilecek İlkeler Bakımından

Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin 2. ve 3. maddelerinde, ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri, Sözleşmede korunan tüm hakları kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bununla beraber, bu ilkelerinin ayrıca ve açıkça belirtildiği haklar arasında su hakkı da bulunmaktadır.²⁹⁸ Dolayısıyla, taraf devletlerin ayrımcılık yasağı ve eşitlik ilkeleri bakımından yükümlülükleri, genel ve özel hükümlerin birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.

Sözleşme’de derhal ve tüm haklar için uygulanması gereken bir yükümlülük olarak düzenlenen ayırım gözetmeme ilkesi, hakların kullanımını engelleyen ya da sınırlayan her türlü ayırmanın, kısıtlamanın, tercihin ya da farklı muamelenin ve kışkırtmanın ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir.²⁹⁹ Ayırım gözetmeme prensibi şekli ve maddi ayrımcılık olmak üzere, başlıca iki biçimde ortaya çıkabilir. Şekli ya da *de jure* ayrımcılık, devletin yasal mevzuatında ayrımcılık yasağına ilişkin bir düzenlemenin olmamasını ifade ederken, maddi ya da *de facto* ayrımcılık ise; süregelen uygulamaların önlenmesi; azaltılması ve ortadan kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması anlamına gelmektedir.³⁰⁰

²⁹⁶ UN Special Rapporteur On The Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation, C. de ALBUQUERQUE, Realising The Human Rights to Water and Sanitation: A Handbook, ‘Principles’, 2014, s. 7.

²⁹⁷ WINKLER, **a.g.e.**, s.111 ; Güney Afrikanın 2001 tarihli Ücretsiz Temel Su Politikası (*Free Basic Water*), fakir ailelere aylık 6 kilolitre ücretsiz su verilmesini düzenlenmektedir. Yapılan bir ankete göre, ülke nüfusunun %51’i bu kapsamda değerlendirilmekte ve su ihtiyaçları ücretsiz giderilmektedir. Clean Water - A Basic Human Right ,<http://www.southafrica.info>, E.T. (17.11.2016).

²⁹⁸ Genel Yorum 15, para. 13-16.

²⁹⁹ BM Genel Yorum 20, **E/C.12/GC/20**, 10 Haziran 2009, para. 7.

³⁰⁰ Genel Yorum 20, para. 8; Ayrımcılığa ilişkin diğer sözleşmelerde de benzer tanımlara yer verilmiştir. Örneğin, *Her Türlü Irk Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin* 1. maddesi “Bu Sözleşmedeki “ırk ayrımcılığı” terimi siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamının herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin eşit ölçüde tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını kaldırma veya zayıflatma amacına sahip olan veya bu sonuçları doğuran ırk, renk, soy, ulusal veya etnik kökene dayanarak herhangi bir ayırma, dışlama veya ayrıcalık tanıma anlamına gelir.” şeklindedir. Yine *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme*’nin 1. maddesinde ayrımcılık, “İşbu Sözleşmeye göre, ‘kadınlara karşı ayırım’ deyimi kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve

Ayrım gözetmeme gibi, eşitlik ilkesi de devletlerin derhal ve zorunlu olarak yerine getirmesi gereken bir yükümlülüktür ve hem yasal hem de fiili eşitliğin sağlanmasını gerektirmektedir. Buna göre, yasalar, kadınların ve erkeklerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan eşit biçimde yararlanmasını sağlayacak şekilde düzenlenmeli; idari organlar ve mahkemeler de yasa, politika ve uygulamalarıyla kadınların yaşadığı kalıtsal dezavantajlılık halini ortadan kaldırmalıdır.³⁰¹

Su hakkı bakımından, örneğin, su faturalarının ödenmediği durumlarda tamamen su kesintisi öngören bir düzenleme şekli bir ayrımcılık içermektedir. Ya da, suya erişimin belli bölgelerle sınırlandırılması halinde, kayıt dışı ve kırsal yerleşim yerlerinde, su sağlamanın faturası kadınlar ve kız çocuklarına çıkacağından, ayrım gözetmeme ve eşitlik ilkelerine maddi yönden bir aykırılık söz konusudur. Aynı şekilde, su kaynaklarına yönelik yatırımların nüfusun çok daha geniş bir bölümünün faydalanabileceği su tesis ve hizmetlerine değil de, oransız bir şekilde çoğunlukla nüfusun küçük ve ayrıcalıklı bir kesiminin erişebileceği pahalı su tesis ve hizmetlerine yapılması durumunda maddi bir ayrımcılık söz konusu olmaktadır.

Hem eşitlik hem de ayrım gözetmeme ilkeleri bakımından, maddi yükümlülüğün diğer bir görünümü de devletlerin, hâlihazırdaki *de facto* ayrımcılıkların ortadan kaldırılması ve eşitliğin sağlanmasına yönelik özel bir çaba gösterme yükümlülüğü altında olmasıdır.³⁰² Bu yükümlülüğün gereği olarak devletler, özellikle, su temini konusunda kadınlar üzerindeki orantısız yükün ortadan kaldırılması, çocuklar için eğitim kurumlarında yeterli su tedarik edilmesi, kırsal nüfusun yasadışı gasp ve kirliliğe karşı korunması, mültecilerin ve sığınmacıların su hakkından vatandaşlar ile eşit koşullarda yararlanması, mahkûm ve tutuklulara günlük gereksinimleri için yeterli miktar ve kalitede suyun sağlanması ve yaşlı, engelli, doğal afet mağduru gibi dezavantajlı grupların su ihtiyaçlarının gözetilmesi

kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayrım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.” şeklinde tanımlanmaktadır.

³⁰¹ Ekonomik, Sosyal, Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum 16, E/C.12/2005/4, 11 Ağustos 2005, para. 6-9.

³⁰² WINKLER, a.g.e., s. 113.

gibi konularda gerekli tedbirleri almalıdır.³⁰³ Pozitif yönü ağır basan bu yükümlülüğün dayanağı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından şu şekilde ortaya konulmuştur:³⁰⁴

“Taraf Devletlerin, ayrımcılığın sürmesini sağlayan koşulların etkisini azaltmak veya bu koşulları ortadan kaldırmak amacıyla özel tedbirlere başvurma yükümlülüğü vardır. Bu tür tedbirler, makul, nesnel ve orantılı oldukları sürece, fiili ayrımcılıkla mücadelede meşru birer araç niteliğindedir ve maddi eşitliğin sürdürülebilir olarak sağlandığı durumda son bulurlar. Bununla birlikte dilsel azınlıklara çeviri hizmetlerinin sağlanması ya da duyuşsal bozukluğu olan kişilere sağlık hizmetlerinin sunulduğu tesislere erişim açısından makul uyumlaştırma sağlanması örneklerinde olduğu gibi, bu tür pozitif tedbirlerin kalıcı olmasını gerektiren istisnai durumlar da söz konusudur.”

Ayrımcılık yasağı, yaşlılık, eşitlik, kadınlar için pozitif tedbirler demişken, su hakkının görmezden gelindiği, yukarıda ele alınan temel ilkelerin topyekûn ihlal edildiği, vicdani ve hukuki açıdan son derece rahatsızlık verici Nazife Davarcı davası, olması gerekenden ne kadar da uzakta olduğumuzu çok net bir biçimde göstermektedir. Adana’da tek odalı bir evde yaşayan 80 yaşındaki Nazife Davarcı’nın su saati, su borcunu ödeyemediği için, 2005 yılında mühürlenmiştir. Bunun üzerine, mührü bozup kaçak su kullanmaya devam ettiği iddiasıyla “mühür

³⁰³ Genel Yorum 15, para. 16.

³⁰⁴ Genel Yorum 20, para.9 ; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi de ayrımcılık yasağına ilişkin 18 No’lu Genel Yorum da bu yükümlülüğü kabul etmiştir: “Komite aynı zamanda, eşitlik ilkesinin bazen Taraf Devletlerin Sözleşme ile yasaklanan ayrımcılık eylemlerine neden olan veya bu eylemlerin gerçekleşmesine yardımcı olan koşulların ortadan kaldırılması için olumlu eylem içeren tedbirler almalarını gerektirdiğini de belirtmek istemektedir. Örneğin, bir Devletteki genel koşullar ülke nüfusunun bir kısmının insan haklarından yararlanmasını engelliyor ya da yararlanmasına zarar veriyorsa, söz konusu Devlet bu şartları düzelterek özel tedbirler almalıdır. Belirtilen tedbirler, toplumun söz konusu bölümüne belirli bir süre için bazı konularda diğerlerine oranla daha öncelikli bir muamelede bulunulmasını gerektirebilir. Ancak, mevcut ayrımcılığın önlenmesi için böyle bir muamelelerin gerçekten de gerekli olması halinde bu şekilde bir olumlu eylem meşru kabul edilecektir.” İnsan Hakları Konseyi, Genel Yorum 18, HRI/GEN/1/Rev.1 at 26 (1994), para.10. Bu yükümlülük, eşitlik ilkesine ilişkin Genel Yorum 16’da şu şekilde ortaya koyulmuştur: “Eşitlik ve ayrımcılık gözetmeme ilkeleri, gerçek eşitliği güvence altına almak açısından her zaman tek başlarına yeterli olamamaktadır. Dezavantajlı veya toplum dışına itilmiş kişi veya grupların diğer kişi ve gruplarla aynı maddi düzeye getirilebilmeleri için kimi zaman geçici özel tedbirlerin alınması gerekmektedir. Geçici özel tedbirler yalnızca hukuki veya biçimsel eşitliğin sağlanmasını değil, erkeklerle kadınlar arasında fiili veya maddi eşitliğin sağlanmasını da amaçlamaktadır. Yine de, eşitlik ilkesinin uygulanabilmesi için kimi zaman taraf Devletlerin kadınlar lehine ve ayrımcılığın sürmesine neden olan koşulların hafifletilmesi veya engellenmesi için birtakım tedbirler alması gerekecektir. Kadınlar lehine bu türden bir ayırım, ilgili tedbirler fiili ayrımcılığın tazmin edilebilmesi için gerekli olduğu ve fiili eşitliğe ulaşıldığında son verildiği takdirde meşrudur.” Genel Yorum 16, para. 15.

bozma” suçundan hapsi istenen Nazife Davarcı, ancak yardım alarak gittiği duruşmada, mühürü söktüğünü doğrulamış ve 5 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Yaşlı olduğu için cezası ev hapsine çevrilen kadın, bu karar dolayısıyla, kararı veren hâkime “teşekkürlerini” sunsa da³⁰⁵, karar, birkaç açıdan sorunludur. Nazife Davarcı her şeyden önce, bir insandır. Yaşlıdır. Fakirdir. Kadındır. Diğer yandan, su bir insan hakkıdır ve bu hakkın yerine getirilmesinde, devlet ayırım gözetmeme ve eşitlik ilkeleri bakımından yaşlılar, yoksullar ve kadınlar için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü altındadır. Tüm bunlar günbegün ortadayken ve mahkeme, Anayasanın 90. maddesi gereğince, suyu insan hakkı olarak niteleyip, mühürleme işleminin yasal şekil ve şartlara uygun olmadığı, dolayısıyla ortada bir suç olmadığı yönünde karar verebilecekken; yaşlı kadın, su borcunu ödeyememesi nedeniyle cezalandırılmıştır!³⁰⁶

Gerçekten de, kadınlar, çocuklar, azınlık grupları, yerli halklar, mülteciler, sığınmacılar, yerinden edilmiş kişiler, göçmen işçiler, mahkûm ve tutuklular gibi, bu haklarını kullanırken geleneksel olarak zorluklarla karşılaşan kişi ve gruplar bakımından su hakkının gerçekleştirilebilmesi için, devletin ayrımcılık yapmaması kafi gelmemektedir.³⁰⁷ Aksine, devlet, bu gruplar bakımından ayrımcılık yapmalıdır. Güney Afrika’da olduğu gibi, su faturası ödeyemeyecek kadar yoksul kişilere, belli miktara kadar ücretsiz su temini sağlanması, bu ayrımcılığın en güzel örneklerindedir.

³⁰⁵ “80’lik nineye ev hapsi cezası” 02.04.2008, www.iha.com.tr, (20.11.2016).

³⁰⁶ Aynı yönde daha kapsamlı değerlendirme için bkz. Çiçek Erol, “Kâr Mı İnsan Hakkı Mı “Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Dava Edilebilirliği”, **TBB Dergisi**, Sayı:80, 2009, s. 221-222. Ayrıca, usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmaların mahkemelerce doğrudan uygulanabilirliği hakkında Yüzbaşıoğlu şöyle demektedir: “... Bu konuda birinci ihtimal, andlaşmayla düzenlenen bir konuda kanunlarda ve Anayasa’da açık bir düzenleme olmamasıdır. Başka bir ifadeyle, andlaşmanın düzenlediği bir konuda kanunlar ve Anayasa’nın suskun olması halidir. Bu durumda, esasen ortada bir kurallar çatışması yoktur. Dolayısıyla Anayasa’nın 90. maddesi uyarınca kanunlar gibi kendiliğinden uygulanabilir nitelikteki andlaşmalar tüm devlet organları, idari makamları ve tüm yargı yerlerince doğrudan uygulanacaktır.” TANÖR, Bülent; YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, Türk Anayasa Hukuku, Beta, 2015, s. 506. Benzer görüşler için bkz. ÇETİNKAYA, Ender, s.17; KUZU, Burhan, s. 28; GÜLMEZ, Mesut, s. 55; KABOĞLU, İbrahim, 222.

³⁰⁷ Genel Yorum 15, para. 16.

C. Su Hakkının Diğer İnsan Hakları İle İlişkisi

Suyun insan hakkı olma niteliği ortaya koyulurken üzerinde durulması gereken noktalardan biri de su hakkının insan hakları belgelerinde yer alan bazı haklar ile olan ilişkisidir. Daha önce de ifade edildiği üzere, su hakkı, ilk olarak, Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından bağımsız bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu yönde ilk uluslararası belge de Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. ve 12. maddelerine ilişkin Genel Yorum 15'tir. 2002'den bu yana, BM Genel Kurulu tarafından su hakkını kabul eden birçok rapor ve bildiri yayınlanmış, nihayet 2013'te BM Genel Kurulu'nda, su hakkının uluslararası hukuk açısından bağlayıcı olduğu, oybirliği ile kabul edilmiştir. Bu çalışma içerisinde de, su hakkının temellerinin ortaya koyulmasında ve su hakkının normatif içeriğinin belirlenmesinde, ağırlıklı olarak BM rapor ve bildirileri dayanak alınmıştır. Bu bakımdan, su hakkının diğer insan hakları ile ilişkisi de, bütünlülüğü bozmamak amacıyla, yine Birleşmiş Milletler sistemi öncülüğünde ortaya koyulacaktır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun, 22 Şubat 2016 tarihinde yayınladığı su hakkı raporunda, su hakkının, yeterli yaşama düzeyi hakkından türediği belirtilmiş; ayrıca yaşama hakkı, sağlık hakkı ve insan onuru ile ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁸

Birleşmiş Milletler sisteminde, bu haklar bakımından başlıca üç metin ortaya çıkmaktadır: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve ikiz sözleşmeler olarak da adlandırılan Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi. Bilindiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, hem kişisel siyasal haklar hem de ekonomik, sosyal ve kültürel hakların temelidir. Ancak Bildirge'nin amacı hakları güvence altına almaktan çok ilan etmektir; bu haklara ilişkin hukuki koruma, daha sonra, bağlayıcı uluslararası belgeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu bakımdan, haklar, bağlayıcı bu sözleşmeler yoluyla ele alınacaktır.

³⁰⁸ General Assembly, **A/RES/70/169**, s. 4. ; İnsan Hakları Konseyi de su hakkının diğer insan hakları ile ilişkisini aynı şekilde ortaya koymaktadır. Human Rights Council, **A/HRC/RES/15/9**, 06.10.2010; BM Ekonomik Kültürel Siyasal Haklar Komitesi'ne göre, su hakkı belirtilen haklar dışında beslenme hakkı, çalışarak geçimini sağlama imkanına ulaşma hakkı ve kültürel yaşama katılma hakkı için de gereklidir. Genel Yorum 15, para. 6.

1. Kişisel Haklar

Su hakkı, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesinde yer alan “yaşama hakkı” ve 7. maddede yer alan “insan onuru” ile ilişkilendirilmektedir. Yaşama hakkı bakımından, devletin negatif yükümlülüğü tereddütsüz kabul edilmektedir. Buna göre, devlet yaşama hakkına saygı duyma yükümlülüğü altındadır. Su hakkı bakımından ise, gerek su miktarına gerekse suyun kalitesine bağlı olarak bireylerin hayatını tehlikeye sokan doğrudan ya da dolaylı tüm faaliyetler yaşam hakkının ihlali anlamına gelmektedir.³⁰⁹ Bu hakkın su hakkı bakımından pozitif yönü ise³¹⁰, bireylerin su ihtiyacının miktar ve kalite olarak asgari düzeyde sağlanması olarak tanımlanmaktadır.³¹¹ Bunun yanında, su hakkı insan onuru ile de ilişkilendirilmektedir. Bu, esasında, tüm hakların kaynağı olan insan onurunun, su hakkı bakımından ayrıca ele alınmasıdır. Buna göre, su hem yaşamsal faaliyetleri sürdürmede hem de kişisel temizliğin sağlanmasında kilit rol oynadığından, bireylerin suya erişimlerinin sağlanması, insan onurunun da bir gereğidir.

a. İnsan Onuru

İnsan onuru kavramı, en basit ifadesiyle insanın diğer canlılar karşısındaki hususi konumudur. Bu hususiyetin kaynağında ise insana özgü özellikler, insanın sosyal hayattaki konumu, felsefi ve dinsel bakımdan ele alınışı etkili olmaktadır.³¹² İnsan onuru, her ne kadar uluslararası hukuk belgelerinde açık bir biçimde hak olarak ele alınmasa da³¹³ insan haklarının kaynağı olarak kabul edilmektedir. İnsan onurunun bu niteliği, onu aynı zamanda insan haklarının nihai hedefi haline

³⁰⁹ BOURQUAIN, a.g.e., s. 125.

³¹⁰ Yaşama Hakkının pozitif içeriğine ilişkin tartışma için bkz BOURQUAIN, a.g.e., s. 127-131; KAÇURADI de yaşama hakkının, her kişiye bedensel varlığını sürdürebilmesinin minimum koşullarının sağlanması anlamına gelen bir pozitif yönü olduğunu savunmaktadır. KUÇURADI, İoanna, **İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları**, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007, s. 123.

³¹¹ BOURQUAIN, a.g.e., s.133.

³¹² ÖNDÜL, Hüsnü., “İnsan Onuru”, İnsan Hakları Derneği, <http://www.ihd.org.tr/insan-onuru/>, (25.08.2017); ARSLAN, K.Onur, “İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması”, **TBB Dergisi**, 2015, s. 157-158.

³¹³ Buna Karşılık, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda “insan onuru” bir hak olarak düzenlenmiştir. Anayasa'nın Temel Haklar başlıklı birinci bölümünde bu hak şu şekilde belirtilmiştir: *Madde 1. İnsanın onur ve haysiyetinin korunması*

(1) İnsanın onur ve haysiyeti dokunulmazdır. Tüm devlet erki ona saygı göstermek ve onu korumakla yükümlüdür (...)

getirmektedir. Bir başka ifade ile insan hakları kendi başlarına bir anlam ifade etmezler, bu haklar ancak insan onuru ile bütünlük içerisinde olduklarında değer kazanırlar. Donnelly de “İnsan haklarına hayat için değil, fakat onurlu bir hayat için ihtiyaç duyulur” diyerek insan onurunun bu niteliğini vurgulamaktadır.³¹⁴ Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin başlangıç kısmında ise, “*Tüm taraf devletler (...) bu hakların insanın doğuştan sahip olduğu insanlık onurundan türediğini kabul ederek (...)*” ifadesine yer verilerek, tüm insan haklarının kaynağında insan onurunun olduğu kabul edilmiştir.³¹⁵

Su, her şeyden önce insan onurunun bir gereği olarak insan hakkı niteliğine sahiptir. Dünya Su Konseyi Başkanı Loic Fauchon, Meksika’da gerçekleştirilen 4. Dünya Su Forumu’nun açılış konuşmasında, bu ilişkiyi şu sözleriyle ortaya koymuştur: “*Su hakkı insan onurunun ayrılmaz bir parçasıdır. Gelin bunu her devletin anayasasına yazalım, gelin bunu merkezi hükümet ve belediye binalarının ön yüzüne işleyelim ve gelin bunu her okulda, çocuklarımızın diline yazalım.*” Su hakkının normatif içeriğinin ele alındığı Genel Yorum 15’te de, “*Bir insan hakkı olarak su hakkı, insanlık onuruna uygun bir hayat sürdürülebilmesi için zaruridir.*” denilerek su hakkı ile insan onuru arasındaki ilişki vurgulanmış³¹⁶, daha sonraki BM raporlarında da su hakkı ile insan onurunun ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir.³¹⁷

Gerçekten de, su olmaksızın “insanın kendini gerçekleştirme” mümkün değildir.³¹⁸ Dünya Sağlık Örgütü’ne göre, 770 milyon insan temiz içme suyu bulamazken 1 milyardan fazla insan hijyen ihtiyacını karşılayamamaktadır. Öte yandan, 2.6 milyar insan da - dünya nüfusunun %40’ından daha fazla- tuvalet ihtiyaçlarını açıkta, korunaksız ve susuz; hiçbir temizlik, hijyen olmaksızın

³¹⁴ DONNELLY, J., **İnsan Hakları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 27-29.

³¹⁵ Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Başlangıç Bölümü, para. 2.

³¹⁶ Genel Yorum 15, para. 1.

³¹⁷ The Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation, A/RES/68/157, s.5 ; Reports of The Human Rights Council, A/68/53/Add.1 s.49, A/69/53/Add.1, s. 26, The Human Rights To Safe Drinking Water and Sanitation, A/RES/70/169, s.4.

³¹⁸ Alman Anayasa Mahkemesi, insan onuru kavramını açıklarken bu ifadeyi kullanmaktadır: “İnsan onuru, insanın bizzat kendisinden sorumlu olması, tinsel-ahlâkî bir varlık olup kendini gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olması demektir.” TOPAKKAYA, Arslan, “H. Jonas’ta İnsan ve Doğanın Değeri”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 15, 2013, s. 45.

karşılacaktır.³¹⁹ Dünyanın bazı bölgelerinde, genellikle ev içi ihtiyaçlarla sorumlu olan kadınlar ve çocuklar su kaynaklarına ulaşmak için ortalama yarım saat yürümektedirler.³²⁰ Su yokluğuna bağlı olarak yaşanan sıkıntıları artırarak çeşitlendirmek mümkündür; ancak verilen örnekler insan onuru için su hakkı talebini haklı çıkarmaya yetecek niteliktedir. Dünya nüfusundaki artış ve temiz su kaynaklarındaki tükenme hızı birlikte düşünüldüğünde, bu mahrumiyetin insan onurunu ortadan kaldıracabileceğini söylemek zor olmayacaktır. Dolayısıyla, su hakkının kabul edilip gerekliliklerinin yerine getirilmesi, tüm insan haklarının kaynağı olan insan onurunun gerçekleşmesine büyük bir katkı sunacaktır.³²¹

b. Yaşama Hakkı (KSHS, m.6)

Su, hiç tereddütsüz, yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebilmesi için zaruri bir ihtiyaçtır. Bir başka ifade ile herkesin yeterli miktarda suya erişebilmesinin sağlanması için suyun bir hak olarak kabul edilmesi talebi yaşama hakkı talebinden çok da farklı değildir. Dolayısıyla, su hakkı yaşam hakkı ile doğrudan bağlantılıdır³²² ve bu bağlantıyı ortaya koymak su hakkının önemini anlamak bakımından son derece önemlidir.

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesinde düzenlenen yaşama hakkı, en temel insan hakkıdır. Gerek kronolojik bakımdan gerekse felsefi bakımdan yaşama hakkı, diğer haklara göre önceliklidir ve haklar arasında bir hiyerarşiden bahsedilecekse, en üstte yer alacaktır.³²³ Diğer tüm haklar, yaşama hakkının bir sonucudur ve ancak yaşama hakkının varlığına ve dokunulmazlığına bağlı olarak bir anlam ve değer ifade edebilmektedirler.³²⁴ Yaşama hakkı "kamu makamlarının emri

³¹⁹ Meeting The MDG Drinking Water and Sanitation Target, WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme, 2006, s. 3.

³²⁰ A.g.e., s. 11.

³²¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, "Human Rights and Access to Safe Drinking Water..." para. 3.

³²² CULLET, Philippe, **Water Law, Poverty, and Development: Water Sector Reforms in India**, Oxford University Press, Oxford, 2009, s. 201; MEIER B. Mason ve diğerleri, "Implementing an Evolving Human Right Through Water and Sanitation Policy", **Water Policy**, 15(1), 2013, s. 7, 19.

³²³ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, a.g.e., s. 154.

³²⁴ ÇELENK, Halit, "Yaşama Hakkı ve Ölüm Cezası", **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı:2, 1991, s. 9; ÇÜÇEN A. Kadir, **İnsan Hakları**, MKM Yayıncılık, Bursa, 2011, s. 78; SAVCI, Bahri, **Yaşam Hakkı ve Boyutları**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1980, s. 14., SAVCI, diğer tüm hakların yaşama hakkı karşısında türev haklar olduklarını şu şekilde ifade etmektedir: "*Hak sahibi olmanın, borç yüklenmeğe ehil olmanın, yani hukukça bir 'değer' deyimleyebilmenin ilk koşulu 'yaşamda olmaktır'. Madde 10, 'herkes'ten söz eder. 'Herkes' somut olarak düşünülünce, 'birey'dir. Birey de, hukuk*

ya da izni üzerine öldürülemede ve yaşama yönelik tehlike ya da risklere karşı yine kamusal otoriteler tarafından korunma hakkı” olarak tanımlanmaktadır.³²⁵

Savcı ise bu tanımı, hakkın kapsamını belirleyerek ortaya koymaktadır: *“Yaşam Hakkı: A- Önce insanın, fizik-biyolojik-psikolojik varlığını, arızasız olarak sürdürebilmek için gerekli olan bir sağlık ve bütünlük içinde dünyaya gelebilmesini deyimler; B- Sonra, insanın, fizik-biyolojik varlığına, doğumu olayı ile birlikte hemen eklenecek olan moral-entelektüel girişim olanaklarına sahip olarak, sürebilmesini deyimler; C- Daha sonra, böylece, fiziki-biyolojik-psikolojik-moral-entelektüel bütünlüğünü kazanmış insan varlığının-hukuksal kişilik yönü ile beraber-toplumun yararı adına da olsa, doğa yasasından gelenden başka, hiçbir yeryüzü bağ, önlem, zor yapım (müeyyide) ile sınırlanmamasını, etkilenmemesini, noksana uğratılmamasını, yok edilmemesini deyimler.”*³²⁶

Bu tanımlarda dikkat çeken husus, yaşama hakkının devlete, hem bireyleri öldürmemeye hem de ölüm tehlikesine karşı gerekli önlemleri alma yükümlüğü yüklemesidir. Yani, devlet bu hak karşısında hem negatif hem de pozitif yükümlülük altındadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi de, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 6. maddesinde yer alan yaşama hakkının bu yönünü vurgulamaktadır: *“Doğuştan gelen yaşama hakkı şeklindeki ifade dar yorumlandığı takdirde net olarak anlaşılamaz. Söz konusu hakkın korunması devletlerin olumlu tedbirler almasını gerektirir. Bu çerçevede, taraf devletlerin bebek ölümlerini azaltmak, yaşam süresini uzatmak ve özellikle yetersiz beslenme ve salgın hastalık durumlarını ortadan kaldırmak için mümkün olan tüm tedbirleri alması gerekmektedir.”*³²⁷

Yaşam hakkının bu boyutu göz önünde bulundurulduğunda, su hakkı rahatlıkla yaşam hakkının bir gereği olarak kabul edilebilmektedir. Zira insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli en temel şeylerden biri hiç şüphesiz ki

olarak ‘kişi’dir, ‘kişilik’tir. Kişilik, hak sahipliğidir. Bu da ehliyetir. Ehliyetin de ilk koşulu, ‘yaşamda olmak’ denen olguyu gerektirir. Bir başka deyimle, ‘herkes’in, onun fiziksel deyim olan ‘birey’in, onun da hukukça deyim olan ‘kişi’nin, hukukça kendisine saygı gösterilmesinin ilk ve temel koşulu, gereği, ‘yaşamda olmak’tır, ‘yaşamda olabilmek’tir.” SAVCI, **a.g.e.**, s.11.

³²⁵ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, **a.g.e.**, s. 154.

³²⁶ SAVCI, **a.g.e.**, s. 14.

³²⁷ İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 6, para. 5.

sudur.³²⁸ Dünya Sağlık Örgütü'ne göre su, insan vücudundaki hemen hemen her sistemin çalışmasında etkili olmaktadır, özellikle bağışıklık sisteminin korunması ve vücuttan zararlı atıkların atılması su ile sağlanmaktadır. Susuzluğa birkaç günden fazla dayanılamamaktadır.³²⁹ Dolayısıyla su yokluğu yaşama karşı bir risk teşkil etmektedir ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu risk halini yaşama hakkının ihlali olarak değerlendirmektedir.³³⁰

Bu açıklamalar ile yaşama hakkının kapsamı birlikte ele alındığında, su hakkının yaşama hakkının bir parçası olduğunu söylemek çok da iddialı bir çıkarım olmayacaktır. Ne var ki haklar arasındaki bu bağlantı yaşam hakkının su hakkı talebini karşıladığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Öncelikle, daha önce de ifade edildiği üzere, yaşama hakkı zaten tüm insan hakların kaynağıdır ve yaşama hakkının varlığı diğer hakları gereksiz kılmamaktadır. Su hakkı için farklı düşünmeyi gerektirecek bir durum da söz konusu değildir. Öte yandan, bir hakkın ayrıca tanımlanması, çıkarımlara gerek kalmaksızın o hak bakımından güvence sağlamaktadır. Bu yüzden, suya erişimin garanti altına alınması, su eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ve su kaynaklarının kullanımı konusunda etkin mekanizmaların geliştirilmesi için, yani su hakkının tam olarak yerine getirilebilmesi için su hakkının bağımsız bir hak olarak düzenlenmesi büyük önem taşımaktadır.

2. Ekonomik ve Sosyal Haklar

Su hakkının, uluslararası hukukta ilk olarak Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin bazı maddelerinin yorumu sırasında ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, su hakkının daha çok ekonomik ve sosyal haklar ile bağlantılı

³²⁸ A Human Right To Water, Birleşmiş Milletler Raporu, 2007, <http://unac.org/wp-content/uploads/2012/10/A-Human-Right-to-Water.pdf>, (06.03.2016).

³²⁹ WHO, "The Right To Water...", s. 6.

http://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/Right_to_Water.pdf (08.03.2016)

³³⁰ AİHM, *İlbeyi Kemaloğlu ve Meriye Kemaloğlu/Türkiye*, B. N.19986/06, K. T. 10 Nisan 2012, Başvuru, yedi yaşındaki bir çocuğun fırtına yüzünden okulların erken kapandığı bir günde belediye otobüsünün zamanında gelmemesiyle eve yürüyerek dönmeye çalışırken donarak ölmesine ilişkindir. AİHM bu kararda, yaşama hakkının bir gereği olarak yetkililerin yaşama yönelik riskleri önleme yükümlülüğüne dikkat çekerek ihlal kararı vermiştir. Mahkeme'nin Öneriyıldız/Türkiye kararında da yaşama hakkına yönelik risklerde devletin pozitif yükümlülüğü olduğu tekrarlanmıştır. İstanbul'da çöplük alanına yakın bir yerde yaşayan bir ailenin, metan gazı sıkışması ile gerçekleşen patlama sonucunda, bazı fertlerinin yaşamlarına kaybetmelerine ilişkin davada Mahkeme, idarenin bu bölgedeki insanların yaşama tehlikesi altında olduklarının bilmesi ve gerekenin yapılması gerektiği ifade edilerek ihlal kararı verilmiştir. *Öneriyıldız/ Türkiye* 30.11.2004, B. N. 48939/99

olduğu söylenebilir. Özellikle Sözleşme'nin 11. maddesinde, beslenme ve barınma haklarını da kapsayacak şekilde düzenlenen yeterli yaşama standardı hakkı, su hakkının en önemli dayanağıdır. Öyle ki, BM raporlarında, su hakkının yeterli yaşama standardı hakkından türediği belirtilmektedir. Sözleşme'nin 12. maddesinde yer alan ve hem fiziksel hem de ruhsal sağlığı garanti altına alan sağlık hakkı ise, su hakkı ile bir bütün teşkil ettiğinden, sağlık hakkının yerine getirilmesi için su miktarı ve kalitesine yönelik asgari şartlar sağlanmış olmalıdır.

a. Yeterli Yaşama Standardı Hakkı (ESKHS, m.11)

Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. maddesi, herkesin kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkının olduğunu düzenlemektedir. Maddenin birinci paragrafında “Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi, barınmayı ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir” denilerek bu hakkın gerçekleştirilmesi açısından vazgeçilmez nitelikte olan haklar sıralanmıştır. Su hakkı, bu haklar arasında sayılmamaktadır; ancak maddenin “...de içerir” şeklinde sonlandırılması, bu hakların genişletilebileceğini göstermektedir. Genel Yorum 15'te su hakkının temel yaşam standardı hakkının gerçekleştirilmesinin bir şartı olduğuna yönelik açıklaması da bu çıkarımı doğrulamaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bir adım daha ileri gidilmiş, su hakkının yeterli yaşama düzeyi hakkından türediği ortaya koyularak bu iki hak arasında, diğer haklara göre daha sıkı bir ilişki kurulmuştur.³³¹

Yaşam için beslenme, giyinme ve barınma kadar ehemmiyet arz eden suyun, 11. maddede açık bir şekilde belirtilmemiş olmasında susuzluk tehlikesinin daha çok sözleşmenin hazırlanmasından sonra ortaya çıkmış olmasının büyük payı vardır.³³² Yukarıda su sorunun nedenleri açıklanırken de belirtildiği gibi, yakın bir geçmişe kadar her şey yolundayken çok kısa bir zamanda su kaynakları tükenmeye başlamış, mevcut sular da kullanılamaz hale gelmiştir. Bu yüzdendir ki, Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi, su krizin rahatlıkla öngörülebildiği bir zamanda 11.

³³¹ General Assembly, A/RES/70/169, s. 4.

³³² United Nations Development Programme, Human Development Report 2006, **Beyond Scarcity: Power, Poverty, and Global Water Crisis**, New York, Palgrave Macmillan, 2006, s. 133; WINKLER, a.g.e., s. 42.

maddenin su hakkını da içerdiğini belirtmiştir.³³³ Komite, bu beş hakkın yeterli yaşam standardının sağlanması için zorunlu haklar olduğunu, bu yüzden ayrıca önemli olduklarını ifade etmiştir. Bu hakların yeterli bir yaşam standardı sağlayabilmesi için bireyler, beslenme, barınma, giyinme ve su ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olmalıdırlar. Bu haklar bakımından, özellikle üzerinde durulan nokta, haklara ekonomik ve fiziksel olarak erişimin sağlanmış olmasıdır.³³⁴ Su hakkının temel amacı da suya erişimin sağlanması olduğundan bu amacın gerçekleştirilebilmesinde fiziksel ve ekonomik unsurlar ön plandadır. Bir başka ifade ile suya ancak makul karşılanamayacak bir mesafenin kat edilmesiyle ulaşılması ya da su bedelinin çok yüksek olması gibi durumlar, su hakkı bakımından kabul edilemez niteliktedir.

Öte yandan, 11. maddede yeterli yaşama standardı hakkının bir uzantısı olarak kabul edilen barınma ve beslenme hakları da su hakkını bir gereklilik olarak ortaya çıkarmaktadır. Komite'nin görüşüne göre, konut hakkı, bireye “başını sokabileceği bir dam”dan daha fazlasını sağlamaktadır. 11. maddenin sistematığıne uygun olarak “yeterli konut hakkı” olarak okunması gereken bu hak, en genel ifadeyle, “güvenli, barış içinde ve insanlık onuruna sahip olarak bir yerde yaşama hakkı” olarak anlaşılmalıdır. Daha ayrıntılı olarak bakılacak olursa, yeterli konut; “yeterli mahremiyet, yeterli mekan, yeterli güvenlik; yeterli ısıtma, aydınlatma ve havalandırma, su, atık su ve katı atık yönetimi gibi temel altyapı hizmetleri açısından yeterli ve erişilebilir konum ve bütün bunların uygun fiyatla edinilebilmesi demektir.”³³⁵ Buna göre, yeterli konut hakkının gerçekleşebilmesi için örneğin, bireyler, yaşadıkları konuta su hizmetlerinin sağlanmaması veya su bedelinin çok yüksek olması ya da uzun süreli su kesintilerinin yaşanması gibi sorunlarla karşılaşmamalıdırlar.³³⁶

Beslenme hakkı ise herkesin fiziksel ve ekonomik olarak yeterli besine ulaşabilmesi anlamına gelmektedir. Bu hak, bireylerin besinlere sürekli olarak

³³³ Yaşlı kişilerin ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerine Komite'nin 6 No'lu Genel Yorumu (1995), para. 5 ve 32.

³³⁴ Komite, 11. maddede yer alan hakların yönelik açıklamalarında, ekonomik ve fiziksel erişilebilirliği hakların bir unsuru olarak belirtmektedir. Beslenme Hakkı Üzerine 12 No'lu Genel Yorum, para. 6, Barınma Hakkı Üzerine 4 No'lu Genel Yorum, para. 8.

³³⁵ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, General Yorum 4, para.7.

³³⁶ THIELBÖRGER, a.g.e., s. 114.

erişebilmesi ve bunları satın alması için gerekli olan araçlara sahip olması söz konusuysa gerçekleşir. Birleşmiş Milletler Özel Raportörü Jean Ziegler, beslenme hakkının kapsamının yalnızca katı yiyeceklerden ibaret olmadığını, sıvı gıdaların ve içme suyunun da bu kapsamda olduğunu, dolayısıyla su hakkının beslenme hakkının bir parçası olduğunu ifade etmektedir.³³⁷ Bu görüşe katılmakla birlikte, beslenme hakkının su hakkını bütün yönleri ile kapsayamayacağını da not düşmek gerekir.³³⁸ Zira, beslenme hakkının bir parçası olarak su hakkı, daha çok içme suyuna işaret etmektedir; oysa su hakkının kapsamına hijyen ve ev içi kullanım için gerekli su da dahildir. Yine de, içme suyu açısından bakıldığında, ihtiyaç olduğunda suya erişilememesi ya da su maliyetinin çok yüksek olması gibi durumlarda su hakkı gibi beslenme hakkının da ihlal edildiği söylenebilir.

b. Sağlık Hakkı (EKSHS, m.12)³³⁹

Su hakkı ile ilişkili olan haklardan bir diğeri de sağlık hakkıdır ve bu ilişkiye dayanarak su hakkının sağlık hakkından türemiş olabileceği ifade edilmiştir.³⁴⁰ Su hakkının sağlık hakkının bir sonucu olduğuna yönelik bu görüşün dayanak noktası, suyun insan sağlığı üzerindeki etkileri ve su sorunu yaşanan bölgelerde ortaya çıkan sağlık problemleridir. Birleşmiş Milletler ise, bu etkileri ve susuzluğun yol açabileceği problemleri göz önünde bulundurarak, su hakkının, sağlık hakkından türemiş olmasa da onunla ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini belirtmektedir.³⁴¹

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, her yıl 200 milyon civarında insan su ile ilişkili hastalıklara yakalanmakta ve her yıl 2 milyondan fazla insan kirli sulardan kaynaklanan hastalıklar nedeniyle yaşamını yitirmektedir.³⁴² Yeryüzündeki tüm hastalıkların yarısına yakını sularla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hastalıklardan bazıları su kıtlığı yaşanan bölgelerde kişisel hijyenin sağlanamamasından (*su yokluğu*) bazıları da suların biyolojik ya da endüstriyel

³³⁷ Commission on Human Rights, The Right to Food, Report by the Special Rapporteur on the Right to Food, Jean Ziegler, E/CN.4/2001/53, para. 32.

³³⁸ WINKLER, a.g.e., s. 46.

³³⁹ Mümkün olan en yüksek sağlık standardına ulaşma hakkı olarak da kullanılmaktadır.

³⁴⁰ KIEFER, Thorsten; BRÖLMANN, Catherine, "Beyond State Sovereignty: The Human Right to Water", **Non-State Actors and International Law**, Volume 5, Issue 3, 2005, s. 196; THIELBÖRGER, a.g.e., s. 113-114

³⁴¹ A/RES/70/169.

³⁴² Bkz., www.who.int/water_sanitation_health/facts_figures/en/

sebeplerle kirlenmesinden (*suyun niteliği*) kaynaklanmaktadır. Örneğin, ishal, dizanteri, tifo, kolera, gastroenterit, hepatit A ve hepatit B, lejyoner, sıtma ve anemi gibi hastalıkların nedeni sulara bulaşan mikroorganizmalar ve kimyasal atıklardır.³⁴³ Su ve sağlık ilişkisinin somutlaştığı bu tabloda, su olmaksızın sağlıklı bir yaşamdan bahsedilemeyeceği, dolayısıyla suyun sağlıklı bir yaşamın unsuru olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi, haklar üzerinden görmek için sağlık hakkının kapsamına da kısaca bakmak gerekmektedir.

Sağlık hakkına yönelik en kapsamlı açıklama Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde yer almaktadır. "Sağlık Standardı Hakkı" başlıklı 12. maddede, herkesin mümkün olan en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standardına sahip olma hakkına sahip olduğu belirtildikten sonra bu hakkın konusuna yönelik örnekler sıralanmıştır. 2000 yılında kabul edilen Genel Yorum 14 ile de sağlık hakkı tüm boyutlarıyla ele alınmıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, sağlığın, "sadece hasta veya sakat olmama hali değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi olma hali" şeklindeki tanımını yetersiz görmekte ve sağlık hakkını aynı zamanda güvenli ve içilebilir su kaynaklarına erişim ve yeterli sağlık koruma koşulları, güvenli yiyecek arzı, beslenme, konut, işle ilgili ve çevresel şartların sağlıklı olması ve cinsel sağlık ile üreme sağlığı da dâhil olmak üzere sağlıkla ilgili eğitimlere erişim gibi sağlığın belirleyici etmenlerini içeren kapsayıcı bir hak olarak yorumlamaktadır.³⁴⁴

Suyun sağlık üzerindeki etkilerine bakılarak yapılabilecek su hakkının sağlık hakkının bir şartı olduğuna yönelik çıkarım, Genel Yorum 14'te belirtilen açıklamalarla daha net bir görünüm kazanmıştır. Sonuç olarak, suyun olmadığı bir yerde sağlık hakkından bahsetmek mümkün gözükmediğinden sağlık hakkının yerine getirilebilmesi için bireylerin suya erişimlerinin sağlanması gerekmektedir.³⁴⁵

³⁴³ IRMAK, Hasan, **Sularla İlişkili Hastalıklar**, Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 8-10.

³⁴⁴ Genel Yorum 14, para. 4, 11.

³⁴⁵ Macaristan Anayasası'nda su hakkı, sağlık hakkının bir gereği olarak düzenlenmektedir. 2011 tarihli Anayasanın ilgili maddesi şu şekildedir:

"Madde 20:

1. Herkes fiziksel ve ruhsal sağlık hakkına sahiptir.

2. Macaristan hükümeti, tarımın genetik yapısı değiştirilmiş organizmalardan arındırılmış bir şekilde sürdürülmesini temin ederek, sağlıklı yiyecek ve suya erişimini sağlayarak, endüstriyel güvenlik ve sağlık hizmetlerini yöneterek, sporu ve düzenli fiziksel etkinlikleri destekleyerek ve çevresel korumayı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARASI HUKUKTA VE ULUSAL HUKUKLARDA SU HAKKI

A. Uluslararası Hukukta Su Hakkı

Bireylerin suya ilişkin hak talepleri ve bir insan hakkı olarak su hakkının düzenlenişi çok eskilere dayanmamaktadır. Bu durum, değişen iklim koşulları ve izlenen siyasi politikaların etkisiyle su sorunlarının ve su hakkına yönelik ihlallerin henüz ortaya çıkmamış olmasıyla rahatlıkla ilişkilendirilebilir. Bunun sonucu olarak da temel hak ve hürriyetlerin düzenlendiği ilk metinlerde bir insan hakkı olarak su hakkına yer verilmemiştir.³⁴⁶ Önceleri yalnızca suya erişim bakımından sorun yaşayan savaş mağdurları, çocuklar ve kadınları konu alan düzenlemeler, sorunların toplumun bütün kesimlerini etkilemesiyle uluslararası alana doğru yayılmış, 1970’lerin sonlarına gelindiğinde ise su hakkı savunmaları başlamıştır.³⁴⁷

Bu gelişmelerin etkisiyle çeşitli konferanslarda ele alınan su hakkına yönelik birçok bildiri ve karar yayınlanmıştır. Bunun dışında, uluslararası sözleşmelerin bazı maddeleri su hakkını kapsayacak şekilde yeniden yorumlanmıştır. Tüm bu bildiri, karar ve yorumların etkisiyle de su hakkı mahkemeler tarafından da ele alınmış ve bu konuda birçok uyuşmazlık çözüme kavuşturulmuştur.

1. Su Hakkının Uluslararası Kaynakları

1990’lı yıllarda açıkça tartışılan bir konu haline gelen su, 1992 yılında yapılan Su ve Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu konferans suyun bir hak olarak ortaya çıkışı bakımından çok değerli olsa da, konferansta “suyun tüm kullanım alanlarında ekonomik değere sahip bir kaynak olduğu ve ekonomik bir meta olarak görülmesi gerektiği” belirtilerek suyun bir mal olduğu talihsiz tespitinde bulunulmuştur. Aynı yıl düzenlenen Birleşmiş Milletler Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda da suların korunması konusu

garanti altına alarak 1. maddede belirtilen hakkın uygulanmasını sağlamalıdır.” www.constituteproject.org, (15.11.2016).

³⁴⁶ALBUQUERQUE, Catarine, **On The Right Track: Good Practices In Realising The Rights To Water And Sanitation**, 2012, OHCHR, s.25.

³⁴⁷TOPÇU, Eral; “Bir İnsan Hakkı Olarak...”, s. 9.

üzerinde durulmuş, su hem sosyal hem de ekonomik bir kaynak olarak kabul edilmiştir. İlerleyen yıllarda suyun doğal bir kaynak olarak korunmasına ve insan yaşamı için yeterli erişimin sağlanmasına yönelik konferanslar devam etse de 20'inci yüzyıl sona ererken su sorunu çözülmediği gibi büyümeye devam etmiştir.³⁴⁸

Bu büyümeye paralel olarak su hakkının kabul edilmesi amacıyla süregelen çalışmalar hız kazanmıştır. Su hakkının bir insan hakkı olduğunu ortaya koyan bu çalışmaları uluslararası sözleşmeler ile uluslararası bildiri ve kararlar olmak üzere genel olarak iki başlık altında ele almak mümkündür.

a. Bildiri ve Kararlar

BM Genel Kurulunun 2000 yılında yayınladığı Milenyum Deklarasyonu'nda ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunların çözümünde 2015 yılına yönelik birtakım hedefler belirlenmiştir. 2015 yılına kadar güvenli içme suyuna ve temel atık sistemine erişimi olmayan nüfusun yarı yarıya azaltılması da Deklarasyonda sayılan hedefler arasındadır. Bu Deklarasyon'a atıf yapılan BM Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi'nde suyun ekonomik bir değer olduğu anlayışı korunsun da suya erişim bakımından dezavantajlıların gözetilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nihayet 2002 yılında yürürlüğe giren Senegal Nehri Su Şartında sağlıklı suyun “temel bir insan hakkı” olduğu ifade edilmiştir ve böylece su ekonomik temelli olarak değil hak temelli bir yaklaşımla ele alınmıştır.³⁴⁹

Bu düzenlemelerin her biri bugün gelinen nokta bakımından ayrı değere sahiptir; ancak su hakkı insan hakları hukukunda özellikle 2010 yılı ve sonrasında Birleşmiş Milletler bünyesinde yapılan toplantılar ve verilen kararlar sayesinde yer edinmiştir.³⁵⁰ 2010 yılından bu yana, BM organları tarafından hemen her yıl su hakkını konu alan bildiriler yayınlanmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 2010 yılında kabul edilen 64/292 sayılı kararda su hakkı tüm insan haklarının gerçekleştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olarak açık bir şekilde kabul edilmiştir.³⁵¹

348ŞİRİN, Tolga; “Su Hakkı ve Su Varlığının Korunması İçin Hukuki Dayanaklar”, Su Kanunu Tasarısı, Eleştirisi ve Alternatif Su Kanunu Tasarısı, AYDESA, 2014, s. 20.

349 A.g.e.

350 WINKLER, a.g.e., s. 77

351United Nations General Assembly, 64/292, “The human right to water and sanitation”, 3.08.2010, s.2.

İnsan Hakları Konseyi de bu kararın üzerinden çok geçmeden su hakkının EKSHS'nin 11. maddesinde yer alan yeterli yaşama standardı hakkından türediğini ortaya koyan bir başka kararlar yayınlamıştır.³⁵²

Bu kararlar ile birlikte su hakkının zımni olarak Sözleşme'de yer aldığı ve dolayısıyla bağlayıcı olduğu ortaya konulmuştur.³⁵³ 2012 yılında ise, BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nın derlenmesiyle oluşturulan "İstedığımız Gelecek" isimli bildiride³⁵⁴, BM üyesi bütün devletler su hakkını tanımış, bu hakkın uygulanmasına ilişkin taahhütlerini tasdik etmişlerdir.

İnsan Hakları Komitesi'nin 2013 yılında yayınladığı 24/8 numaralı bildiride³⁵⁵, su hakkının yeterli yaşama standardı hakkından türediği tekrar edildikten sonra su hakkı tanımlanmış ve bu hak ilk defa kapsamı açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Buna göre su hakkı, hiçbir ayrımcılık yapılmaksızın, herkese kişisel ve ev içi kullanım için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel ve ekonomik olarak erişilebilir su sağlanmasını gerektirmektedir.³⁵⁶ Bu tanımlamanın sonrasında ise hem Genel Kurul'un³⁵⁷ hem de Komite'nin³⁵⁸ kararlarında su hakkının gerçekleştirilebilmesi için devletlerin yükümlülükleri vurgulanmış devletlerin bu hakkı tanımaları için ulusal programların ve uluslararası işbirliklerinin önemine dikkat çekilmiştir.

2016 yılında gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde³⁵⁹ ise herkesin suya erişimi 2030'a kadar gerçekleştirilmesi beklenen 17 hedef arasında yer almıştır. "Herkes için suyun ve sıhhi koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetimin güvence altına alınması" isimli başlık altında ele alınan hedef kapsamında

³⁵² United Nations Human Rights Council, "Human rights and access to safe drinking water and sanitation", RES/15/9, 6.10.2010, para.8. ; "The human right to safe drinking water and sanitation", RES/18/1, 12.10.2011, para.11.

³⁵³ Recognition of the Human Rights to Water and Sanitation by United Nation Member States at the International Level, Wash United, s. 12.

³⁵⁴ "The Future We Want", United Nations Conference on Sustainable Development, A/CONF.216/L.1, 19.07.2012, para. 119-124.

³⁵⁵ İnsan Hakları Komitesi, RES/24/18, 27.9.2013.

³⁵⁶ İnsan Hakları Komitesi, RES/24/18, 27.9.2013, para 15.

³⁵⁷ Genel Kurul, RES/ 68/157, 18.11.2013, para. 16; RES/70/169, 17.11.2015 para. 23.

³⁵⁸ İnsan Hakları Komitesi, RES/24/18, 27.09.2013; RES/27/7, 25.09.2014, para.21; RES/33/10, 29.9.2016, para. 21.

³⁵⁹ Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, <http://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/> (20.01.2017)

suya erişim, su kalitesin artırılması ve su ekosistemlerinin korunması amaçlanmaktadır. Su hakkı uluslararası bildiriler dışında bölgesel bildiri ve kararlarda da ele alınmaktadır. Abuja Deklarasyonu (Afrika-Güney Amerika Zirvesi), Beppu'dan Mesaj (Asya-Pasifik Su Zirvesi), Delhi Deklarasyonu (Güney Asya Sanitasyon Konferansı), Panama Deklarasyonu(Latin Amerika ve Karayipler Sanitasyon Konferansı) gibi bölgesel bildirilerde, su hakkının temel bir insan hakkı olduğu açık bir şekilde kabul edilmiş ve taraf devletler bu hakkın gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli tüm çalışmaları yapacaklarına dair taahhütlerde bulunmuşlardır.³⁶⁰

b. Uluslararası Sözleşmeler

Uluslararası hukukta, insan haklarına ilişkin pek çok sözleşme bulunmaktadır. Su hakkı bu sözleşmelerin neredeyse hiç birinde açıkça bir insan hakkı olarak düzenlenmemiştir.³⁶¹ Ne var ki su sorununun ayan beyan görünür olmasıyla temel insan hakları sözleşmeleri yeniden yorumlanmış, sözleşme maddelerinin kapsamı yeniden belirlenmiştir. Bu yeniden yorumlama çalışmalarıyla su hakkı açıkça koruma altına alınarak dayanakları, içeriği ve unsurları ortaya konulmuştur.³⁶²

Su hakkı bakımından önem taşıyan sözleşmelerin başında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda 1966 yılında kabul edilen Kişisel ve Siyasal Haklar ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmeleri gelmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi kapsamı dolayısıyla su hakkı bakımından özel bir öneme sahiptir. Zira daha önce de ifade edildiği üzere su hakkı ilk kez Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. ve 12. maddelerine ilişkin Genel Yorum 15'te yeterli yaşama standardı hakkının zorunlu bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Genel yorumda suyun yeterli beslenme, sağlık ve kültürel yaşama haklarının gerçekleştirilebilmesi için de bir gereklilik olduğu belirtilmiştir. Kültürel yaşama hakkına ilişkin Genel Yorum 21'de de su hakkının bu hak ile ilişkisi ayrıca ele

³⁶⁰ "Recognition of the Human Rights to Water and Sanitation by United Nation Member States at the International Level", Wash United, s. 27-30.

³⁶¹ Bu eksiklik, sözleşmelerin suyun bir sorun haline geldiğinin anlaşılmasından çok önceleri hazırlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

³⁶² Genel Yorum 15, para. 6-9.

alınmıştır.³⁶³

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi bakımından ise 6. maddede yer alan yaşama hakkı su hakkını kapsayacak şekilde yorumlanabilmektedir. Bu yorumun dayanağı ise İnsan Hakları Komitesi'nin de vurguladığı gibi yaşama hakkının negatif ve pozitif olmak üzere iki yönünün bulunmasıdır.³⁶⁴

Bu sözleşmeler dışında kişi bakımından sınırlı olmakla birlikte Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi³⁶⁵, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme³⁶⁶ su hakkının kaynaklarını anlamak adına ele alınmayı gerektirmektedir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'nde kadınlara yönelik ayrımcılık genel olarak yasaklandıktan sonra ayrımcılığın önlenmesi bakımından bazı haklar üzerinde özel olarak durulmuştur. Sözleşme'nin 14. maddesinde, özellikle kırsal kesimde yaşayan kadınların korunması amacıyla yeterli yaşama standardı hakkının bir gereği olarak su temini sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de ise su hakkı ya da su temini gibi su kavramını içerecek şekilde bir atıf yer almamaktadır. Buna rağmen Sözleşme'nin 6. maddesinde yer alan yaşama, 24. maddesinde yer alan sağlık ve 27. maddesinde yer alan yaşama standardı haklarından yola çıkarak su hakkına ulaşılabilmesi mümkündür. Zira su hakkı sağlanmaksızın bu hakların güvence altına alınmış olmasından bahsetmek mümkün değildir.

Son olarak Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'de de diğerleri gibi su hakkı açıkça kabul edilmese bile, yaşama standardı ve sosyal koruma başlıklı 28. maddede bu hakkın gerçekleştirilebilmesi için temiz su hizmetlerine erişimin sağlanması gerektiği belirtilerek su hakkı dolaylı olarak kabul edilmiştir.

Bölgesel anlamda bakıldığında ise sözleşme maddelerinin ele alınmasıyla

³⁶³ Genel Yorum 21, 15/b, 16/e.

³⁶⁴ İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 31, "Sözleşmeye Taraf Devletlerin Genel Hukuki Yükümlülüklerinin Niteliği", 26 Mayıs 2004, m. 8.

³⁶⁵ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, md.14/h .

³⁶⁶ Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, md. 28/2-a.

doğrudan ya da dolaylı olarak su hakkına ulaşılabilir. ³⁶⁷ Bunu daha iyi anlayabilmek için su hakkının kaynaklarının ele alındığı bu başlık altında Afrika (Banjul) İnsan ve Halkların Hakları Şartı, Arap İnsan Hakları Şartı ³⁶⁸, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ³⁶⁹ ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ³⁷⁰ ile Avrupa Sosyal Şartı'na kısaca değinmek yararlı olacaktır. Banjul Şartı'nda su hakkına yönelik doğrudan bir düzenleme yer almamaktadır; ancak sözleşmede yer alan sağlık hakkı su hakkını da içerecek şekilde yorumlanabilmektedir.

Suya dair doğrudan bir atfın söz konusu olmadığı Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de aynı şekilde ilgili maddeler üzerinden su hakkı çıkarımında bulunmak mümkündür. ³⁷¹ Bu kapsamda yaşama hakkının yer aldığı 4. madde ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Ek Protokol'ün 14. maddesinde yer alan yer alan sağlıklı çevre hakkı su hakkı ile ilişkilendirilmektedir. Arap İnsan Hakları Şartı'nda ise, gerek yaşama standardı hakkının düzenlendiği 38. maddenin zorunlu bir parçası olarak gerekse sağlık hakkı başlıklı 39. maddede herkese temiz su temin edilmesi şeklinde açıkça yapılan atıf dolayısıyla su hakkının kabul edildiği söylenebilir. ³⁷²

Son olarak Avrupa'ya yönelik olarak Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nden bahsedilebilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ekonomik ve sosyal haklar bakımından doğal bir tamamlayıcısı olan Avrupa Sosyal Şartı'nda su hakkı açık bir şekilde kabul edilmemiştir; ancak bazı maddeler üzerinden su hakkı ile bağlantı kurulabilir. ³⁷³

Öncelikle, 11. maddede yer alan sağlık hakkı ve devamında 31. maddede yer alan konut hakkı ile su hakkı arasında bağlantı kurulabilir. ³⁷⁴ Sağlık hakkının düzenlendiği 11. Maddeye göre, taraf devletler “sağlığın bozulmasına yol açan

³⁶⁷ WINKLER, **a.g.e.**, s. 56.

³⁶⁸ Arab Charter on Human Rights, 2004, Çev. Dr. Mohammed Amin Al-Midani and Mathilde Cabanettes Revised by Professor Susan M. Akram, s. 157, http://www.eods.eu/library/LAS_Arab%20Charter%20on%20Human%20Rights_2004_EN.pdf, (20.1.2017)

³⁶⁹ Protocol of San Salvador, www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html, (20.01.2017).

³⁷⁰ THIELBORGER, **a.g.e.**, s.37.

³⁷¹ NORBERT, Brunner ve diğ., “The Human Right to Water in Law and Implementation”, **Laws**, 2015, 4, 413-471, s.420 www.mdpi.com/journal/laws/, (25.01.2017).

³⁷² **A.g.e.**, s. 421.

³⁷³ THIELBORGER, **a.g.e.**, s.37.

³⁷⁴ NORBERT ve diğ., **a.g.e.**, s.421.

nedenleri olabildiğince ortadan kaldırmak” yükümlüdürler. Bu yükümlülük, suya ve su hizmetlerine yeterli erişim sağlanmadan gerçekleştirilemeyeceğinden maddeden dolayı olarak su hakkının korunduğu çıkarımında bulunabilir. Aynı şekilde 31. maddede yer alan konut hakkı da su hakkından bağımsız düşünülememektedir.³⁷⁵ Avrupa Sosyal Haklar Komitesi de, suyun ve sanitasyonun yeterli bir konut hakkı için sağlanması gereken asgari koşullar arasında olduğunu belirtmiştir.³⁷⁶

Aynı şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde de su hakkına ilişkin açık bir düzenleme yer almamaktadır. Bu, Sözleşmenin mahiyetinin de olağan bir sonucudur. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, su hakkını ilgilendiren başvurularda Sözleşme’de yer alan işkence yasağı ve mülkiyet hakkı üzerinden ihlal kararları vermiştir.³⁷⁷ Dolayısıyla Sözleşme’de dolaylı da olsa su hakkının korunduğunu ileri sürülebilir.

2. Uluslararası Mahkeme Kararları Işığında Su Hakkı

Su hakkının uluslararası bildiri, karar ve sözleşmelerde doğrudan ya da dolaylı olarak kabul edilmesinin de etkisiyle hak arayışları da artmıştır. Böylece uluslararası mahkemeler ve mahkeme benzeri kuruluşlar, önlerine gelen başvurularda su hakkına ilişkin çok yaratıcı çözümler geliştirmişlerdir.³⁷⁸ Bu başvurular ve verilen kararlar ışığında bakıldığında, su hakkına yönelik çok çeşitli müdahaleler olabildiği anlaşılmaktadır. Bu kısımda, bu çeşitliliği ortaya koyması bakımından üç farklı mahkemenin kararları ele alınacaktır.

a. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Su Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve Sözleşme’ye ek protokollerde su hakkına ve sanasyona ilişkin herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Bu hem Sözleşme’nin hazırlandığı zaman hem de Sözleşme’nin kapsamı dikkate alındığında anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte zaman geçtikçe hak ihlalleri çeşitlenmiş ve bu çeşitlenme antlaşma maddelerinin daha farklı yorumlanması sonucu doğurmuştur.

³⁷⁵Thielbörger, **a.g.e.**, s.37.

³⁷⁶European Roma Rights Centre (ERRC) v. France, Complaint No. 51/2008, Decision on the merits of 19, October 2009, para. 46.

³⁷⁷Avrupa İnsan Hakları Mahkeme’nin su hakkına ilişkin kararları daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada sadece belirtmekle yetinilmiştir.

³⁷⁸THIELBORGER, **a.g.e.**, s. 62.

Zaten Sözleşme’yi 60 yıl önce taslağını hazırlayanların sözde niyetleri değil, bugünün şartları ışığında yorumlanması gereken yaşayan bir araç olarak nitelendiren³⁷⁹ Mahkeme’ye göre normatif bir sözleşme söz konusu olduğunda yapılması gereken “sözleşmenin hedefine ulaşması ve amacını gerçekleştirilmesi için gerekli en uygun yorum metodunu bulmaktır”.³⁸⁰

Mahkeme, AİHS’i zamanın koşullarına göre güncellenmesi gereken yaşayan bir belge³⁸¹ olarak görmektedir ve Sözleşme’ye yönelik bu tavrının su hakkına da yansımaları olmaktadır. Gerçekten de su hakkı her ne kadar Sözleşme’de yer almasa Mahkeme kararlarında suya erişimin engellenmesi, su kalitesi, suların kirlenmesi gibi konular tartışılmakta ve ihlal kararları verilmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki Mahkeme’nin bu kararlarını su hakkının kabul edildiği şeklinde okumak pek mümkün değildir. Suyla ilgili sadece belli durumlar Mahkeme’nin yetki alanına girmektedir.³⁸²

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, su ile ilgili konuları genellikle Sözleşme’nin 8. maddesinde yer alan “özel hayatın ve aile hayatının korunması” hakkı kapsamında ele almaktadır. Bilindiği üzere Sözleşme’nin 8. maddesinde herkesin özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakları korunmaktadır.³⁸³ Bu madde kapsamında korunan alanlardan biri de kişinin fiziksel ve psikolojik bütünlüğüdür³⁸⁴ ve kişinin huzurunu etkileyen evinde rahat bir şekilde yaşamasına engel teşkil eden durumlar bu maddenin ihlali anlamına gelebilmektedir.³⁸⁵

Bu konuda verilebilecek ilk örnek *Dubetska ve Diğerleri/ Ukrayna* kararıdır. Kömür madenciliğinin suları kirlettiği gerekçesiyle yapılan başvuruda Mahkeme, bireylerin temiz suya erişebilme noktasında yaşadıkları sorunların günlük hayatı ve aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkilerini etkilediğini belirterek başvuruyu kabul

³⁷⁹HAJIYEV, M. Khanlar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Sözleşmeyi Yorumu ve Anayasa Mahkemelerine Bireysel Başvuru, s. 65.

³⁸⁰ AİHM, Wemhoff /Almanya, Appl. No. 2122/64, 27.06.1968.

³⁸¹ AİHM, Tyrer/Birleşik Krallık, Appl. No. 5856/72, 25.04.1978, para. 31.

³⁸² Thielbörger, **a.g.e.**, s. 36.

³⁸³ AİHS, Madde 8, Özel ve aile hayatına saygı hakkı: “1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir (...)”

³⁸⁴ Y.F. v. Turkey, Appl. No. 24209/94, 22.07.2003, § 33.

³⁸⁵ Lopez Ostra v. Spain, Appl. No. 16798/90, 9.12.1994, § 51.

etmiştir.³⁸⁶ *Dzemyuk/Ukrayna* kararı da bu madde kapsamında ele alınmış bir başka karardır. Bu kararda başvuran, evinin yanına bir mezarlığın inşa edilmesi sonucu şu şebekesinin kirlendiğini iddia etmiştir.³⁸⁷ Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı kapsamında yapılan incelemede Mahkeme, iç hukuk düzenlemelerden yola çıkarak güvenli bir içme suyunun özelliklerini belirlemiş, su kirliliğinin aile hayatını etkileyebileceğini kabul etmiştir; ancak Mahkeme'ye göre bir ihlalden bahsedebilmek için yapılan faaliyetin başvuranın sağlığında doğrudan etkide bulunduğu ortaya konulması gerekmektedir.³⁸⁸ Mevcut davada yapılan faaliyetin başvuranın evine yakınlığı ve su kirliliğinin barındırdığı çevresel tehlikeler dikkate alınarak ihlal kararı verilmiştir.³⁸⁹ Romanya'ya karşı yapılan *Tatar*³⁹⁰ başvurusunda ise siyanürle altın çıkarma tekniğinin kullanıldığı madenlerden kaynaklanan su kirliliği ele alınmaktadır. Başvuranlar, şirket faaliyetlerinin ve bu kapsamda ortaya çıkan bir kazada çevreye 100,000 m3 siyanürlü atık su sızmasının olumsuz etkileri dolayısıyla şikâyetle bulunmuş olmalarına rağmen yetkili makamlar kayıtsız kalmıştır. Mahkeme siyanüre maruz kalma ile başvuranların hastalıkları arasında illiyet bağı kurulamasa bile ihtiyatlılık ilkesinin ihlal edildiğini gözlemlemiştir. Bu ilkeye göre, mevcut bilimsel ve teknik bilgilere ilişkin bir kesinliğin bulunmamasının, Devletin etkili ve orantılı tedbirler benimseme konusundaki gecikmesini haklı kılmamaktadır. Sonuç olarak Mahkeme, Romanya yetkili makamlarının madeni işleten şirketin faaliyetlerinin teşkil edebileceği riskleri yeterli ölçüde değerlendirmediklerini belirterek 8. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.³⁹¹

Mahkeme'nin su konusunda başvurduğu diğer bir madde de Sözleşme'de yer alan *işkence yasağı* başlıklı 3. maddedir. Gözaltı ve tutukluluk hallerinde yaşanan su sorunlarının ele alındığı başvurularda temiz içme suyunun en temel insani gereksinimlerden biri olduğu belirtilerek bu gereksinimin yeterli miktarda ya da gereği gibi karşılanmadığı durumların insanlık dışı veya onur kırıcı muamele yasağını ihlal ettiği kabul edilmektedir. Başvuranların gözaltında bulundukları süre zarfında kendilerine günde yalnızca iki kez su içme imkânı verildiğini ileri sürdükleri

³⁸⁶ Dubetska and Others v. Ukraine, Appl. No. 30499/03, 10.02.2011, §111.

³⁸⁷ Dzemyuk v. Ukraine, Appl. No. 42488/02, 4.9.2014, §73.

³⁸⁸ Dzemyuk v. Ukraine..., §82.

³⁸⁹ Dzemyuk v. Ukraine..., §104.

³⁹⁰ Tatar v. Romania, Appl. No. 67021/01, 27.01.2009.

³⁹¹ Tematik Bilgi Notu, Çevre ve AIHS, 2015, T.C. Adalet Bakanlığı, s.18.

*Elçi ve Diğerleri/Türkiye*³⁹² ve *Tadevosyan/ Ermenistan*³⁹³ başvurularında Mahkeme, gözetiminde bulunan kişilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini ve içme suyunun da her zaman hazır tutulması gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁴ Aynı şekilde *Riad ve Idiab/Belçika*³⁹⁵, *Fedotov/Rusya*³⁹⁶ ve *Shchebet/Rusya*³⁹⁷ kararlarında da gözetimine alınan kişilerin içme suyu bakımından sınırlandırılması 3. maddeye aykırı bulunmuştur. Romanya'ya karşı yapılan *Marian Stoicescu*³⁹⁸ başvurusu ise diğerlerinden farklı olarak içme suyunun sağlanmasına değil niteliğine ilişkindir. Başvurucunun tutuklu olarak kaldığı cezaevinde kendilerine verilen suyun çok kötü bir durumda olduğunu ve kötü kokular içerdiğini ileri sürdüğü kararda, Mahkeme, taraf devletin sağladığı suyun insan tüketimine uygun olmadığını belirterek³⁹⁹ 3. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Evsel ve endüstriyel atıkların işlendiği bir tesisin su kirliliğine yol açtığı iddiasıyla yapılan bir başvuruyu ise Mahkeme mülkiyet hakkı ile ilişkilendirmiştir. *Zander/İsveç*⁴⁰⁰ olarak adlandırılan bu kararda, başvuru sahipleri kendilerine ait kuyularda bulunan suda normalin bir hayli üzerinde siyanür çıkması üzerine ruhsatın uzatılması durumunda şirkete ücretsiz su sağlaması yükümlülüğünün yüklenmesi konusunda yetkili makamlara talepte bulunmuşlardır. Başvuruları değerlendiren bir komisyon, söz konusu kuyu suları ile tesis veya atıklar arasında bir fiziki bağlantı olmadığı gerekçesiyle talebi reddetmiştir.⁴⁰¹ İsveç hukukunda bu tür kararlara karşı yargı yolunu kapalı olduğu için de başvuru sahipleri tarafından AİHS m. 6/1'in ihlal edildiği gerekçesiyle olay AİHM'in gündemine taşınmıştır. AİHM, "kendi kuyularında bulunan sudan içme suyu olarak faydalanma hakkı"nın mülkiyet hakkının bir unsuru olduğunu belirtmiş, mülkiyet hakkının madde 6/1'de anılan medeni haklardan olduğuna dikkat çekerek⁴⁰² adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.

³⁹² Elçi and Others v. Turkey, 23145/93 - 25091/94, 13.11.2003.

³⁹³ Tadevosyan v. Armenia, Appl. No. 41698/04, 2.12.2008.

³⁹⁴ Tadevosyan v. Armenia..., §30.

³⁹⁵ Riad and Idiab/ Belgium, Appl. No. 29787/03 ve 29810/03, 24 January 2008.

³⁹⁶ Fedotov v. Russia, Appl. No. 5140/02, 25.10.2005.

³⁹⁷ Shchebet v. Russia, Appl. No. 16074/07, 12. 06. 2008.

³⁹⁸ Marian Stoicescu v. Romania, Appl. No. 12934/02, 16.7.2009.

³⁹⁹ Marian Stoicescu v. Romania, Appl. No. 12934/02, 16.7.2009, § 9,24.

⁴⁰⁰ Zander v. Sweden, Appl. No. 14282/88, 25.11.1993, §8.

⁴⁰¹ Zander v. Sweden..., §9,10.

⁴⁰² Zander v. Sweden...,§27.

AİHM'in su konusunda verdiği kararlardan dikkat çeken bir diğeri ise *Butan ve Dragomir/Romanya*⁴⁰³ kararıdır. Bu kararda başvuranlar, oturdukları evin su servis hizmeti mülk sahipleri ile özel şirket arasındaki tek bir sözleşme uyarınca sağlanan bir anne ve oğludur. Diğer komşuların kendilerine bağlı su borularını kapatmaları üzerine suları kesilen başvuruçular, komşularla da bir anlaşma sağlayamayınca kendileri ayrıca bir sözleşme yapmak isterler ve bu taleplerini şirkete iletirler.⁴⁰⁴ Şirketin talebi reddetmesi üzerine açılan dava ise şirketin, komşuların davranışlarından sorumlu olmadıkları gerekçesiyle reddedilir.⁴⁰⁵ İstinaf Mahkemesi de bu kararı onar; ancak Yargıtay başvuruyu kabul ederek şirketin taraflar ile yeni bir sözleşme imzalaması gerektiğine hükmeder.⁴⁰⁶ Kararı uygulamayan şirkete, bir ceza verilse de bu cezanın infazı gerçekleştirilmemiştir. Başvuranlar ise şirketin yargı kararına rağmen sözleşme imzalamaktan kaçınması sonucunda susuz kaldıklarını belirterek mülkiyet ve adil yargılanma haklarının ihlal edildiğini ve insanlık dışı muameleye maruz bırakıldıklarını ileri sürerler.⁴⁰⁷

AİHM, yüksek mahkeme kararına rağmen şirketin sözleşme yapmaya zorlanmadığını, söz konusu hizmet özel şirketler tarafından yerine getiriliyor olsa da bunun bir kamu hizmeti olması dolayısıyla belediye ile bağlantılı olduğunu ve bu yüzden takip edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, yetkili makamların şirketin sözleşme imzalaması gerektiğine yönelik yargı kararının uygulanması için gerekli tedbirleri almaması, 6. maddede yer alan adil yargılanma hakkının ihlali olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁸

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, sosyo-ekonomik yanı ağır basan su hakkının koruma alanı ile kişisel ve siyasal hakların koruma alanı kesişebilmektedir. Gerçekten de AİHM, verdiği kararlarda su konusunu dışlamak yerine Sözleşme'de yer alan hakların kapsamı elverdiğince ele almakta ve ihlal kararları verebilmektedir. Bu kararlardan yola çıkarak Mahkeme'nin su hakkını tanıdığını söylemek elbette

⁴⁰³ Butan and Dragomir v. Romanya, Appl. No. 40067/2006, 14.2.2008; Bu çalışma yapıldığı sırada karar AİHM'in sitesinde yalnızca Fransızca olarak yer almaktadır. Kararın İngilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, 2014, s.247-249.

⁴⁰⁴ §6,7,8.

⁴⁰⁵ §15.

⁴⁰⁶ §17.

⁴⁰⁷ §23,43.

⁴⁰⁸ §34-45.

mümkün değildir ancak içme suyuna ve su hizmetlerine erişim ya da su kirliliği gibi konularda yaşanan hak ihlallerinin AIHM tarafından değerlendirilebileceğini söylemek de zorlama bir çıkarım olmayacaktır.

b. Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Su Hakkı

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesiyle kurulan Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi insan haklarının korunması için faaliyet gösterecek iki organdan⁴⁰⁹ biridir. Mahkeme, çekişmeli davalara bakma yetkisine sahip olduğu gibi tavsiye görüşü ve geçici önlem kararları da verebilmekte⁴¹⁰ yargı yetkisi kapsamında, tazminata hükmedebilmektedir.⁴¹¹ Günümüz itibarıyla, Amerikan Devletleri Örgütü üyesi 34 devletten 20'si Mahkeme'nin çekişmeli dava yetkisini kabul etmektedir. Bu devletler: Arjantin, Barbados, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Surinam ve Uruguay'dır.⁴¹²

Mahkeme'ye ilişkin bu kısacık bilgilendirmenin ardından hemen belirtmek gerekir ki Amerikan İnsan Hakları Sistemi'nde su hakkını açıkça düzenleyen bildiri, karar ya da sözleşme bulunmamaktadır. Buna rağmen, Mahkeme, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bazı maddelerini yorumlayarak ve uluslararası hukuki kaynaklara dayanarak su hakkını ele almış ve bu konuda ihlal kararları vermiştir. Bu kararlarda Mahkeme içme suyuna erişimin temel insan haklarının gerçekleştirilebilmesi için çok önemli bir gereklilik olduğunu ortaya koymaktadır.⁴¹³

Mahkeme'nin su hakkını ele aldığı kararlar genel olarak iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki, tutukluluk ya da mahkûmiyet hallerine ilişkindir. Bu başlık altında üzerinde durulması gereken ilk karar, *López Álvarez/Honduras*⁴¹⁴ kararıdır. İnsan sağlığına uygun olmayan ve çok kalabalık bir cezaevinde 6 yıl 4 ay

⁴⁰⁹ Diğerleri Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu'dur.

⁴¹⁰ Gemalmaz, M. Semih, **Latin Amerika'da İnsan Hakları**, İstanbul, Kavram Yayınları, 3. Basım, 1994, s. 20.

⁴¹¹ GEMALMAZ, a.g.e., s. 175

⁴¹² Annual Report of the InterAmerican Court of Human Rights, 2016, s. 12, <http://www.corteidh.or.cr>

⁴¹³ Chávarro, Jimena Murillo, "The Right to Water in the Case-Law of the Inter-American Court of Human Rights", **Anuario Colombiano de Derecho Internacional (ACDI)** Vol. 7, 2014, 39-68, s. 48

⁴¹⁴ IACtHR, López Álvarez v Honduras, 1.02.2006.

kalan başvuran, yerde uyumak zorunda kaldığını ve kendisine yeterli yiyecek ve su verilmediğini ileri sürmüştür.⁴¹⁵ Başvuruyu inceleyen Mahkeme, Sözleşme'nin 5. maddesinde yer alan insanca muamele görme hakkı kapsamında “özgürlüğünden yoksun bırakılan herkesin kişiliğine ve onuruna saygı gösterilerek muamele görme hakkı” olduğuna işaret etmiş ve bu hakkın ihlal edildiğine karar vermiştir.⁴¹⁶

*Vélez Loor v Panama*⁴¹⁷ kararında ise su hakkının açıkça ele alındığı ilk karar olan Genel Yorum 15'e de atıf yapılarak su hakkı konusunda daha kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre, mahkûmlar ve tutukluların günlük ihtiyaçları doğrultusunda günlük yeterli ve güvenli su sağlanması için gerekli önlemleri alınması gerekmektedir.⁴¹⁸ Söz konusu başvuruda, taraf devletin de kabul ettiği üzere, Mr. Vélez Loor, su tedariki hususunda sıklıkla sorunların yaşandığı bir cezaevinde kalmıştır. Mahkeme, içme suyu eksikliğinin cezaevi koşullarının önemli bir unsuru olduğuna dikkat çekmiş ve asgari ölçüde içme suyunun sağlanamadığı durumların insan onuruna yaraşır bir muamele görme hakkı bakımından devletin yükümlülüklerine ciddi bir aykırılık doğurduğunu belirterek ihlal kararı vermiştir.⁴¹⁹

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin su hakkına ilişkin kararlarının yoğunlaştığı diğer başlık ise yerli halkların haklarına yöneliktir. Mahkeme, yerli halklar konusunda devletin içme suyu da dâhil ücretsiz bazı hizmetler sağlama yükümlülüğü altında olduğunu kabul etmektedir.⁴²⁰ Örneğin, Paraguay'a karşı yapılan *Yakye Axa Yerli Halkları/Paraguay*⁴²¹ ve *Sawhoyamaxa Yerli Halkları/Paraguay*⁴²² başvurularında, Mahkeme tarafından, su yaşama hakkının bir unsuru olarak ele alınmış, yerli halkların su ihtiyaçlarının karşılanmaması yaşama hakkının ihlali olarak kabul edilmiştir. Mahkeme'ye göre yaşama hakkının kapsamı

⁴¹⁵ López Álvarez v. Honduras, para. 108.

⁴¹⁶ López Álvarez v. Honduras, para. 106.

⁴¹⁷ IACtHR, Vélez Loor v Panama, 23.11.2010, www.corteidh.or.cr.

⁴¹⁸ Vélez Loor v. Panama, para. 215; Genel Yorum 15, para 16.

⁴¹⁹ Vélez Loor v Panama, para. 245.

⁴²⁰ Chávarro, Jimena Murillo, “The Right to Water in the Case-Law of the Inter-American Court of Human Rights”, s.53.

⁴²¹ IACtHR, Yakye Axa v. Paraguay, 17.06.2005.

⁴²² IACtHR, Sawhoyamaxa v. Paraguay, 29.03.2006.

kişinin yalnızca keyfi ölümlere karşı korunması değildir, devletler yaşama hakkının bir gereği olarak bu hakka yönelik ihlalleri önleme yükümlülüğü altındadır.⁴²³

66 aileden oluşan Xákmok halkının yaşadığı bölgeye su sağlanmamasına ilişkin *Xákmok Kásek Yerli Halkları/Paraguay*⁴²⁴ kararında da Mahkeme, başvuruyu yaşama hakkı kapsamında ele almış ve yaşama hakkının pozitif yönüne dikkat çekerek suya erişimin sağlanmasının da bu hakkın bir unsuru olduğunu tekrarlamıştır.⁴²⁵ Bu başvuruda asıl dikkat çeken nokta ise devletin sağlaması gereken suya ilişkin nitelik ve miktar kriterlerinin ortaya konulmuş olmasıdır. Mahkeme, uluslararası standartlardan yola çıkarak suyun tahammül edilebilir bir kalitede olması gerektiğini belirtmiş ve günlük ihtiyaçların karşılanabilmesi için kişi başı günlük su gereksiniminin 7.5 litre olduğunun altını çizmiştir.⁴²⁶ Başvuruya konu olayda, Xákmok halkının yaşadığı bölgeye bir müddet su sağlanmadığı, sonrasında ise sağlanan su miktarının bazı aylarda kişi başına günlük yalnızca 2.17 litre düşecek şekilde çok yetersiz kaldığı⁴²⁷ belirtilerek yaşama hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁴²⁸ Bu kararlar birlikte değerlendirildiğinde Mahkeme'nin, su hakkını Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4. maddesinde yer alan yaşama hakkının bir gereği saydığı, dolayısıyla bu hakkı zımni olarak kabul ettiği söylenebilir.⁴²⁹

c. Latin Amerika Su Mahkemesi Kararlarında Su Hakkı

Dünyanın kirlilik oranı en yüksek göllerine ev sahipliği yapan⁴³⁰ Latin Amerika'da nüfusun yaklaşık %14'ü temiz ve güvenilir suya erişememektedir.⁴³¹ Bu yoğun su kirliliği yanında özelleştirmelerin de yaygınlaşmasıyla Latin Amerika'da

⁴²³ Yakyé Axa v. Paraguay, para. 161 ; Sawhoyamaya v. Paraguay, para. 151.

⁴²⁴ Xákmok Kásek v. Paraguay, 24.08.2010. www.corteidh.or.cr

⁴²⁵ Xákmok Kásek v. Paraguay, para. 194-196.

⁴²⁶ Xákmok Kásek v. Paraguay, para. 195; Kişi başı günlük asgari su gereksiniminin ne kadar olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda bkz. Chávarro, Jimena Murillo, "The Right to Water in the Case-Law of the Inter-American Court of Human Rights", s. 57-58.

⁴²⁷ Xákmok Kásek v. Paraguay, para. 195.

⁴²⁸ Xákmok Kásek v. Paraguay, para. 275.

⁴²⁹ Chávarro, Jimena Murillo, "The Right to Water in the Case-Law of the Inter-American Court of Human Rights", s. 60.

⁴³⁰ Flint, Hannah, 'Latin American Rivers among Most Polluted in the World, Says New Study', The Telegraph, 8 Jan. 2014, available at: <http://tinyurl.com/na65tvm>.

⁴³¹ Giupponi, Belén Olmos, "Transnational Environmental Law and Grass-Root Initiatives: The Case of the Latin American Water Tribunal", *Transnational Environmental Law*, 5:1 (2016), Cambridge University Press, 2015, s. 149.

su, kaçınılmaz olarak bir sorun haline gelmiştir.⁴³² Su sorununun ortaya çıkardığı uyuşmazlıklar da yeni çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Latin Amerika Su Mahkemesi'ni bu arayışın bir sonucu olarak görmek mümkündür.

Latin Amerika Su Mahkemesi, uluslararası kimliği bakımından diğer mahkemelere benziyor olsa da oluşumu, yapısı ve kararları bakımından farklı bir mahkemedir. Bu farklılığı ilk olarak Mahkeme'nin klasik manada bölgesel ya da ulusal bir yargı organı olmayıp bir sivil toplum hareketi oluşundan anlaşılabilir.⁴³³ 1998 yılında su kaynaklarıyla ilgili çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak amacıyla kurulan Mahkeme, bu amaç doğrultusunda, aldığı şikâyetleri ulusal ve uluslararası hukuki kaynaklar ışığında ve kamuya açık oturumlar düzenleyerek incelemektedir.⁴³⁴ Mahkeme'nin verdiği kararlara geçmeden önce kararların bağlayıcı olmadığını belirtmek gerekir, ne var ki alanlarında uzman “yargıç”lar tarafından verilen bu kararlar devletler üzerinde kamuoyu baskısı oluşturmakta ve çevresel uyuşmazlıkları görünür kılmaktadır. Ayrıca basın yayın kuruluşlarının da dikkatini çeken halka açık oturumlar sayesinde bu uyuşmazlıklar toplumsal olarak tartışılmakta bu da doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunmaktadır.⁴³⁵

Latin Amerika Su Mahkemesi, 2016 yılı itibariyle yetmişden fazla farklı başvuruyu karara bağlamıştır.⁴³⁶ Bu başvurularda, su hakkı bir hakkın sonucu olarak değil de ayrı bir hak olarak kabul edilerek olaylara uygulandığından Mahkeme'nin kararları su hakkını ihlal eden durumları kavrayabilmek bakımından ufuk açıcı olmaktadır. Örneğin madencilik faaliyetlerini konu alan başvurularda, faaliyetlerin sonucu olarak su kaynaklarının zarar görmesinin bir insan hakkı olarak su hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. Meksika⁴³⁷ ve Peru'ya⁴³⁸ karşı yapılan başvurularda

⁴³² Giupponi, **a.g.e.**, s.150.

⁴³³ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, 2014, s. 280.

⁴³⁴ Giupponi, **a.g.e.**, s. 145.

⁴³⁵ Giupponi, **a.g.e.** s. 153-154.

⁴³⁶ Giupponi, Belén Olmos, “Assessing the Contribution of the Latin American Water Tribunal to Transnational Environmental Law”, **Peoples' Tribunals and International Law**, ed. Andrew Byrnes and Gabrielle Simm, Cambridge University Press, 2018.

⁴³⁷ Frente Amplio Opositor a Minera San Xavier c/ Minera San Xavier SA de CV y Otros [2007] Tribunal Latinoamericano del Agua; Kararın İngilizce özetini bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 284.

⁴³⁸ Grupo de Formacion e Intervencion para el Desarrollo (Gufides) y Plataforma Interinstitucional Celendina (PIC) c/ Estado Peruano y Minera Yanacocha SRL [2012] Tribunal Latinoamericano del

kapsamlı bir şekilde ele alınan su hakkı ihlalleri suyun gerek miktar gerekse kirlilik olarak zarar görmesi sonucu doğuracak projeleri kapsamaktadır. Meksika'ya karşı yapılan başvuruda, madencilik faaliyetleri yapılırken belirli miktarın üzerinde siyanür kullanılması ve su çıkarılmasının çevreye geri dönüşü olmayacak şekilde zarar verebileceği ileri sürülmüştür.⁴³⁹ İddiaları değerlendiren Mahkeme, su hakkına da atıfta bulunarak, projenin durdurulması ve zararların giderilmesi için gerekli çalışmaların yapılması gerektiğine karar vermiştir.⁴⁴⁰

Arjantin'e karşı yapılan, iki il arasında kalan bir nehrin akış yönü değiştirilerek bölünmesine ilişkin diğer bir başvuruda⁴⁴¹ ise, başvuranlar, aleyhine düzenlemeler yapılan La Pampa ilinin su hakkı başta olmak üzere çevresel haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir.⁴⁴² İddiaya konu olaylar arasında, hükümet ile nehrin başladığı il olan Mendoza arasında nehrin akışının düzenlenmesi ile bir baraj inşasını konu alan bir anlaşma yapılması, bu anlaşma sonrasında nehrin sona erdiği La Pampa ilinde su ve sulak alanların ciddi manada eksilmesi ve bunun sonucu olarak da nüfusun azalması yer almaktadır.⁴⁴³ Arjantin Anayasası, Çevre Kanunu ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun su hakkını kabul ettiği 64/292⁴⁴⁴ sayılı kararını birlikte değerlendiren Mahkeme La Pampa halkının nehirten faydalanması için acilen geçici önlemler alınması gerektiğine karar vermiştir.⁴⁴⁵

El Salvador'da yaşayan yerli bir topluluğunun yaptığı bir diğer başvuru da suyun niteliğine ilişkindir.⁴⁴⁶ İçme suyu ihtiyaçlarını karşıladıkları Sensunapán

Agua; Kararın İngilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 287.

⁴³⁹ Frente Amplio Opositor a Minera San Xavier c/ Minera San Xavier SA de CV y Otros, para. 8,9. Kararın İngilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 284.

⁴⁴⁰ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 286.

⁴⁴¹ Fundacion Chadileuvu c/ Estado Nacional Argentino y Provincia de Mendoza [2012] Tribunal Latinoamericano del Agua Kararın İngilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 281.

⁴⁴² Fundacion Chadileuvu c/ Estado Nacional Argentino y Provincia de Mendoza, para. 23. Kararın İngilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s.281.

⁴⁴³ Fundacion Chadileuvu c/ Estado Nacional Argentino y Provincia de Mendoza, para. 6-10.

⁴⁴⁴ BM GKK, 64/292, 28.7. 2010, **A/RES/64/292**.

⁴⁴⁵ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s.283.

⁴⁴⁶ *Comunidades Indigenas del Canton de Sisimitepet y Pushtan del Municipio de Nahuizalco c/Presidencia de la Republica de El Salvador y Otros* [2008] Tribunal Latinoamericano del Agua,

nehirinin hayvancılık ve tarım faaliyetleri sonucunda bakteriyolojik olarak kirletilmesi üzerine Mahkeme'nin önüne gelen başvuruda içerisinde klorür, demir, amonyum gibi maddeler bulunan suyun insan sağlığı bakımından ciddi riskler taşıdığının altı çizilmiştir.⁴⁴⁷ Kararda, yerli halkların hakları ele alındıktan sonra herkesin yeterli miktarda ve kalitede suya erişiminin sağlanması anlamına gelen su hakkının devlet tarafından korunması gerektiği belirtilerek ortaya çıkan bu su kirliliğinden kamu otoritelerinin sorumlu olduğuna karar verilmiştir.⁴⁴⁸

Bu kararlar göstermektedir ki Latin Amerika Su Mahkemesi çevresel adaletin sağlanması ve su hakkının korunması hususlarında etkili bir alternatif çözüm yoludur. Giupponi, Mahkeme'nin bu özelliğini üç temel gerekçe üzerinden açıklamaktadır. İlk olarak, Mahkeme kişi ya da gruplara çevre ve su konusundaki şikâyetlerini ileri sürme imkânı sağlamakta ve şikâyetlere hukuka uygun çözümler getirmektedir. İkinci olarak, Mahkeme'nin yargılamaları ve kararları toplumun mobilize edilmesine katkı sağlamakta, devletlere ve şirketlere karşı kamuoyu baskısını artırmaktadır. Son olarak da, hükümetlerin su yönetimi söz konusu olduğunda insan haklarını hiçe sayan tepeden inme yaklaşımlar sergilemelerine karşın Latin Amerika Su Mahkemesi yerel ve yerli halklar gibi çeşitli grupların da taleplerini de dikkate alarak yükselen bir yaklaşım sergilemektedir.⁴⁴⁹

Son olarak belirtmek gerekir ki Mahkeme 2009 yılında, Munzur Vadisi'ne inşa edilecek Konaktepe barajları ile Hasankeyf'i sular altında bırakacak Ilısu Barajı konularında karar vermek üzere İstanbul'da toplanmıştır.⁴⁵⁰ Toplantı sonrasında konuşan Mahkeme Başkanı Javier Bogantes, bu toplantıların amacının yetkili makamlarda, şirketlerde ve finans gruplarında farkındalık yaratmak olduğunu belirterek Mahkeme'nin Türk Hükümeti'ne önerilerini açıklamıştır. Bu öneriler arasında su ve enerji politikalarının gözden geçirilmesi, doğal kaynakların sürdürülebilir politikalarla uygulanması, ÇED muafiyetlerinin kaldırılması ve çevre

Kararın ingilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 290.

⁴⁴⁷ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 291.

⁴⁴⁸ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and WASH United, s. 291, 292.

⁴⁴⁹ Giupponi, "Transnational Environmental Law and Grass-Root Initiatives: The Case of the Latin American Water Tribunal", s.174.

⁴⁵⁰ Sazak, Derya, "Su Mahkemesi", Milliyet, 14.03.2009, <http://m.milliyet.com.tr/yazarlar/derya-sazak/su-mahkemesi-1070951/> (01.03.2018)

ile ilgili ulusal ve uluslararası sözleşmeler ve mevzuatlardaki yükümlülüklerin yerine getirilmesi bulunmaktadır.⁴⁵¹

B. Ulusal Hukuklarda Su Hakkı

Su hakkına yönelik uluslararası gelişmeler, bu hakkın ulusal hukuklardaki gelişimine önemli katkıda bulunmuştur. Bu katkı, bazen su hakkının normatif içeriğinin ortaya konulması şeklinde bazen de ulusal hukukta anayasal ve yasal bir düzenleme bulunmadığında yargı kararlarına dayanak teşkil etme şeklinde ortaya çıkmıştır. Böylece su hakkı birçok ülkede anayasal ya da yasal olarak kabul edilen bir hak haline gelmiştir. Yargı kararları bakımından ise, belli konularda bir sürekliliğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu bölümde, öncelikle su hakkını konu alan düzenlemeler ele alınacak sonrasında ise süreklilik arz eden kararlar üzerinde durulacaktır.

1. Su Hakkının Ulusal Hukuk Sistemlerinde Tanınması

Hürriyetin somutlaştırılmış biçimi olarak ifade edilen hak, hürriyetin gerçekleştirilme aracıdır.⁴⁵² Anayasa ve kanunlarda kişiye “hak” olarak tanınan yetkiler beraberinde “isteme yetkisini” de getirir ve bu durumda kişi sahip olduğu hakların devlet ya da kişiler tarafından yerine getirilmesini talep edebilir demektir. Bir insan hakkı olarak su hakkı bakımından da kişiler şüphesiz ki bazı taleplerde bulunabilir. Ancak bunun için kişinin sahip olduğu bu “isteme yetkisinin” dayanağının ortaya konulması gerekmektedir.

Uluslararası hukuk normlarının anayasa dâhil bütün iç hukuk kurallarından üstün olduğu genel kabul görmüş tezlerden biri olsa da⁴⁵³, bazı yazarlar uluslararası hukuku iç hukuktan ayırarak uluslararası hukuktaki kuralların iç hukukta doğrudan geçerli olamayacağını savunmaktadır.⁴⁵⁴ Dolayısıyla uluslararası metinlerde çokça yer edinmiş su hakkının talep edilebilir olması için ulusal hukuk kuralları ile de

⁴⁵¹ “İstanbul Su Mahkemesi Karar Verdi”, 16.03.2009, NTV, https://www.ntv.com.tr/turkiye/istanbul-su-mahkemesi-karar-verdi,Un0RKc_4l0qSx6mXFFtjtA?_ref=infinite, (01.03.2018)

⁴⁵² KABOĞLU, İbrahim; **Özgürlükler Hukuku**, Alfa, 1993, İstanbul, s.12.

⁴⁵³ GÖZLER, Kemal; **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Ekin, 2010, s. 77.

⁴⁵⁴ **A.g.e.**, s. 78; TUNÇ, Hasan; “**Milletlerarası Sözleşmelerin Türk İç Hukukuna Etkisi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Türkiye İle İlgili Örnek Karar İncelemesi**”, Sempozyum, 2000, s. 174.

korunuyor olması gerekmektedir.⁴⁵⁵ Su hakkının talep edilebilir olması için gerekli olan bu düzenlemeler, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin 15/9 sayılı kararında da belirtildiği üzere devletler için aynı zamanda bir yükümlülük teşkil etmektedir.⁴⁵⁶

a. Su Hakkının Anayasal Düzeyde Kabul Edilmesi

Anayasalar, temel hak ve hürriyetler bakımından en güçlü korumayı sağlayan temel metinlerdir. Su hakkı bakımından da ulusal bir güvenceden bahsedilecekse, en başta anayasal korumanın sağlanması gerekmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında pek çok anayasada suya dair düzenlemelerin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu düzenlemeleri, genel bir başlık yerine korumanın içeriğine göre ikiye ayırarak incelemek daha doğru olacaktır. Zira bu düzenlemelerin bir kısmında korunan “su” iken, daha sınırlı kalan diğer düzenlemelerde korunan açıkça “su hakkı” dır.

Su hakkı ilk kez Uruguay Anayasası'nda açıkça bir insan hakkı olarak kabul edilmiştir.⁴⁵⁷ 1967 yılında kabul edilen Anayasa'ya 2004 yılında yapılan referandum sonucunda kabul edilen değişiklikle eklenen su hakkı, şu şekilde düzenlenmektedir⁴⁵⁸;

Madde 47

“Çevrenin korunması bir genel çıkar konusudur... Su yaşam için gerekli olan doğal bir kaynaktır. İçme suyuna erişim ve sanitasyonu erişim temel insan haklarını oluştururlar.[...]”

⁴⁵⁵ ALBUQUERQUE, Catarina de, **On the Right Track Rights to Water and Sanitation: Good Practices in Realising the Rights to Water and Sanitation**, s.51, http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Water/BookonGoodPractices_en.pdf , (12.01.2018).

⁴⁵⁶ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, **RES/15/9**, 6.10.2010, para. 8/8.

⁴⁵⁷ The Rights to Water and Sanitation at the National Level , www.righttowater.info , (5.02.2018).

⁴⁵⁸ WINKLER, **a.g.e.**, s. 91.

Uruguay'dan sonra başka ülkeler de anayasalarında su hakkına yer vererek bu hakkı garanti altına almışlardır.⁴⁵⁹ Bu ülkeler arasında Bolivya, Ekvador, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Maldivler, Kenya, Nikaragua, Uganda, Güney Afrika ve Slovenya yer almaktadır. Bu anayasaların her birinde su hakkı farklı şekillerde düzenlenmektedir. Bu düzenlemelerin içeriğinin ayrıntılı olarak incelenmesi çalışmanın kapsamı bakımından uygun olmasa da ne şekilde ele alındığına bakmak ve düzenlemelere ilişkin bazı genel tespitlerde bulunmak mümkündür.

Su hakkı anayasalarda şu şekilde ele alınmaktadır;

Bolivya Anayasası Md. 20

“(...) Su ve kanalizasyona erişim insan haklarıdır ve bu hizmetlerin özelleştirilmesi yasaktır.”⁴⁶⁰

Demokratik Kongo Cumhuriyeti Anayasası Md.48

“Devlet nezih bir konut, içme suyuna ve elektriğe erişim hakkını garanti altına alır.”⁴⁶¹

Ekvador Anayasası Md. 23

“(...) Devlet insanların aşağıdaki haklarını tanır ve garanti eder. Sağlık, beslenme ve içme suyu, temiz bir çevre, sosyal eğitim, iş, rekreasyon, barınma, giyim ve diğer gerekli hizmetleri sağlayan kaliteli bir yaşam hakkı.”⁴⁶²

⁴⁵⁹ Singh, Nandita, “Introduction”, 1-17, The Human Right to Water: From Concept to Reality, ed. Nandita Singh, Springer, 2016, s. 6.

⁴⁶⁰ Bolivya Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf, (28.08.2017)

⁴⁶¹ Demokratik Kongo Cumhuriyeti Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Democratic_Republic_of_the_Congo_2011.pdf?lang=en, (28.08.2017)

⁴⁶² Ekvador Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2008.pdf, (29.08.2017).

Kenya Anayasası Md.65

*“ Her kişinin yeterli miktar ve uygun nitelikte su hakkı vardır. ”*⁴⁶³

Nigaragua Anayasası Md. 105

*“(…) enerji, iletişim, su... temel kamusal hizmetlerin sunumunu teşvik etme, imkan tanıma ve düzenleme Devletin yükümlülüğüdür ve halk bu hizmetlere devredilemez erişim hakkına sahiptir. ”*⁴⁶⁴

Güney Afrika Anayasası Md. 27

“ Herkes erişim hakkına sahiptir:

*...yeterli gıda ve su... ”*⁴⁶⁵

Slovenya Anayasası Md. 70

“Herkes içme suyu hakkına sahiptir.

*Su kaynakları devlet tarafından yönetilen kamusal bir mal olacaktır... ”*⁴⁶⁶

Anlaşılaçağı üzere bu ülkelerin büyük bir kısmı Afrika kıtasında yer almaktadır ve hemen hepsi az gelişmiş ülkelerdir. Su hakkına yönelik düzenlemeler bakımından yapılabilecek genel tespitlerden bir diğeri de, bu düzenlemelerin suyun özelleştirilmesine yönelik deneyimler neticesinde anayasalara eklenmiş olmalarıdır. Dolayısıyla anılan anayasalarda suya yönelik hizmetlerin sadece kamu tarafından

⁴⁶³ Kenya Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Kenya_2010.pdf?lang=en, (29.08.2017).

⁴⁶⁴ Nigaragua Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2005.pdf, (29.08.2017).

⁴⁶⁵ Güney Afrika Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/South_Africa_2012.pdf?lang=en, (29.08.2017).

⁴⁶⁶ Republic of Slovenia, Constitution, Art. 70(Right to Drinking Water) <http://www.us-rs.si/media/constitution.-.2016.-.precisceni.dokument.dodan.70a.clen.pdf>, (27.08.2017).

yerine getirilebileceğine ilişkin düzenlemelerin yoğunlukta oluşu şaşırtıcı olmamalıdır.

Önemle belirtmek gerekir ki Slovenya, su hakkını anayasal olarak kabul eden ilk Avrupa ülkesidir. 2016 yılında, Başbakan Miro Cerar'ın, "21. Yüzyıl'ın sıvı altını olan suyun en üst düzeyde hukuki koruma altına alınması gerekir" beyanında bulunduğu⁴⁶⁷ Parlamento'da su hakkı 90 milletvekilinin 64'ünün oyu ile kabul edilmiştir. Bu maddede suyun bir insan hakkı olarak düzenlemesinin yanında, kamusal bir mal olduğu ve bu yüzden ticarileştirilemeyeceği de açık bir şekilde belirtilmiştir.⁴⁶⁸

Suyun bir insan hakkı olarak düzenlendiği bu ülkeler dışında, bazı ülkelerde su, açıkça insan hakkı olarak değil de başka anayasal hükümler yoluyla korunmaktadır. Bu düzenlemeler doğrudan su hakkına ilişkin olmasa da, düzenlemelerin konusu, su kaynaklarının korunması ve su hizmetlerinin gerçekleştirilmesi gibi su hakkının koruma alanına giren durumlardır. Bu yüzden ki bazı yazarlar anayasalarında su ile ilgili bu tür düzenlemelerin yer aldığı ülkeleri su hakkının anayasal olarak kabul edildiği ülkeler kategorisine dâhil etmektedirler.⁴⁶⁹ Bu anayasalar şunlardır:, Filipinler, Gambiya, Dominik Cumhuriyeti, Belçika, Nijer, Tunus, Kenya, Ekvador, Etiyopya, Zambiya, Uruguay, Meksika, Panama, Kolombiya, Venezüella, Eritre, Gana, Guatamala, Macaristan, İran.⁴⁷⁰ Su hakkının dolaylı olarak korunduğu bu düzenlemelerden bazıları da şu şekildedir:

Kolombiya Anayasası, Md. 366

"Toplumun genel refahı ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi Devletin sosyal amaçlarıdır. Sağlık, eğitim, çevresel sanitasyon ve içilebilir su... ile ilgili

⁴⁶⁷“ Slovenia adds water to constitution as fundamental right for all”, **Guardian**, 18.11.2016.

⁴⁶⁸ Republic of Slovenia, Constitution, Art. 70(Right to Drinking Water) www.us-rs.si/media/constitution.-.2016.-.precisceni.dokument.dodan.70a.clen.pdf , (02.02.2018)

⁴⁶⁹ NORBERT ve diğ, “The Human Right to Water in Law...”

⁴⁷⁰The Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation in Law and Policy – Sourcebook, WASH United

karşılanmayan ihtiyaçlara yönelmek Devlet faaliyetinin temel bir hedefi olacaktır...”⁴⁷¹

Etiyopya Anayasası, Md. 90

“Politikalar, ülkenin kaynakları izin verdiği ölçüde, tüm Etiyopyalıların kamusal sağlık ve eğitim, temiz su, barınma, gıda ve sosyal güvenliğe erişimini sağlamayı amaçlar.”⁴⁷²

Gambiya Anaysası, Md. 216

“... Devlet, herkesin eşit temiz ve güvenli suya, uygun sağlık ve tıbbi hizmetlere, yaşanabilir konuta, yeterli yiyecek ve güvenlik için eşit erişimleri kolaylaştırmak için gereken çabayı gösterecektir...”⁴⁷³

Macaristan Anayasası, Md.20

“Herkes fiziksel ve zihinsel sağlık hakkına sahiptir.

Devlet (...) sağlıklı yiyeceğe ve içme suyuna erişimi sağlayarak, (...) 1. paragrafta düzenlenen hakkın etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayacaktır.”⁴⁷⁴

Zambiya, Md. 112

“(…)Devlet herkes için temiz ve güvenilir su, yeterli ilaç ve sağlık imkânları ile uygun barınak sağlamaya çaba gösterir ve bu imkân ve nitelikleri sürekli iyileştirmek için önlem alır...”⁴⁷⁵

⁴⁷¹Colombia Constitution, 1991, [//www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en](http://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en)

⁴⁷²Ethiopia Constitution, 1994, www.constituteproject.org/constitution/Ethiopia_1994?lang=en

⁴⁷³Gambia Constitution, 1996, www.constituteproject.org/constitution/Gambia_2004?lang=en

⁴⁷⁴Hungary Constitution, 2011, www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=en

⁴⁷⁵Zambia Constitution, 1996, https://www.constituteproject.org/constitution/Zambia_2009?lang=en

Su ile ilgili hükümleri kısaca belirtilen bu anayasalarda suyun bir insan hakkı olarak ele alınmadığı ortadadır. Kaldı ki yukarıda belirtilen hükümler, ait oldukları anayasaların temel hak ve hürriyetlere ilişkin bölümlerinde değil de daha çok devletin yükümlülüklerinin düzenlendiği başlıklar altında yer almaktadır. Buna karşın, bu anayasal düzenlemelerin, su kaynaklarının korunması ve bireylerin temiz içme suyuna erişimlerinin sağlanması bakımından etkili oldukları da bir gerçektir.

b. Su Hakkının Yasal Düzeyde Kabul Edilmesi

Suya ilişkin uluslararası standartların sağlanabilmesi ve herkese yeterli, güvenli, erişilebilir su sağlanabilmesi için anayasal düzenlemeler tek başına yeterli olamamaktadır. Su hakkının tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi, ancak anayasal hükümlerin somut, pratik ve etkili yasa ve düzenlemelere dönüştürülmesiyle mümkün olabilecektir.⁴⁷⁶

Tüm dünyada açıkça suya ilişkin düzenlemelerin yer aldığı çok sayıda yasa ve düzenleme bulunmaktadır. Özellikle son birkaç yılda kabul edilen yasa ve politikalar, suyun bir hak olarak ele alınmasındaki gereklilik ve haklılığı ortaya koymakta ve yakın bir gelecekte bu eğilimin artacağına ipuçlarını vermektedir.⁴⁷⁷ Su hakkının hukuki olarak temellendirilmesinde yasalarda düzenlenmesi gereken hususlar şu şekilde ifade edilmektedir⁴⁷⁸: su ve sanitasyonun mevcudiyeti⁴⁷⁹, suya fiziksel erişimin sağlanması, kabul edilebilirliğin sağlanması⁴⁸⁰, ekonomik erişilebilirliğin sağlanması⁴⁸¹ ve suyun kaliteli ve güvenli olması.⁴⁸² Bu hususların yer aldığı yasal düzenlemeler de bu çalışmada ortaya konulamayacak kadar kapsamlı ve çeşitlidir. Yine de yukarıdaki ölçütlerin somutlaştırılması bakımından birkaç örneğe yer verilecektir.

Endonezya, Su Kaynakları Hakkında Kanun Md.5

⁴⁷⁶ COHRE, **Centre On Housing Rights and Evictions**, 2004, Legal Resources for The Right to Water and Sanitation International and National Standards, Geneva, January, s. 52.

⁴⁷⁷ COHRE, **Centre On Housing Rights and Evictions**, s.52.

⁴⁷⁸ **Realising the Human Rights to Water and Sanitation: A Handbook**, İkinci Bölüm, s. 33-53.

⁴⁷⁹ Güney Afrika Su Hizmetleri Kanunu, 1997, 3. Bölüm, Su ve Sanitasyona Erişim Hakkı; Nikaragua, Ulusal Su Kaynakları Kanunu, 2007, md. 71.

⁴⁸⁰ Fransa, Çevre Yasasını Değiştiren Su ve Aquatik Çevreler Hakkında Yasa, 2006, md. 210-1.

⁴⁸¹ Namibiya Su Kaynakları Yönetimi Kanunu, 2004, md. 26.

⁴⁸² Kosta Rika, Sağlık Kanunu, 5395 sayılı Kanun, 1973 md.267; Endonezya, Su Kaynakları Hakkında Yasa, 2004, md.5.

“Devlet her kişinin sağlıklı, temiz ve üretken bir yaşamı gerçekleştirmek için, minimum temel günlük kullanımı amacıyla su alma hakkını garanti eder.”

Cezayir, Su Kanunu Md.3

“Su kaynaklarının kullanımı, yönetimi ve sürdürülebilir gelişmesi konusundaki ilkeler aşağıdadır:

Eşitliğe ve kamusal su ve sanitasyon hizmetleriyle ilgili mevcut mevzuat tarafından ortaya konulan kurallara saygı göstererek, nüfusun temel ihtiyaçlarını tatmin etmek amacıyla su ve sanitasyona erişim hakkı.(...)”

Rusya Federasyonu, Su Yasası, Md. 6⁴⁸³

“1. Devlet ya da belediye mülkiyetine ait yüzey su kaynakları, eğer mevcut yasa başka bir şeyi emretmiyorsa, genel kullanıma ait su kaynaklarıdır ya da ortak olarak erişilebilir su kaynaklarıdır.

2. Mevcut yasa ve diğer federal yasalarda başka bir şey emredilmiyorsa, her vatandaşın genel kullanıma ait su kaynaklarına erişim ve onları kişisel ve evsel kullanımlar için bedava kullanma hakkı vardır.”

Bu başlık altında son olarak Avrupa’da su hakkını yasal olarak tanıyan ilk devletin Fransa olduğunu belirtmek gerekir. Sivil toplum örgütlerinin uzun süren çabaları sonucunda 2016 yılında kabul edilen yasanın Fransa’da 1 milyon haneye olumlu etki edeceği ifade edilmiştir. Bu yasa ile özellikle, suya erişimde fiziksel veya ekonomik nedenlerden dolayı zorluk çeken Fransız vatandaşlarına devlet yardımı sağlanması amaçlanmaktadır.⁴⁸⁴

Su hakkına ilişkin yasal düzenlemeler konusunda Türk hukukuna bakıldığında, su kelimesinin geçtiği hukuki metin bulmak zor olmamaktadır. Ne var

⁴⁸³ Rusya Su Kanunu, Yasa No. 74-FZ, <http://www.cabri-volga.org/DOC/PolicyRoundtable/WaterCodeOfRF-UnofficialEnglishTranslation.pdf>, (21.01.2018)

⁴⁸⁴ Malegue, Kristel, Fransa’da Su Hakkı, 28.6.2016, <https://www.endwaterpoverty.org/blog/right-water-france-bill-has-been-adopted>, (21.01.2018)

ki bu metinlerin içeriği, su hakkı talepleri yönünden bir hayal kırıklığı olmanın ötesine geçmemektedir. Özel hukuk bakımından değerlendirilecek olursa suya ilişkin çok fazla düzenleme olduğu ifade edilebilir. Başta Türk Medeni Kanunu ve Yeraltı Suları Hakkında Kanun olmak üzere elli civarında hukuksal düzenleme vardır.⁴⁸⁵

Ancak bu düzenlemelerin hiç biri bir insan hakkı olarak su talebini karşılamamaktadır. Su hakkının temellendirilmesinde bireylerin suya erişebilmesinin sağlanabilmesi için devletin birtakım yükümlülükleri bulunmaktadır ama 1982 Anayasası ve su ile ilgili kanunlar bu türden düzenlemelerin çok gerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla Anayasa’da hak olarak kabul edilip, ayrıca bir kanun ile düzenlenmedikçe suya ilişkin meselelerin çözülmesi mümkün gözükmemektedir.⁴⁸⁶ Su kanunu ihtiyacını karşılamak üzere harekete geçen Orman ve Su İşleri Bakanlığı 2011 yılında bir taslak hazırlamıştır. Bu taslak suyun korunması, içme suyu ve kullanım bakımından önceliği ve su mevzuatına ilişkin dağınıklığın giderilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bununla birlikte taslağın suyun bir hak olarak değerlendirilmemesi yönüyle birçok eksiği olduğunu da ifade etmek gerekir.⁴⁸⁷ Bütün bu eksiklere rağmen ifade edildiği gibi Anayasa’da yer alan diğer hükümler çerçevesinde su hakkına dava edilebilir bir nitelik kazandırmak mümkündür. Burada asıl sorumluluk ise yargıdadır.

c. Su Hakkının Mahkeme Kararlarıyla Kabul Edilmesi

Mahkeme kararlarıyla su hakkının tanınması çok büyük ve abartılı bir beklenti değildir. Nitekim Hindistan’da su hakkı Anayasa’da açıkça yer almamaktadır.⁴⁸⁸ Ancak Hindistan’da Kerela Yüksek Mahkemesi, Anayasa’nın 21. maddesinde yer alan “yaşama hakkını” su hakkının varlığını ortaya koyacak şekilde

⁴⁸⁵ Türk Medeni Kanunu’nun “*Mülkiyet ve irtifak hakkı*” başlıklı 756. maddesi ve yerel adetleri düzenleyen 760. maddesi konumuz bakımından önemlidir. Bu maddeler bakımından önemli olan, suların özel mülkiyet konusu olsa dahi diğer kişilerin kişisel ve temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine imkan verecek şekilde koruma altına alınmış olmasıdır.

⁴⁸⁶ Su Manifestosu, Türkiye Su Meclisi, Rize, 17 Ocak 2010.

⁴⁸⁷ Su Kanunu Tasarısı Taslak metninin içeriği ve hükümlere yönelik eleştiriler için bkz: GÜNEŞ, Ahmet M., “Su Kanunu Tasarısı Taslağı Üzerine Düşünceler”, **Legal Hukuk Dergisi-** Cilt: 10, Sayı:118, 2012, 888-105.

⁴⁸⁸ KOTHARI, Jayna, The Right to Water: A Constitutional Perspective, s. 8. http://www.ielrc.org/activities/workshop_0612/content/d0607.pdf , (21.01.2018).

yorumlamıştır.⁴⁸⁹ Yüksek Mahkeme'ye göre, idarenin kişilerin yaşadığı bölgenin yer altı sularından faydalanarak bir başka bölgenin su ihtiyacını karşılaması, “yaşam hakkının” ihlali niteliğindedir.⁴⁹⁰

Hindistan'dan başka Pakistan, Nepal ve Bengladeş'te de mahkemeler, Hindistan mahkemelerine de atıf yaparak su hakkını yaşama hakkının bir sonucu olarak kabul etmektedirler.⁴⁹¹ Benzer şekilde Arjantin'de de su hakkı mahkemeler yoluyla kabul edilmektedir.⁴⁹² Ancak, diğer ülkelerden farklı olarak bu ülkede su hakkı, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkından türetilmektedir.⁴⁹³

Türk mahkemeleri bakımından bu yorum tarzının geliştirilmesi çok daha kolay gözükmemektedir. Zira yaşam hakkına ek olarak, Anayasanın 63'üncü maddesi suyun bir tabiat varlığı olarak korunmasını gerektirmektedir. Ayrıca Anayasa'nın 56'ncı maddesinde düzenlenen çevrenin korunması hakkı da su hakkı bakımından genişletici yorum yapmaya müsaittir. Tüm bu maddeler, Anayasa'da açık bir şekilde ifade edilmeyen su hakkının içtihat yoluyla türetilebileceğini ve bu faaliyetin dayanaklarını otaya koymaktadır.⁴⁹⁴

2. Yargı Kararları Işığında Su Hakkı

Su hakkının uluslararası ve ulusal hukuki metinlerde bir insan hakkı olarak düzenlenmesi, su sorunlarının çözümü bakımından çok önemli bir gelişmedir. Daha önemli olan ise su hakkının dava edilebilirliğinin sağlanmış olmasıdır. Su hakkı gerek konusu gerekse mahiyeti itibarıyla diğer insan haklarından farklı olduğundan hakkın normatif yapısı sorunlara uygulanabildiğinde bu hak gerçekleşmiş olacaktır.

⁴⁸⁹ WINKLER, a.g.e., s. 92.

⁴⁹⁰ Attakoya Thangal v. Union of India, High Court (Kerela), 1990, para.10, <https://indiankanoon.org/>, Kararın İngilizce özeti için bkz. “The Human Rights to Water and Sanitation in Courts...”.

⁴⁹¹ WINKLER, a.g.e., s. 92 ; Norbert, Brunner ; Mishra, Vija; Sakthivel, Ponnusamy; Starkl, Markus, Tschohl, Christof, “The Human Right to Water in Law and Implementation”, *Laws*, 2015, 4, 413-471, s.451-453, www.mdpi.com/journal/laws/.

⁴⁹² Arjantin'de verilen su hakkına ilişkin kararlara bir sonraki bölümde değinilecektir. Bu sebeple burada yalnızca belirtilerek geçilmiştir.

⁴⁹³ WINKLER, a.g.e., s. 92 .

⁴⁹⁴ ŞİRİN, “Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri”, s. 158.

Ulusal mahkemeler, suya ilişkin davalarda genellikle uluslararası hukuka atıf yapmaktadır.⁴⁹⁵ Uluslararası hukuki kaynaklar, mahkeme kararlarının gerekçelerinde ulusal hukuktaki boşluğu doldurma ya da ulusal hukukta yer alan düzenlemeleri destekleme şeklinde yer alabilmektedir. Örneğin, Ekvador’da su hakkı anayasal olarak kabul edilmektedir.⁴⁹⁶ Bununla birlikte suyun korunması ile ilgili bir kararda Anayasa Mahkemesi Genel Yorum 15’e atıf yaparak su hakkını tanımlamış; su hakkının insan onuru ve diğer insan hakları ile bir bütünlük içerisinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁷ Öte yandan Hollanda, Arjantin gibi su hakkının açıkça kabul edilmediği ülkelerde ise mahkemeler, genellikle suyun korunması gerektiğini Anayasa’da yer alan bazı maddelerin bir sonucu olarak ortaya koysalar da hakkın içeriğini ve gereklerini Genel Yorum 15 ve diğer uluslararası sözleşmelerde yer alan hükümler ışığında açıklamaktadır.⁴⁹⁸

Gerçekten de su hakkına ilişkin davalarda mahkemeler farklı yöntemler geliştirerek bu davaları ele almaktadırlar. Bu farklılık, en belirgin olarak su hakkının kendisinden türediği kabul edilen anayasal haklarda görülmektedir. Örneğin Hindistan, Pakistan, Nepal ve Bangladeş’te su hakkı yaşama hakkının bir sonucu olarak kabul edilmekteyken⁴⁹⁹ Arjantin⁵⁰⁰, Peru⁵⁰¹ gibi birçok ülkede su hakkı, sağlık ve çevre hakları ile ilişkilendirilmektedir.

Bugüne dek, birçok ülkede su hakkına ilişkin kararlar verilmiştir. Bu kararlardan bazıları mahkemeler nezdinde bir ilk teşkil etmekteyken bazı konularda

⁴⁹⁵ WINKLER, **a.g.e.**, s. 238.

⁴⁹⁶ Ekvador Anayasası, 2008, Md. 66.

⁴⁹⁷ Case No, 0006-10-EE [2010] Corte Constitucional 0010-10-SEE-CC, Kararın İngilizce özeti için: The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, WaterLex and Wash United, 2014, s. 140.

⁴⁹⁸ Asociación Civil por la Igualdad y la Justicia/ Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires, 2007 ; HD 200.018.358 [2010] Gerechtshof (‘s-Hertogenbosch) LJN BL6583, PRG (2010) 70, The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 72, 218.

⁴⁹⁹ WINKLER, s. 243.

⁵⁰⁰ Marchisio Jose Bautista y Otros c/ Superior Gobierno de la Provincia de Cordoba y Otros [2004] Juzgado de Primera Instancia Civil y Comercial (Ciudad de Córdoba) 500003/36 ; Mahkeme, sağlık hakkının, güvenli içme suyu sağlanmasını gerektiren pozitif yönünü vurgulamıştır. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.75

⁵⁰¹ Red de Vigilancia y Exigibilidad de los Derechos Economicos, Sociales y Culturales Region Junin c/ Municipalidad Provincial de Huancayo [2005] Corte Superior de Justicia (Junín) 1230-2005. Mahkeme, bu davayı” Genel Sağlık Kanunu” hükümleri çerçevesinde ele almış ve kararını bu çerçevede vermiştir.

ise bir sürekliliğin olduğu söylenebilir. Bu bölümde, ulusal yargılamalarda süreklilik kazanmış bazı konular üzerinde durulacaktır. Gerçekten de su hakkına ilişkin davalar, özellikle, fatura ödememeye bağlı olarak gerçekleştirilen su kesintileri ve devletin su hizmetlerini hiç ya da gereği gibi yerine getirmemesi konularında yoğunlaşmaktadır.

a. Su Hizmetlerinin Sağlanması ve Suyun Korunması

Devletin insan hakları konusundaki yükümlülükleri genel olarak saygı duyma, koruma ve yerine getirme şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu yükümlülüklerin su hakkına yansımalarının bir sonucu olarak, su hakkının gerçekleştirilmesi için su kaynaklarının korunması ve bireylerin suya erişimlerinin sağlanması gerekmektedir.

Koruma yükümlülüğü, üçüncü kişilerden gelen her türlü tehdit ve ihlalin devlet tarafından önlenmesi anlamına gelmektedir.⁵⁰² Bu yükümlülük, su hakkı bakımından su kaynaklarının nicelik ve nitelik olarak korunması şeklinde ortaya çıkabileceği gibi su hizmetlerinin şirketler tarafından sağlandığı yerlerde bu hizmetin yerine getirilmesine yönelik sorunların ortadan kaldırılması şeklinde de kendini göstermektedir.⁵⁰³ Hakkın gerçekleştirilmesi ve etkin kılınması için gerekli tedbirleri almak şeklinde ifade edilen yerine getirme yükümlülüğü⁵⁰⁴ ise özellikle su hizmetlerinin devlet tarafından yerine getirildiği yerlerde bu hizmetlerin sağlanması noktasında ortaya çıkmaktadır.⁵⁰⁵

Pakistan Anayasa Mahkemesi'nin devletin koruma yükümlülüğüne ilişkin *General Secretary, West Pakistan Salt Miners Labour Union/The Director, Industries and Mineral Development*⁵⁰⁶ kararında, içme suyunun büyük bir kısmının çıkarıldığı bölgede lisanslı olarak kömür madenciliği yapan bir şirketin su miktarını

⁵⁰² METİN, Yüksel, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yaşamın ve Sağlığın Korunması ile İlgili Olarak Taraf Devletlere Yüklendiği Pozitif Yükümlülükler", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 7, Sayı 27 (Güz 2010), s.3.

⁵⁰³ THIELBÖRGER, **a.g.e.**, s. 181; ALBUQUERQUE, "Report of the Special Rapporteur on the human right to safe drinking water...", s.8

⁵⁰⁴ METİN, **a.g.e.**, s.3.

⁵⁰⁵ Report of the Special Rapporteur on the human right to safe drinking water and sanitation, Catarina de Albuquerque, Human Rights Council, **A/HRC/27/55**, 30 June 2014, s.11.

⁵⁰⁶ General Secretary, West Pakistan Salt Miners Labour Union v The Director, Industries and Mineral Development [1994] Kararın İngilizce Özeti İçin bkz. Supreme Court Human Rights Case 120 of 1993, *The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide*, s. 187.

azaltan ve sağlık için risk oluşturan faaliyetleri ele alınmıştır. Kararda yaşama hakkına atıf yapan mahkeme, ‘yaşama’ kelimesini irdeleyerek suya erişimin zor olduğu bölgelerde bireylerin temiz suya erişimlerinin yaşama hakkının ta kendisi olduğunu belirtmiştir. Kararda, Hindistan mahkemelerince verilen kararlara da atıf yapılarak yaşama, onuru da kapsayacak şekilde yorumlanmıştır. Böylece, su hakkının korunması bakımından şirketin kirliliğe sebep olan kısımlarının taşınması ve olası diğer kirliliklerin önlenmesi için diğer şirketlerin de gerekli tedbirleri alması gerektiği sonucuna varılmıştır.⁵⁰⁷

Hindistanda, Kerala Yüksek Mahkemesince verilen Coca-Cola’nın su kaynaklarını serbestçe kullanmasını konu alan *Perumatty Grama Panchayat/ State of Kerala*⁵⁰⁸ kararında ise şirketin bu faaliyetinin hem ekolojik dengesizlik yarattığı hem de yaşama hakkını ihlal ettiği ortaya konulmuştur. Yer altı sularının korunmasına ilişkin bir düzenleme olmadığı için bu kaynakların kullanılmasının “kontROLSÜZ” bir hak olduğunu belirten Yüksek Mahkeme şu tespitlerde bulunmuştur: ‘*Su ulusal bir zenginliktir ve tüm topluma aittir. Su olmadığında yeryüzü kurak olur. Bu yüzden herkesin doğal kaynaklardan olan suyu koruma ve geliştirme yükümlülüğü vardır.*’ Buradan yola çıkan Mahkeme, Anayasa’nın 21. maddesinde düzenlenen yaşama hakkının bir gereği olarak suyun korunması gerektiğini belirtir. Temiz içme suyunun yaşama hakkının bir parçası olduğunu söyleyen Mahkeme günlük 510 kilolitreye varan su kullanımının su döngüsünü bozacağına ve bir şirketin bunu yapabilmesi durumunda diğerlerinin de yapabileceğine bunun da bir anda çölleşme sonucu doğuracağına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Sonuç olarak, şirketin yer altı suyu kullanımının durdurulmasına ve lisansın da miktarı belirlenerek yenilenmesine karar verilmiştir.

Bu kararlar göstermektedir ki suyun orantısız bir biçimde kullanılması gibi su kıtlığına yol açan ve su kaynaklarını kirleterek suyu tahrip eden faaliyetler karşısında devlet gerekli önlemleri almalıdır.

⁵⁰⁷ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 187-188.

⁵⁰⁸ *Perumatty Grama Panchayat v State of Kerala* [2003] High Court (Kerala, Ernakulam) Writ Petition no 34292 of 2003, (2004).

İsrail Yüksek Mahkemesi'nin verdiği *Abadallah Abu Massad ve Diğerleri*⁵⁰⁹ kararı ise su hakkının, su hizmetlerinin ayırım gözetilmeksizin herkese ulaştırılması gerektirdiğini ortaya koyması bakımından son derece önemli bir karardır. Bu kararı önemli kılan ayrıntı başvuranın Filistin kökenli bir İsrail vatandaşının devlet tarafından tanınmayan bir köyde ikamet ediyor olmasıdır. Başvuranların su bağlantısının sağlanmasına yönelik talepleri, yasal olmayan bir bölgede olmaları gerekçe gösterilerek reddedilmiştir. Dolayısıyla Mahkeme tarafından yapılması gereken, devletin çıkarları ile su hakkı arasında denge kurulmasıdır. İsrail kanunları ile Genel Yorum 15'i birlikte ele alan mahkeme 'kabul edilebilirlik' ve 'orantılılık' kriterleri üzerinde yoğunlaşmıştır.⁵¹⁰ Buna göre, orantılılık kriteri, ancak, kişi belirli mali gereklilikler ya da uygunsuzluklara rağmen suya erişebildiği takdirde gerçekleştirilmiş olacaktır. Burada suya erişimden kastedilen, en yüksek standartların sağlanması değildir. Mahkeme'ye göre devlet bu hizmeti yerine getirirken bazı iyileştirmelerden bir ölçüde kaçınılabilir ancak bireylerin insan onurunun bir gereği olarak asgari ölçüde suya erişimi sağlamalıdır.⁵¹¹

Benzer bir karar Arjantin Temyiz Mahkemesi tarafından verilmiştir.⁵¹² Başvuru, kayıt dışı bir bölgede yaşayan bir grubun yaşadıkları yere su bağlantısının sağlanmamasına ilişkindir. Başvuruyu değerlendiren Mahkeme, suyun vazgeçilemezliğine işaret etmiştir. Suyun yaşama hakkı ile insan onurunun bir unsuru olduğunun da altını çizen Mahkeme, bireylerin en azından zorunlu ölçüde suya erişimlerinin sağlanması gerektiğini ortaya koymuştur.⁵¹³

⁵⁰⁹ Abadallah Abu Massad and others v Water Commissioner and Israel Lands Administration[2011] Supreme Court Civil Appeal, 9535/06, Kararın ingilizce özeti için bkz. The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, 175.

⁵¹⁰ Bu kriterler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murthy, Sharmila L.; Williams, Mark and Baskin, Elisha; "The Human Right to Water in Israel: A Case Study of The Unrecognised Bedouin Villages in the Negev", **Israel Law Review** 46(1) Cambridge University Press, The Hebrew University of Jerusalem, 2013.

⁵¹¹ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, 176 ; Murthy; William and Baskin, age, s. 40 : Yazarlara göre Mahkeme insan onurunun ne kadar su gerektirdiği ve uygunsuzluk kavramının neleri kapsadığı gibi soruları cevapsız bırakmıştır.

⁵¹² Asociación Civil por la Igualdad y la Justicia c/ Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires, The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.70.

⁵¹³ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.72.

Fransa’da yapılan *Madame Sandra A c/ Commune de Gouves* başvurusunda⁵¹⁴ ise başvuran, maliki olduğu, tarihi alan kabul edilen bir arazi üzerine iki karavan koymuş ve bu karavanlara su bağlantısının sağlanmasını talep etmiştir. Fransız Danıştay’ının önüne gelen başvuruda su bağlantısının sağlanması talebinin reddedilmesinin özel hayata ve aile hayatına saygı hakkına yönelik bir müdahale teşkil ettiği ifade edilmiştir. Müdahaleyi meşru amaç ve orantılılık kriterleri bakımından da değerlendiren hakkın ihlal edildiğine ve başvurucuya tazminat ödenmesi gerektiğine karar vermiştir.⁵¹⁵

Hindistan’da verilen *Environment & Consumer Protection Foundation*⁵¹⁶ kararı konu itibarıyla diğerlerine benzese de başvurunun ele alınış şekli bakımından farklı bir bakış açısı sunmaktır. Bu başvuru, Hindistan’daki bazı okullarda öğrencilerin içme suyu ve tuvalet imkânları konusunda yaşadıkları sorunları konu almaktadır. Yüksek Mahkeme’nin bu konuda vermiş olduğu birçok karara rağmen bazı yerlerde bu kararlara uygun hareket edilmediği iddia edilmiştir.⁵¹⁷ Burada kararı farklı kılan, ihlal edildiği ileri sürülen haktır. Başvurucu, okullarda içme suyuna erişimin sağlanmamasının eğitim hakkını ihlal ettiğini iddia etmiş ve Mahkeme de başvuruyu bu hak kapsamında değerlendirmiştir. Mahkeme tuvalet imkânlarının sağlanmadığı yerlerde ailelerin çocuklarını özellikle de kızları okula göndermeyeceklerini, bunun da açıkça eğitim hakkını ihlal edeceğini ifade etmiştir. Başvuru, bu konuda daha önce verilmiş benzer emirler olduğu için reddedilse de tüm okullarda içme suyu ve tuvalet imkânlarının sağlanmasına yönelik söz konusu kararların gereğinin altı ay içerisinde yerine getirilmesine hükmedilmiştir.⁵¹⁸

Bu kararlardan anlaşılabacağı üzere su hakkı bakımından devletin yerine getirme yükümlülüğü, bireylerin suya erişimlerinin sağlanmasını gerektirmektedir. Su hakkı, asgari düzeyde de olsa suya erişimin sağlanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, asgari ölçüde suya erişimin sağlanmadığı yerlerde su hakkı ihlal edilmiş

⁵¹⁴ *Madame Sandra A c/ Commune de Gouves* [2010] Conseil d’Etat 323250, Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.200.

⁵¹⁵ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.201.

⁵¹⁶ *Environment & Consumer Protection Foundation v Delhi Administration and Others* Supreme Court 3 October 2012.

⁵¹⁷ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, 161.

⁵¹⁸ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 163.

olmaktadır.⁵¹⁹ Ayrıca, suya erişimin sağlanması, su hakkı dışında birçok hak ile ilişkili olduğundan, bu hakların yargılamalarda dayanak olarak kabul edildiği görülmektedir.

Devletin yerine getirme yükümlülüğünün başka bir görünümü, su hizmetlerinin niteliğine ilişkindir. Devlet, suyu insan tüketimine uygun şekilde sağlamalıdır.⁵²⁰

Örneğin, Kolombiya’da bir başvuruda⁵²¹ devletin kirli su sağlayarak insan onurunun, yaşama ve sağlık haklarının ihlal edildiği iddia edilmiştir. Başvuruyu ele alan Kolombiya Anayasa Mahkemesi, öncelikle suyun yaşamsal önemini altını çizmiş ve devletin amacının bireylerin bu temel gereksinimleri sağlamak olduğuna dikkat çekmiştir. Mahkeme’nin de belirttiği gibi devletin görevi yalnızca su hizmetinin sağlanması değildir. Zira, insan tüketimine fiziksel, kimyasal ve bakteriyolojik olarak uygun olmayan su sağlık ve yaşam üzerinde önemli riskler barındırır. Mahkemesi’ye göre, insan tüketimi için söz konusu olduğunda su, anayasal bir insan hakkıdır⁵²² ve tüketime uygun olmayan su, insan onurunun, yaşama ve sağlık haklarının ihlali anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, devletin kirli su sağlaması, oluşturduğu risk dolayısıyla insan onuru, sağlık ve sağlıklı çevre haklarını ihlal etmektedir. Mahkeme, altı ay içerisinde suyun niteliğinin gerekli düzeye getirilmesi gerektiğine karar vermiştir.

Devletin sağladığı suyun niteliğine ilişkin başka bir karar da Fransa’da verilmiştir.⁵²³ Başvuru’da belediyenin sağlamış olduğu suyun kalitesinin çok düşük olduğu iddia edilmektedir. Fransız Yargıtayı, belediye’nin insan tüketimine uygun su sağlamakla yükümlü olduğunu ve bu yükümlülüğünden ancak iki durumda muaf

⁵¹⁹ WINKLER, **a.g.e.** s. 122.

⁵²⁰ ALBUQUERQUE, “Report of the Special Rapporteur on the human right to safe drinking water...”, s. 8.

⁵²¹ Jorge Hernán Gómez Ángel c/ Alcalde Municipal de Versalles – Valle del Cauca y el Gerente de la Empresa de Servicios Públicos de Versalles, Corte Constitucional, Fourth review Chamber 22 May 2003.

⁵²² Mahkeme, başvuruyu Anayasa’nın 11., 13. ve 49. Maddeleri’nde yer alan yaşama hakkı, sağlık hakkı ve çevre hakkı ile bağlantılı olarak ele almaktadır. Kolombiya Anayasası, 1991, https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2005.pdf, (2.04.2018).

⁵²³ Madame X c/ Commune de Saint-Hilaire-de-Lavit Cour de cassation, 1st Civil Chamber 28 November 2012.

tutulabileceğini belirtmiştir. Bu durumlardan ilki tam muafiyettir ki bu ancak mücbir sebep halinde mümkündür. Diğer de kısmi muafiyettir ve ancak diğer tarafların ihmalinden kaynaklanan bir durum varsa söz konusu olabilir.⁵²⁴

Bangladeş'te verilen *Rabia Bhuiyan/Ministry of LGRD*⁵²⁵ kararında da çok benzer şekilde devletin suyun niteliği konusundaki yükümlülüğü ele alınmıştır. Başvuruda devletin yer altı sularının denetimi konusunda gerekli denetimi yapmadığı iddia edilmiştir. Buna göre, halk suları güvenli olduğu düşüncesiyle tüketse de gerçekte arsenik içeren sular insan sağlığı bakımından büyük riskler taşımaktadır.⁵²⁶ Uluslararası hukuku da referans alan Temyiz Mahkemesi, devletin insan hakları konusunda saygı duyma, koruma ve yerine getirme şeklindeki yükümlülüklerini de tartışmıştır. Suların bir kısmının arsenikli olduğunu kabul eden Mahkeme, yer altı sularının güvenilir ve insan tüketimine uygun olmaması dolayısıyla yaşama ve sağlık haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁵²⁷

b. Fatura Ödeyemeyenlerin Suyunun Kesilmesi

Devletler, saygı duyma yükümlülüğünün bir gereği olarak yeterli suya eşit biçimde erişilmesini kısıtlayacak, sınırlandıracak veya engelleyecek her türlü uygulama veya faaliyetten kaçınmalıdır. Su hizmetlerinin şirketlerce yerine getirildiği durumlarda ise devlet koruma yükümlülüğünün bir gereği olarak bireylerin suya erişiminin engellenmesinin önüne geçmelidir.⁵²⁸

Su hakkı, suya erişimin tamamen ücretsiz olmasını gerektirmemektedir. Bu nedenle gerek belediyeler gerekse özel şirketler tarafından sağlanan su hizmetlerinin bir ücret karşılığında yerine getirilmesi su hakkı bakımından bir sorun teşkil etmez. Dolayısıyla, her sözleşme ilişkisinde olduğu gibi su hizmetinin yerine getirilmesine ilişkin sözleşmelerde de ücretin ödenmediği durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, hizmet sunan tarafın verdiği hizmeti sona erdirmesi şeklinde devam etmektedir. Ne var ki su hizmetlerinin yerine getirilmesine ilişkin sözleşmelerde, sözleşmenin

⁵²⁴ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.195-196.

⁵²⁵ *Rabia Bhuiyan v Ministry of LGRD*, 26.08. 2005, , Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.157.

⁵²⁶ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.157.

⁵²⁷ Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s.159.

⁵²⁸ Genel Yorum 15, para. 21-23.

konusu vazgeçilemeyecek niteliktedir. Bu nedenle de hizmet alan, sözleşmenin gereğini yerine getirmediğinde, hizmet sunan serbestçe hareket edemez. Bir başka ifadeyle, şirketlerin ya da belediyelerin, faturasını ödemeyenlerin suyunu kesmeleri su hakkının ihlali anlamına gelebilmektedir.⁵²⁹

Su faturasının ödenmemesi nedeniyle uygulanan su kesintisi başlı başına su hakkını ihlal eden bir durum değildir. Bununla birlikte, bu uygulamaya, ödeme gücü olmayanları, yaşamsal manada büyük bir tehlike altında bırakabileceği için ancak bazı durumlarda ve sınırlı olarak başvurulmalıdır. Bu konuda, karar verme sürecini etkileyecek hususlardan bazıları, ödemenin yapılmamasının sebebi, ne kadar süredir ödeme yapılmadığı, borç miktarı ve kesinti sonrasında bireylerin asgari düzeyde su erişimlerinin olup olmadığıdır.

Belediyeler ya da özel şirketler, ancak faturanın ödenebilecekken ödemediği durumlarda su kesintisi yapabilirler. Zaten böyle bir durumda, su hakkının “karşılabilirlik” unsuru bakımından bir sıkıntı bulunmamaktadır. Oysa faturanın ekonomik sebeplerle ödenemediği durumlarda, “karşılabilirlik” unsuru eksik kaldığından su kesintisinin yapılması su hakkını ihlal edecektir.⁵³⁰ Bundan başka, su kesintisi gerçekleştirilmeden önce bireye, borcunu ödemeyebilmesi için gerekli fırsatlar sağlanmalı, gerekirse ödeme planları ile bu süreç kolaylaştırılmalıdır. Daha da önemlisi, faturasını ödemeyen kişi hakkında suya erişiminin kesilmesi kararı verilse bile kişi hiçbir zaman asgari ölçüde sudan mahrum bırakılmamalıdır.⁵³¹

Bu hususlar, mahkeme kararlarında sıklıkla ele alınmaktadır. Örneğin, faturasını ödemeyen bir abonenin suyunu kesmek amacıyla yapılan bir başvuruyu⁵³² konu alan Sulh Mahkemesi⁵³³ kararında, Mahkeme bu uygulamanın sınırlarını oldukça net bir biçimde çizmiştir. Mahkeme, öncelikle Henry Smits’in su hakkı tanımına atıf yaparak su hakkını şu şekilde tarif etmiştir: “*Ekonomik durumuna bakılmaksızın herkese sağlıklı bir yaşam için gerekli minimum miktarda suyun*

⁵²⁹ ALBUQUERQUE, Catarina, “Realising the human rights to water and sanitation: Planning processes, service providers, service levels and settlements”, A Handbook by the UN Special Rapporteur, s. 40.

⁵³⁰ A.g.e.

⁵³¹ A.g.e., 61.

⁵³² Belçika’da su kesintisi yapabilmek için mahkeme şartı aranmaktadır.

⁵³³ Juge de Paix Fontaine-l’Eveque [2009], Belgium, Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 189.

*sağlanmasıdır.”*⁵³⁴ Bu tanımın ardından sağlık hakkının su hakkından ayrı düşünülmemeyeceğini de ekleyen Mahkeme, Su Kanunu’nda su hakkının kabul edildiğini ve ayrıca Anayasa’nın 23. maddesinde düzenlenen insan onurunun bir sonucu olarak, su hakkının anayasal bir karakteri olduğunu belirtmiştir.⁵³⁵ Ne var ki Mahkeme’ye göre bu düzenlemelerin hiçbiri, bireye suyun ücretsiz temin edilmesini gerektirmemektedir. Dolayısıyla şirketlerin, belli durumlarda ve belli şartlarla faturasını ödemeyenlerin suyunu kesmeleri mümkündür. Buna göre, tamamen su kesintisi ancak borç çok yüksek bir miktara ulaştığı ve kişinin kendisine yapılan ödeme planına uymadığı bir durumda ve yargı kararıyla yapılabilir. Bunun dışında, yalnızca ödeme yükümlülüğüne aykırı davranmış olmak, bir kişinin bu haktan mahrum bırakılmasını meşrulaştırmamaktadır. Bu gerekçelerle talebi reddeden Mahkeme’ye göre servis sağlayıcı için en makul çözüm “su arzının azaltılmasıdır”.⁵³⁶

Benzer bir karar Slovenya’da da verilmiştir. Slovenya Anayasa Mahkemesi’nin incelediği başvuruda⁵³⁷ şu önemli tespitlerde bulunulmuştur: *“Kişinin yaşadığı yerde suyunun kesilmesi yaşama standartlarını önemli ölçüde değiştirir, su olmayan yerde yaşamak zor olmak dışında imkânsızdır ve bu yüzden de su, insan onurunun bir parçasıdır.”*⁵³⁸ Mahkeme’ye göre, suyun bu niteliğinin bir sonucu olarak, ödeme yapılmamasına karşılık su kesintisi de ancak borç mazur görülemeyecek yüksek bir miktara vardığında yasal olabilir.⁵³⁹ Dava konusu olayda ise böyle bir durum olmadığından kesinti hukuka aykırı bulunarak dört saat içerisinde erişimin sağlanması gerektiğine karar verilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu kararda suya erişimin engellenmesi, mülkiyet hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir.

⁵³⁴ Juge de Paix Fontaine-l’Eveque [2009], Belgium, s.307, Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 189.

⁵³⁵ Juge de Paix Fontaine-l’Eveque [2009], Belgium, s.308, Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 190.

⁵³⁶ Juge de Paix Fontaine-l’Eveque [2009], Belgium, s.309, Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 191.

⁵³⁷ Ruling No Up-156/98 [1999] Constitutional Court, Official Gazette RS, no 17/99; OdIUS VIII, 118, Kararın İngilizce özeti için The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 221.

⁵³⁸ Ruling No Up-156/98, para 11.

⁵³⁹ Ruling No Up-156/98, para. 15.

Hollanda’da faturasını ödemeyen bir abonenin suyunun kesilmesinin hukuka uygun bulunduğu *Gerechtshof ’s-Gravenhage*⁵⁴⁰ kararında da kesinti, meşruluğunu, borcun ödenmesi için şirketin gerekli tüm çabayı göstermesinden almaktadır. Şirketin su kesintisi talebinin yerel mahkeme tarafından su hakkını ihlal edeceği gerekçesiyle reddedilmesi üzerine Hollanda Yargıtayı’nın önüne gelen bu davada, şirketin belirli şartlar altında su kesintisi yapabileceği belirtilmiştir.

Su kesintisine karar verilirken gözetilmesi gereken bir başka husus da bireyin ve hane halkının durumlarıdır. Örneğin, maddi olarak çok zorluk çeken, fertleri arasında yaşlı, hasta ya da çocuk olan bir aile söz konusu olduğunda su kesintisi son çare olarak uygulanmalıdır.⁵⁴¹ Brezilya Yüksek Mahkemesi’nin verdiği *Ademar Manoel Pereira x Companhia Catarinense de Agua e Saneamento – CASAN*⁵⁴² kararında da bu mesele üzerinde durulmuştur. Bir yangın sonucunda her şeyini kaybeden ailenin su borçlarını taksitle ödemek için yaptıkları başvurunun reddedilmesi ve sularının kesilmesine ilişkin davada, Mahkeme, karar verirken su hizmetlerinin kamusal yönü yanında ailenin aciz ve fakir oluşunu da göz önünde bulundurmıştır. Mahkeme, suyun sağlık üzerindeki vazgeçilmez etkisinden yola çıkarak su hizmetinin “geç ödeme” gibi bir sebeple kesintiye uğratılmasının imkânsız olduğunu belirterek şirketin tavrını insanlık dışı ve hukuka aykırı olarak nitelendirmiştir.⁵⁴³

Portekiz’de yapılan ilginç bir yargılamada ise su kesintisinin bir yaptırım yöntemi olarak uygulanması üzerinde durulmuştur. Diğerlerinden daha farklı olan *A x EPAL – Empresa Pública das Águas de Lisboa*⁵⁴⁴ davasının konusu, bir yaptırım türü olarak, fatura borcu nedeniyle kişiye ait başka bir evin suyunun kesilmesine izin veren yasanın ilgili hükmünün iptalidir. Anayasa Mahkemesi’nin incelediği davada, başvuran, bu uygulamaların eşitlik ve sağlıklı yaşam haklarını ihlal ettiğini ileri

⁵⁴⁰ Gerechtshof ’s-Gravenhage, 27.07.2010, LJN BN2164

⁵⁴¹ Albuquerque, Catarina de, **On the Right Track Rights to Water and Sanitation: Good Practices in Realising the Rights to Water and Sanitation**, s.61.

⁵⁴² Ademar Manoel Pereira x Companhia Catarinense de Agua e Saneamento – CASAN [1999] Superior Tribunal de Justiça Resp no 201.112, *The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide*, s. 93.

⁵⁴³ *The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide*, s. 94.

⁵⁴⁴ *A xEPAL – Empresa Publica das Aguas de Lisboa* [2004] Tribunal Constitucional 685/2004, *The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide*, s. 219.

sürmüştür. Mahkeme ise, Anayasa’da düzenlenen sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir yaşam çevresine sahip olma hakkının gerçekleştirilmesi için suya erişimin şart olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁵ Suyun insan tüketimi için değerinin, ekonomik değerinin üzerinde olduğunun da altını çizen Mahkeme başvuruyu kabul ederek Yönetmeliğin ilgili hükümlerini anayasaya aykırı bulmuştur.⁵⁴⁶

Su kesintileri konusunda üzerinde durulması gereken bir başka husus da su hizmetlerinin şirketler tarafından yerine getirildiği yerlerde, devletin sorumluluğunun devam ediyor olmasıdır. Yani, su kesintisini şirketler yapsa da devlet, koruma yükümlülüğü kapsamında bu kesintiden sorumludur. Örneğin, Arjantin’de verilen *Usuarios y Consumidores en Defensa de sus Derechos Asociación Civil c/ Aguas del Gran Buenos Aires SA*⁵⁴⁷ kararında devletin bu konudaki sorumluluğuna dikkat çekilmiştir. Ödeme gücünden yoksun olan ya da suya erişim bakımından alternatifi olmayan birkaç ailenin suyunun kesilmesine ilişkin bu davada öncelikle, su kesintisinin sağlığı tehdit ettiği ve Anayasa’da koruma altına alınan yaşama ve sağlık haklarını zayıflattığı belirtilmiştir. Davaya bakan Sulh Mahkemesi, su hizmetlerinin yerine getirilmesiyle diğer malların satışının kıyaslanamayacağını altını çizmekle birlikte, şirketlerin kâr elde etme amaçlarının olduğunu ve yasal sınırlar içerisinde ücrete dair gerekli düzenlemeleri yapabileceklerini de kabul etmiştir. Görüldüğü gibi, burada şirketin beklentileriyle bireylerin su hakkı arasında bir uyum sağlanması gerekmektedir ki bu uyumu sağlayacak olan da devlettir. Sonuç olarak, şirketin zararı, devlet tarafından tazmin edilmelidir.⁵⁴⁸

Anlaşılabacağı üzere, su hakkı, ödeme yapmayanların doğrudan suya erişebilmeleri sonucu doğurmadığı gibi hizmet sağlayıcılara da serbestçe erişimi engelleme imkânı vermemektedir. Yapılması gereken, iki taraf arasında hakkaniyetli bir dengenin kurulmasıdır. Bireylerin asgari düzeyde de olsa güvenli suya erişebilmeleri, su hakkı dışında özellikle sağlık hakkı ve insan onurunun korunması bakımından büyük önem taşıdığından bu denge kurulurken çok hassas olunmalıdır.

⁵⁴⁵ Portekiz Anayasası, 1976, m. 66.

⁵⁴⁶ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 220.

⁵⁴⁷ *Usuarios y Consumidores en Defensa de sus Derechos Asociación Civil c/ Aguas del Gran Buenos Aires SA* [2002] Juez de paz (Moreno, Buenos Aires) 44.453, The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 84.

⁵⁴⁸ The Human Rights to Water and Sanitation in Courts Worldwide, s. 86.

SONUÇ

Temel hak ve hürriyetler inceleme konusu yapıldığında, teorik ve pratik değerlendirme ayrılamaz bir bütün teşkil etmektedir. İş henüz gelişmekte olan bir hakkın inceleme konusu yapılmasına geldiğinde, bu bütüne ek olarak söz konusu hak talebinin ardında yatan gereklilikler konusunda da inceleme yapılması gerekmektedir. Bu çalışmada su hakkı konusu tarihsel, hukuksal ve kavramsal boyutlarıyla hem bir doğa hakkı hem de bir insan hakkı olarak ele alınmıştır.

İklim değişikliklerinin etkisi ve insanların hoyratça kullanımları ile kirletilen su tükenmenin eşiğine gelmiş durumdadır. Bu “kıt”lığa yönelik çözüm yolu arayışları suyun özelleştirilmesi ve su hizmetlerinin şirketler tarafından yürütülmesi kararı ile sonuçlanmıştır. Su varlıklarının piyasa koşullarına açılmasıyla kamusal değeri tartışılmaya başlanan suya, bir “mal” olma değeri atfedilmiştir. Böylece idareler de su temini açısından “kamu hizmeti veren” olmaktan çıkarak, adeta ticari işletmeye dönüşmüşlerdir. Öte yandan suyun bölgelere göre farklılık gösteren dağılımı suyun stratejik önemini artırmış durumdadır.

Su hakkının iki boyutundan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, suyun doğanın bir hakkı olduğuna ilişkindir. Doğa hakları bakımından atılan en ciddi adım, Ekvador’da 2008 Eylül ayında doğayla uyumlu bir yaşamın gereği olarak doğa haklarının tanındığı anayasanın kabul edilmesidir. Söz konusu anayasada doğanın canlılığının, kendi kendini yenileyebilme özelliğinin ve bütünlüğünün korunmasına dayandırılarak doğanın sahip olduğu bazı haklar vurgulanmıştır. Bolivya’da ise 2009 yılında kabul edilen Anayasa ve sonrasında yürürlüğe giren Doğa Ananın Haklarına İlişkin Yasa (Law of The Rights of Mother Earth) ile doğa haklarına ilişkin daha somut düzenlemeler yapılmıştır. Anayasa’da çevrenin, doğanın ve biyoçeşitliliğin önemi vurgulanmış, söz konusu Yasa’nın 7. maddesinde, suyun doğanın bir hakkı olduğu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca, henüz çok yeni olsa da doğanın bir hak öznesi olarak kabul edildiği yerlerde doğa hakkının korunmasına yönelik davalar başarıyla sonuçlanmaya başlamıştır. Örneğin, Ekvador’da Vilcabamba Nehri’nin kenarındaki bir otoban projesine ilişkin davada Mahkeme, doğanın var olma hakkının ihlal edildiğine ve idarenin zararı telafi etmesi gerektiğine karar vermiştir.

Su hakkının diğ er boyutunu ise suyun bir insan hakkı olması oluşturmaktadır. Suyun bir sorun haline gelmesine y onelik gelişmeler doğrultusunda geçmişte gizliden y ur t len su mücadeleleri artık çok daha görünür bir hal almış, su hakkı birçok toplantı ve konferansta konuşulur olmuştur. Gidişatı fark edenlerce başlatılan su hakkı mücadelesi, suyun ticari bir meta olarak kabul edilerek k r hedeflerinin merkezine oturtulması anlayışına tepki göstermekte, dünyanın dörtte biri yeterli miktarda suya erişemez konumdayken geri kalanının eriştiğı fazla suyu ticari amaçla kullanmasına karşı gelmektedir. Bu doğrultuda başlayan ve süregelen mücadeleler henüz sona ermiş değıldir. Uluslararası topluluklarca üzerinde durulan ve hukuki metinlerde de genişçe yer verilen su hakkı konusu ulusal hukuk düzenlerinde de yer edinmeye başlamıştır.

Su hakkı ilk defa Genel Yorum 15'te yeterli yaşama standardı ve sağlık hakkı ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 2010 yılında verdiğı kararla da su hakkı uluslararası hukukta resmen tanınmıştır. Bu tarihi su hakkı bakımından dönüm noktası olarak kabul etmek mümkündür. Zira, özellikle bu tarihten sonra birçok ülkede anayasal ve yasal olarak su hakkına ilişkin düzenlemeler yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

Su hakkının normatif içeriğı Genel Yorum 15'te ortaya koyulmuştur. Buna göre su hakkının mevcudiyet, kalite ve erişilebilirlik olmak üzere üç unsurunu bulunmaktadır. Erişilebilirlik unsuru ise fiziksel erişilebilirlik, ekonomik erişilebilirlik, ayrımcılık yapmama ve bilgiye erişim şeklinde dört alt unsurdan oluşmaktadır. Mevcudiyet unsuruna göre, içme suyu, kişisel temizlik, çamaşır yıkama, yemek hazırlama, hane halkı ve evin temizliğı vb. ev içi ve kişisel kullanım için gerekli su herkes için yeterli miktarda su mevcut olmalıdır. Yeterli miktarda su, koşullara ve kişilere göre değişkenlik gösterebilecek bir kavramdır; fakat Dünya Sağlık  rg t 'ne göre bir kişinin evi içi ve kişisel su ihtiya ı ortalama 20 litredir. Kalite unsuru ise suyun güvenilir olmasını ve insan sağlığını tehdit edebilecek her türlü riskten arındırılmış olmasını gerektirmektedir. Erişilebilirlik unsuru ise, bireylerin mevcut kaliteli suya ulaşabilmelerinin sağlanması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Zira, bu unsur, su için çok uzak mesafeleri açması gerekenlere ve su ücretlerini karşılayamayanlara y onelik bir koruma teşkil etmektedir. Dünya Sağlık  rg t 'ne göre, erişilebilirlik bakımından ideal olan, suya ev içinde ve birden fazla

muslukla erişimdir; ancak mekânsal olarak 100 metre ve zamansal olarak 5 dakika içerisinde suya erişim de “orta düzey erişim” kabul edilerek makul karşılanmaktadır. Ekonomik erişilebilirlik suyun tamamen ücretsiz olarak verilmesini zorunlu kılmasa da yoksullar ve su faturalarını ödeyemeyenler bakımından tamamen su kesintisi su hakkı ile bağdaşmamaktadır.

Günümüzde bir insan hakkı olarak su hakkı uluslararası hukuk ve ulusal hukuklarda kabul edilmektedir. Çeşitli sözleşme, bildiri ve kararlarda doğrudan ve dolaylı olarak kabul edilen bu hakka ilişkin yargı kararlarının da hakkın gelişmesine paralel olarak geliştiği söylenebilir. AIHS’i zamanın koşullarına göre güncellenmesi gereken yaşayan bir belge olarak gören AIHM, sözleşmede yer alan hakları geniş yorumlayarak suyun ve bireylerin su hakkının korunması sonucu doğuran kararlar vermiştir. Örneğin, kömür madenciliğinin suları kirlettiği gerekçesiyle yapılan başvuru üzerine verilen Dubetska ve Diğerleri/ Ukrayna kararında Mahkeme, bireylerin temiz suya erişebilme noktasında yaşadıkları sorunların günlük hayatı ve aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkilerini etkilediğini belirterek 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Romanya’ya karşı yapılan Tatar/Romanya başvurusunda ise siyanürle altın çıkarma tekniğinin kullanıldığı madenlerden kaynaklanan su kirliliği ele alınmıştır. Mahkeme, siyanüre maruz kalma ile başvuranların hastalıkları arasında illiyet bağı kurulamasa bile ihtiyatlılık ilkesinin ihlal edildiğini gözlemlemiş, Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi de Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin bazı maddelerini yorumlayarak ve uluslararası hukuki kaynaklara dayanarak su hakkını ele almış ve bu konuda ihlal kararları vermiştir. Vélez Loor v Panama kararı bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu kararda, su hakkının açıkça ele alındığı ilk karar olan Genel Yorum 15’e de atıf yapılarak su hakkı konusunda daha kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre, mahkûmlar ve tutukluların günlük ihtiyaçları doğrultusunda günlük yeterli ve güvenli su sağlanması için gerekli önlemleri alınması gerekmektedir. Mahkeme, içme suyu eksikliğinin cezaevi koşullarının önemli bir unsuru olduğuna dikkat çekmiş ve asgari ölçüde içme suyunun sağlanamadığı durumların insan onuruna yaraşır bir muamele

görme hakkı bakımından devletin yükümlülüklerine aykırılık teşkil ettiğini belirterek ihlal kararı vermiştir.

Son olarak, yapısı ve kararlarının niteliği bakımından diğer uluslar arası mahkemelerden farklı olan Latin Amerika Su Mahkemesi de su hakkına yönelik oldukça fazla ihlal kararları vermiştir. İki il arasında kalan bir nehrin akış yönü değiştirilerek bölünmesine ilişkin bir başvuru üzerine, hükümet ile nehrin başladığı il olan Mendoza arasında nehrin akışının düzenlenmesi ile bir baraj inşasını konu alan bir anlaşma yapılması, bu anlaşma sonrasında nehrin sona erdiği La Pampa ilinde su ve sulak alanların ciddi manada eksilmesi ve bunun sonucu olarak da nüfusun azalması iddiaları incelenmiştir. Arjantin Anayasası, Arjantin Çevre Kanunu ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun su hakkını kabul ettiği 64/292 sayılı kararını birlikte değerlendiren Mahkeme La Pampa halkının nehirden faydalanması için acilen geçici önlemler alınması gerektiğine karar vermiştir.

Ulusal yargı organları kararlarına bakıldığında su hakkının daha açık bir şekilde kabul edildiği ve davaların su hakkının gerekleri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak sonuçlandırıldığı görülmektedir. Söz konusu davalar ülkelere göre çeşitlilik arz etse de genel olarak iki konuda çok sayıda karar verildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki su hizmetlerinin sağlanması ve suyun korunmasına ilişkin kararlar olup daha çok devletin koruma ve yerine getirme yükümlülüklerinin bir yansımasını teşkil etmektedir. Örneğin, Kolombiya'da devletin kirli su sağlayarak insan onurunun, yaşama ve sağlık haklarının ihlal edildiğinin iddia edildiği bir başvuruda Anayasa Mahkemesi, insan tüketimi için söz konusu olduğunda suyun, anayasal bir insan hakkı olduğunu belirtmiş ve insan tüketime uygun olmadığında, insan onurunun, yaşama ve sağlık haklarının ihlal edilmiş olacağını vurgulamıştır.

Devletin saygı duyma yükümlülüğünün ön plana çıktığı diğer kararlarda ise su faturasını ödemeyen bireylere yönelik su kesintisi uygulamalarının meşruluğu tartışılmıştır. Su hakkı, suyun ücretsiz olarak temin edilmesini gerektirmediğinden bu kararlarda bir hak ile hizmetin sunulması arasında denge kurulmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Belçika'da verilen Juge de Paix Fontaine-l'Évêque kararında, Mahkeme, Su Kanunu'nda su hakkının kabul edildiğini ve ayrıca anayasanın 23. maddesinde düzenlenen insan onurunun bir sonucu olarak, su hakkının anayasal bir karakteri olduğunu belirtmiştir. Mahkeme'ye göre, tamamen su kesintisi ancak borç çok

yüksek bir miktara ulaştığı ve kişinin kendisine yapılan ödeme planına uymadığı bir durumda ve yargı kararıyla yapılabilir. Bunun dışında, yalnızca ödeme yükümlülüğüne aykırı davranmış olmak, bir kişinin bu haktan mahrum bırakılmasını meşrulaştırmamaktadır”. Buna karşılık, su faturalarının ödenmemesi karşısında su kesintisi yapılmasının her halükarda hukuka aykırı kabul edildiği kararlar da bulunmaktadır.

Tüm bu değerlendirmelerden anlaşıacağı üzere, gerek doğanın kendi varlığını sürdürmesi gerekse insan onurunun, yaşamının ve sağlığının korunması için vazgeçilemez bir önem taşıyan su, bu öneminin de bir sonucu olarak bir doğa ve insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Ancak, dünyamızın suyu hızla azaldığından ve kullanılmaz hale geldiğinden tehdit çok daha fazla büyümeden daha ciddi adımlar atılmalı, suya ulaşmanın önündeki engellerin ortadan kaldırılması için harekete geçilmeli ve herkesin temiz ve yeterli suya bir insan hakkı olarak erişebilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ACOSTA, A. (2010). "Toward the Universal Declaration of Rights of Nature", **AFESE Journal** , 1-17.

AKAY, S. (2009). "Etkili bir İnsan Hakları Mekanizması İçin: AIHS Sisteminde Hükümlerin İcrasının Denetimi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (16), s. 117-134.

AKIN, İ. F. (1971). **Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul: İÜHF Yayınları.

ALBUQUERQUE, C. d. (2013), **A/HRC/24/44**, United Nations.

ALBUQUERQUE, C. d. (2012), **On The Right Track: Good Practices In Realising The Rights To Water And Sanitation**, United Nations.

ALBUQUERQUE, C. d. (2014), **Realising The Human Rights to Water and Sanitation A Handbook, 'Principles'**, United Nations.

ALBUQUERQUE, C. d. (2010), **Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation**, United Nations.

ANAND, P. B. (2007), **Scarcity, Entitlements and Economics of Water in Developing Countries**, Nourthampton, Edward Elgar Publishing.

ANAR, E. (1996), **İnsan Hakları Tarihi**, İstanbul, Çiziyazıları.

ARSLAN, K. O. (2015), **İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması**, **TBB Dergisi** , 155-172.

AYRANGÖL, Z. (2012), **Küresel Kamusal Mallar ve Su Hakkı**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

AZPIAZU, D., & CASTRO, J. E. (2012). **Aguas Publicas: Buenos Aires in Muddled Water**. M. (ed) PIGEON, D. A. MCDONALD, O. HOEDEMAN, & S. KISHIMOTO, **Remunicipalisation: Putting Water Back into Public Hand** (s. 58-73). Amsterdam, Transnational Institute.

BAILEY, P. (1990), **Human Rights, Australia in an International Context**, Sydney, Butterworths.

BAKKER, K. (2010). **Privatizing Water**, New York, Cornell Papers.

BAKKER, K. (2007), The "Common" Versus the "Commodity", Alter-globalization, Anti-privatization and Human Right to Water in the Global South , 36 (3), 430-455.

BANKS, S. (2003). "The Erin Brockovich Effect: How Media Shapes Toxics Policy", **Environs Environmental Law and Policy Journal** , s. 219-251.

BARLOW, M. (2008), **Mavi Sözleşme: Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi**, İstanbul, Yordam Yayıncılık.

BARLOW, M. (2016), Our Right to Water: Assessing Progress Five Years After The UN Recognition of the Human Rights to Water and Sanitation, The Council of Canadians.

BARLOW, M. (2016), **Su Hakkı**. (A. KÖSE, Çev.) İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi.

BARLOW, M., & CLARKE, T. (2002), **Blue Gold: The Battle Against Corporate Theft of the World's Water**, Toronto, Earthscan.

BATES, B., KUNDZEWICH, Z., SHAOHONG, W., & POLITIKOF, J. (2008), Climate Change and Water, Technical Paper of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Geneva, IPPC Secretariat.

BELL, S., & MCGILLIVARY, D. (2000), **Environmental Law**, London, Blackstone.

BENETT, V., POBLETE, S. D., & RICO, M. N. (2008), "Water and Gender: The Unexpected Connection That Really Matters" **Journal of International Affairs**, 61 (2), 107-126.

BENITO, C. (2015), **Environment and Citizenship**, Routledge.

BENTHAM, J. (1824), **The Book of Fallacies**, London, J. and H. L. Hunt.

BERKTAY, F. (2004), **Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye. Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.

BIGGS, S., & MARGIL, M. (2013). A New Paradigm for Nature. Rights of Nature and Economics of the Biosphere (s. 6-15). Woodside: Global Exchange.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Haklar Komitesi. (2005), Genel Yorum 16, **E/C.12/2005/4**, Birleşmiş Milletler.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal Kültürel Haklar Komitesi. Genel Yorum 20, **E/C.12/GC/20**, Birleşmiş Milletler.

Birleşmiş Milletler. (1962), Üçüncü Komite'nin İnsan Hakları Raporuna İlişkin Uluslararası Sözleşmeler Taslağı, **A/53/65**, Birleşmiş Milletler.

BM İnsan Hakları Komitesi. (1999), **Genel Yorum 12**, Birleşmiş Milletler.

BM İnsan Hakları Komitesi. (1991), **Genel Yorum 4**, Birleşmiş Milletler.

BM İnsan Hakları Komitesi. (1995). **Genel Yorum 6**. Birleşmiş Milletler.

BOCOCK, R. (1997), **Tüketim**, (İ. KUTLUK, Çev.) Ankara, Dost Yayınevi.

BOURQUAIN, K. (2008), **Freshwater Access From a Human Rights Perspective**. Boston, Martinus Nijhoff.

BUGGE, H. C. (2013). Twelve Fundamental Challenges in Environmental Law. C. (ed) VOIGT içinde, **Rule of Law for Nature** (s. 3-27), Cambridge, Cambridge University Press.

BURDON, P. (2001), Earth Rights: The Theory. **IUCN Academy of Environmental Law** (2001/1), s. 8-12.

CARMODY, L. (2010), Water in China, Responsible Research.

CORNESCU, A. V. (2009). The Generations of Human's Rights. Days of Law: The Conference Proceeding (s. 1-11), Brno, Masaryk University.

CULLET, P. (1995). Definition of An Environmental Right In A Human Rights Context. Netherlands Quarterly of Human Rights (1995/13), s. 25-40.

CULLET, P. (2009). **Water Law, Poverty and Devolepment: Water Sector Reforms in India**, Oxford, Oxford University Press.

CULLİNAN, C. (2014), **Vahşi Hukuk**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

ÇELENK, H. (1991), Yaşama Hakkı ve Ölüm Cezası, **İzmir Barosu Dergisi** (2).

ÇETİNKAYA, E. (2004), İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması Paneli (s. 13-18). Ankara, Türkiye Barolar Birliği.

ÇİÇEK, E. (2012), İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hakim Olan İlkeler. **TBB Dergisi** (2012/103), s. 351-378.

ÇİÇEK, E. (2009), Kâr Mı İnsan Hakkı Mı “Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkının Dava Edilebilirliği”, **TBB Dergisi** (80), 182-228.

ÇINAR, T. (2006). Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler. T. ÇINAR, & H. K. ÖZDİNÇ içinde, **Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiriler** (s. 43-93). Ankara: Memleket Yayınları.

ÇINAR, T. (2008), Suya Erişim Hakkı, TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi. Ankara, Mattek Matbaacılık.

ÇÜÇEN, A. K. (2011). İnsan Hakları. Bursa: MKM Yayıncılık.

DALY, E. (2012), "Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights", **Review of European Community and International Environmental Law**, 63-66.

DELMON, J. (2001), "Water Projects: Commercial and Contractual Guide", London, **Kluwer Law International**.

DEMİRER, T. (2013), "Su" Deyip Geçmeyin! D. Y. Tiyatrosu içinde, **Su Hayattır, Satılamaz**, İstanbul, Ceylan Yayıncılık.

DONNELLY, J. (1995). **İnsan Hakları**. Ankara, Yetkin Yayınları.

Ed. CLAUDE, R. P., & WESTON, B. H. (2006). Human Rights in World Community, Issues and Actions, Pennsylvania, Penn Press.

EIDE, A. (1989) "Realization of Social and Economic Rights and The Minimum Threshold Approach", **Human Rights Law Journal** , 10 (1-2), 40-52.

EMİNİ, M. E. (2004), "Hak Kavramı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** , 203-216.

ENGELMAN, R., DYE, B., & LeROY, P. (2000). "Mensch, Wasser!" Report über die Entwicklung der Weltbevölkerung und die Zukunft der Wasservorräte, Hannover, Balance.

FABRICANT, N. (2012). Mobilizing Bolivia's Displaced: Indigenius Politics and the Struggle over Land. North Carolina, The University of North Carolina Press.

FAGAN, G. H., & MUNCK, R. (2009), Globalization and Security, California, Greenwood Publishing.

FISHMAN, C, Ireland to Charge for Water for the First Time. Ağustos 20, 2017 tarihinde <http://voices.nationalgeographic.com>

FOSTER, J. B. (1999). **Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi**. (H. ÜNDER, Çev.) Ankara: Epos.

GEMALMAZ, S. (1986-87) "Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi" **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası** , 52 (1-4), s. 233-278.

GLEICK, P. H, Basic Water Requirements for Human Activities: Meeting Basic Needs. **Water International** , 83-92.

GLEICK, P. H. (2008). China and Water. *The World's Water* (s. 79-100). Washington, Island Press.

GLEICK, P. H., WOLFF, G., CHALECKI, E. L., & REYES, R. (2002). *The New Economy of Water: The Risks and Benefits of Globalization and Privatization of Fresh Water*. California, Pasific Institute.

GÖLCÜKLÜ, A. F., & GÖZÜBÜYÜK, A. Ş. (1994), **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Ankara, Turhan Kitabevi.

GÖREN, Z. (1999), **Anayasa Hukukuna Giriş**. İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

GÖZLER, K. (2010), **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, Bursa, Ekin Yayınevi.

GREATREX, H. (2004), "The Human Right to Water", **Human Right Research Journal** , 1-14.

GREENE, N., & TWIST, B. (2010), "Global Alliance for the Rights of Nature, Does Nature Have Rights?", *Global Exchange*.

GÜL, F. (2013). İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe. **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (14), s. 17-21.

GÜLER, Ç., & ÇOBANOĞLU, Z. (1994). *Su Kirliliği*, Ankara, Sağlık Bakanlığı.

GÜLMEZ, M. (2004), İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması Paneli (s. 38-83). Ankara: Türkiye Barolar Birliği.

GÜRİZ, A. (1999), **Hukuk Felsefesi**, Ankara, Siyasal Kitabevi.

HOHFELD, W. N. (1923). *Fundamental Legal Conceptions As Applied in Judicial Reasoning and Other Legal Essays*. New Haven, **Yale Law Journal**.

HU, D. (2006). *Water Rights: An International and Comparative Study*, London, IWA Publishing.

Human Right Council. (2013), **RES/24/18** United Nations.

Human Rights Council. (2013). **A/68/53/Add.1**. United Nations.

Human Rights Council. (2014). **A/69/53/Add.1**. United Nations.

Human Rights Council. (2010). **A/HRC/RES/15/9**. United Nations.

İnşaat Mühendisleri Odası Su Çalışma Grubu, (2009), Su Hakkı Raporu, Ankara, İnşaat Mühendisleri Odası.

IRMAK, H. (2008), **Sularla İlgili Hastalıklar**, Ankara, Sağlık Bakanlığı Yayınları.

KABOĞLU, İ. Ö. (1996), **Dayanışma Hakları**, Ankara, TODAİE.

KABOĞLU, İ. Ö. (1994), Hak ve Özgürlükler Anlayışındaki Gelişmelerin Anayasa'ya Yansıtılması Sorunu, Anayasa Yargısı , 11, 237-252.

KABOĞLU, İ. Ö. (2005). İnsan Hakları Belgeleri ve Koruma Mekanizmaları. İnsan Hakları (s. 199-237). Ankara, Ankara Barosu.

KABOĞLU, İ. Ö. (1989), Kolektif Özgürlükler, Diyarbakır, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları**.

KABOĞLU, İ. Ö. (1994), **Özgürlükler Hukuku**, İstanbul, AFA.

KABOĞLU, İ. Ö. (2004), İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması Paneli (s. 221-228). Ankara, Türkiye Barolar Birliği.

KAÇURADI, İ. (2007). İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

KAPANI, M. (1981). **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, AÜHF Yayınları.

KARTAL, F. (2009), Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet. TMMOB Su Politikaları Kongresi (s. 65-69). Ankara, TMH.

KAUFFMAN, C. M., & MARTIN, P. L. (2016), Testing Ecuador's Rights of Nature: Why Some Lawsuits Succeed and Others Fail, International Studies Association Annual Convention, Atlanta.

KIEFER, T., & BROLMANN, C. (2005), Beyond State Sovereignty: The Human Right to Water, **Non-State Actors and International Law** , 5 (3), 183-208.

KRINNER, W., LALLANA, C., ESTRALA, T., & diğerleri, (1999). Sustainable Water Use in Europe. Copanhen: European Environment Agency.

KUZU, B. (2004), İnsan Hakları Uluslararası Sözleşmelerinin İç Hukukta Doğrudan Uygulanması Paneli (s. 27-33). Ankara, Türkiye Barolar Birliği.

LAITOS, J. (2013), Rules of Law for Use and Nonuse of Nature. C. (ed) VOIGT içinde, **Rule of Law for Nature** (s. 209-221). Cambridge: Cambridge University Press.

MARGIL, M. (2014), Building An International Movement for Rights of Nature. M. MALONEY, & P. BURDON içinde, **Wild Law-In Practice** (s. 149-160). Abingdon: Routledge.

MATRICON, J. (2015), **Yaşasın Su**. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

MEIER, B. M. (2013), Implementing an Evolving Human Right Through Water and Sanitation Policy. Water Policy, 15 (1), 116-133.

MİNİBAŞ, T. (2005). **Bu Kez Düşmanın Adı Terör**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları.

MURTHY, S. L. (2013) "The Human Right(s) to Water and Sanitation: History, Meaning and the Controversy Over Privatization", **Berkeley Journal of International Law** , 31 (1), s. 89-145.

NAR, M. Ş. (2015), Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerindeki Etkisi: Teknoloji Tüketimi, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** , 8 (37), s. 941-954.

ÖNDÜL, H. (1998), İnsan Hakları Derneği, <http://www.ihd.org.tr/insan-onuru/>

ÖZ, S. (2007), "İnsan Hakların Yönelik Düzenlemelerin Türk Kamu Yönetim Sistemine Etkileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Isparta.

ÖZBUDUN, S. (2013). Suyun Delidumrulları: Özelleştirmeler. Y. Tiyatrosu içinde, **Su Hayattır Satılamaz**, İstanbul: Ceylan Yayıncılık.

ÖZSOY, S. (2009), "Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

RITZER, G. (2000), **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

RUPPEL, O. C. (2009), Third-Generation Human Rights and the Protection of the Environment in Namibia. E. N. HORN, & A. BÖSL içinde, **Human Rights and the Rule of Law in Namibia** (s. 101-121). Namibia: Macmillan Namibia Publisher.

SALİHOĞLU, S. (2006), Küresel Su Siyaseti Nedir? T. ÇINAR, & H. K. ÖZDİNÇ içinde, **Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri** (s. 3-35), Ankara: Memleket Yayınları.

SALMAN, M. A., & LANKFORD, S. M. (2004), **The Human Right to Water**. Washington, World Bank Publication.

SAVCI, B. (1980), **Yaşam Hakkı ve Boyutları**, Ankara, AÜSBF Yayınları.

SAYMAN, Y. (2011), M. (ed) BOYNUDELİK içinde, **Ekolojik Anayasa** (s. 65-70). İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi.

SCHIFFLER, M. (2015), **Water, Politics and Money**, Switzerland, Springer.

SELBY, J. (2003), **Water, Power and Politics in the Middle East: The Other Israel-Palestine Conflict**, London, I. B. Tauris.

SHESTACK, J. J. (1998). The Philosophical Foundation of Human Rights, **Human Rights Quarterly**, 20 (2).

SHIVA, V. (2014), Resisting Water Privatization, Building Water Democracy, The World Water Forum, Mexico City.

SHIVA, V. (2007), **Su Savaşları**, (A. K. SEYSEL, Çev.) İstanbul, BGST Yayınları.

Special Representative of the Secretary-General. (2009). Business and human rights: Towards operationalizing the “protect, respect and remedy” Framework, Washington, Human Right Council.

STONE, C. D. (2010). "Should Trees Have Standing?" Oxford, Oxford University Press.

SUAREZ, S. (2013), Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River, CEDA, FRIEDRIC Ebert Stiftung , 1-14.

SULEIMAN, L. (2016). A Right-Based Policy Framework for Governing Municipal Water Services. N. (ed) SINGH içinde, **The Human Right to Water: From Concept to Reality** (s. 185-205). Switzerland, Springer.

ŞİMŞEK, S. (2010). "Mülkiyet Hakkının Kapsamı, Sınırlandırma Nedenleri ve Şartları Açısından 1982 Anayasası ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz-I". **TBB Baro Dergisi** , s. 181-228.

ŞİRİN, T. (2015), **Çevre, İnsan, Devlet**, İstanbul, Tekin Yayınevi.

ŞİRİN, T. (2014). Su Hakkı ve Su Varlığının Korunması İçin Hukuki Dayanaklar, Su Kanunu Tasarısı, Eleştirisi ve Alternatif Su Kanunu Tasarısı , 13-34.

TANASESCU, M. (2016), Environment, Political Representation and the Challenge of Rights, Hampshire, Palgrave Macmillan .

TANÖR, B., & YÜZBAŞIOĞLU, N. (2015). **Türk Anayasa Hukuku**, Beta, İstanbul.

TAŞKIN, T. (2006). Birleşik Krallık'ta Su Yönetimi ve Özelleştirme Süreci. T. (ed) ÇINAR, & H. K. ÖZDİNÇ içinde, **Su Yönetimi Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri** (s. 121-144). Ankara, Memleket Yayınları.

TEIJLINGEN, K., & HOGENBOOM, B. (2014). Development Discourses at the Mining Frontier: Buen Vivir and the Contested Mine of El Mirador in Ecuador. ENGOV Working Paper , 1-25.

TELLA, F. F. (2007), **Challenges for Human Rights**, Boston, Brill | Nijhoff.

TEZCAN, D., ERDEM, M. R., SANCAKTAR, O., & ÖNOK, R. M. (2011). **İnsan Hakları El Kitabı**, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

TEZCAN, D., ERDEM, M., & SANCAKDAR, O. (2004). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara, Adalet Bakanlığı Yayınları.

THIELBÖRGER, P. (2014), **The Right(s) to Water**, Heidelberg, Springer.

TOMONBAY, M. (2008), **Dünyada Su ve Küresel Isınma Sorunu**, İstanbul, Ara Kitap.

TOPAKKAYA, A. (2013), H. Jonas'ta İnsan ve Doğanın Değeri, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi** (15), 41-52.

TOPÇU, E. (2009). "Bir İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı". Yayımlanmamış Doktora Tezi . Ankara.

TURGUT, G. (2014), Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi** , 29 (2), s. 137-165.

ULUATAM, Ö. (2009). **Damlaya Damlaya**, Ankara, İş Bankası Yayınları.

UNDESA. (2010). (The) World's Women 2010 Trends and Statistics. UNDESA.

United Nations Development Programme. (2006). Human Devolepment Report, Beyond scarcity: Power, Poverty and The Global Water Crisis. United Nations.

United Nations. (2010). General Assembly, **A/RES/64/292**.

United Nations. (2014). General Assembly, **A/RES/68/157**.

United Nations. (2016). General Assembly, **A/RES/70/169**.

United Nations. (2016). General Assembly, **A/RES/70/169**.

United Nations. (2012). The Future We Want, **A/CONF.216/L.1**.

ÜNAL, Ş. (1997), **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Ankara, Yetkin Yayınları.

ÜSKÜL, Zeynep, Özlem

http://arsiz.sodev.org.tr/Okullar/SDO/ders_notlari/insan_Haklarinin_Evrimi.htm
adresinden alındı

WASHINGTON, W. M., KNUTTI, R., MEEHL, G. A., & diğerleri, v. (2009). How much climate change can be avoided by mitigation? **Geophysical Research Letters**, 36 (8), s. 1-5.

WHO. (2014), Drinking Water and Sanitation 2014 Update, Switzerland, WHO Library Cataloguing in Publication Data.

WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme. (2006), Meeting the MDG Drinking-Water and Sanitation Target, WHO.

WINKLER, I. T. (2012), **The Human Right to the Water**, Oxford, Hart.

World Water Assesment Programme. (2006), United Nations World Water Devolepment Report 2: Water, a Shared Responsibility, Paris, Unesco Publishing.

World Water Assessment Programme. (2009), The United Nations World Water Devolepment Report 3: Water in Changing World, Paris, Unesco Publishing.

World Water Council. (2000), World Water Vision, London, Earthscan Publications.

YILDIZ, D. (2007), Su Raporu, Ankara, USİAD.

YILMAZ, G. (2009), "Suyun Metalaşmasında Etkili Olan Dinamikler: Türkiye Örneği Üzerinden Sanayi ve Tarımda Su Kullanımı". Yayınlanmamış Doktora Tezi . İstanbul.

ZIEGLER, J. (2001), **E/CN.4/2001/53**, United Nations.

KARARLAR

AİHM Kararları

Butan ve Dragomir/Romanya, Appl. No. 40067/2006, 14.2.2008
 Dubetska ve Diğerleri/Ukrayna, App. No. 30499/03, 10.02.2011.
 Dzemyuk/Ukrayna, Appl. No. 42488/02, 4.9.2014.
 Elçi ve Diğerleri/Türkiye, Appl. No. 23145/93 - 25091/94, 13.11.2003.
 European Roma Rights Centre v. France, Appl. No. No. 51/2008, 19.10.2009.
 Fedotov/ Rusya, Appl. No. 5140/02, 25.10.2005.
 Lopez Ostra v. Spain, Appl. No. 16798/90 9.12. 1994.
 Marian Stoicescu v Romania, Appl. No. 12934/02, 16.7.2009.
 Riad ve Idiab/ Belçika, Appl. No. 29787/03 ve 29810/03, 24.01.2008.
 Shchebet v Russia, Appl. No. 16074/07, 12. 06. 2008.
 Tadevosyan/ Ermenistan, Appl. No. 41698/04, 02.12.2008.
 Tătar/ Romanya, Appl. No. 67021/01, 27.01.2009.
 Tyrer/Birleşik Krallık, Appl. No. no 5856/72, 25.04.1978.
 Wemhoff /Almanya, Appl. No. 2122/64, 27.06.1968.
 Y.F./Türkiye, Appl. No. no. 24209/94, 22.07.2003.
 Zander/İsveç, Appl. No. 14282/88, 25.11.1993.

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi

Indigenous Community Xákmok Kásek v Paraguay, 24.08.2010.
 López Álvarez v Honduras, 1.02.2006.
 Sawhoyamaya/Paraguay, 29.03.2006
 Velez Looor v Panama, 23.11.2010.
 Yakye Axa/Paraguay, 17.06.2005.
 Xákmok Kásek/ Paraguay, 24.08.2010

Latin Amerika Su Mahkemesi

Frente Amplio Opositor a Minera San Xavier c/ Minera San Xavier SA de CV y Otros [2007]

Grupo de Formacion e Intervencion para el Desarrollo (Gufides) y Plataforma Interinstitucional Celendina (PIC) c/ Estado Peruano y Minera Yanacocha SRL [2012]

Fundacion Chadileuvu c/ Estado Nacional Argentino y Provincia de Mendoza [2012]
Comunidades Indigenas del Canton de Sisimitepet y Pushtan del Municipio de Nahuizalco c/Presidencia de la Republica de El Salvador y Otros [2008]

ULUSAL MAHKEME KARARLARI

Arjantin, Civil por la Igualdad y la Justiciac/ Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires [2007]

Arjantin, Marchisio Jose Bautista y Otros c/ Superior Gobierno de la Provincia de Cordoba y Otros [2004]

Arjantin, Asociación Civil por la Igualdad y la Justicia c/ Gobierno de la Ciudad de Buenos Aires[2007]

Bangladeş, Rabia Bhuiyan v Ministry of LGRD [2005]

Belçika, Juge de Paix Fontaine-l'Eveque [2009]

Brezilya, Ademar Manoel Pereira x Companhia Catarinense de Agua e Saneamento – CASAN, Superior Tribunal de Justiça Resp no 201.112 [1999]

Fransa, Madame Sandra A c/ Commune de Gouvernes [2010]

Fransa, Madame X c/ Commune de Saint-Hilaire-de-Lavit Cour de cassation, 1st Civil Chamber [2012]

Hindistan, Environment & Consumer Protection Foundation v Delhi Administration and Others Supreme Court [2012]

Hindistan, Perumatty Grama Panchayat v State of Kerala [2003]

Hindistan, Attakoya Thangal v. Union of India, High Court (Kerela) [1990]

Hollanda, Gerechtshof 's-Gravenhage, [2010]

Kolombiya, Jorge Hernán Gómez Ángel c/ Alcalde Municipal de Versalles – Valle del Cauca y el Gerente de la Empresa de Servicios Públicos de Versalles [2003]

Pakistan, General Secretary, West Pakistan Salt Miners Labour Union v The Director, Industries and Mineral Development [1994]

Peru, Red de Vigilancia y Exigibilidad de los Derechos Economicos, Sociales y Culturales Region Junin c/Municipalidad Provincial de Huancayo [2005]

Slovenya, Ruling No Up-156/98 [1999]

ANAYASA VE YASALAR

Slovenya Anayasası, <http://www.us-rs.si/media/constitution.-.2016.-.precisceni.dokument.dodan.70a.clen.pdf>

Kolombiya Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en

Etiyopya Anayasası, <https://www.constituteproject.org/constitution/Ethiopia1994?lang=en>

Gambiya Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Gambia_2004?lang=en

Macaristan Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=en

Zambia Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Zambia_2009?lang=en

Bolivya Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Bolivia_2009.pdf

Demokratik Kongo Cumhuriyeti Anayasası, [https://www.constituteproject.org/constitution/Democratic Republic of the Congo 2011.pdf?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/Democratic_Republic_of_the_Congo_2011.pdf?lang=en)

Ekvador Anayasası, <https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador2008.pdf>

Kenya Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Kenya_2010.pdf?lang=en

Nigaragua Anayasası, https://www.constituteproject.org/constitution/Nicaragua_2005.pdf

Güney Afrika Anayasası, [https://www.constituteproject.org/constitution/South Africa 2012.pdf?lang=en](https://www.constituteproject.org/constitution/South_Africa_2012.pdf?lang=en)

Güney Afrika, Su Hizmetleri Kanunu, <http://www.dwaf.gov.za/Documents/Legislature/a108-97.pdf>

Nikaragua, Ulusal Su Kaynakları Kanunu, http://ana.gob.ni/DocumentosSiAGUA/Leyes/Ley_y_Decreto_620_Ingles.pdf

Fransa, Çevre Yasasını Değiştiren Su ve Aquatik Çevreler Hakkında Yasa, https://www.oieau.fr/IMG/article_PDF/article_a2004.pdf

Namibiya, Su Kaynakları Yönetimi Kanunu, <https://laws.parliament.na/annotated-laws-regulations/law-regulation.php?id=466>

Kosta Rika, Sağlık Kanunu, <https://costarica.eregulations.org/>

Endonezya, Su Kaynakları Hakkında Yasa, <https://www.ecolex.org/details/legislation/law-no-72004-on-water-resources-lex-faoc048775/>

Rusya, Su Kanunu, <http://www.cabri-volga.org/DOC/PolicyRoundtable/WaterCodeOfRF-UnofficialEnglishTranslation.pdf>

Haberler ve Basın Açıklamaları

“4 Milyarlık ‘Su’ Bulandı”, Hürriyet, 21.08.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/4-milyarlik-su-bulandi-21266857>, 25.02.2016

“80’lik nineye ev hapsi cezası” 02.04.2008, <http://www.iha.com.tr/haber-80lik-nineye-ev-hapsi-cezasi-17169/> 05.04.2016

“Dikili Belediye Başkanı Özgüven yurda döndü”, 3 Mayıs 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/dikili-belediye-baskani-ozguven-yurda-dondu-23196832>, 20.02.2016

“Elbistan'da 45 bin kişinin hastanelik olmasının nedeni ortaya çıktı” 1 Eylül 2016, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1290945-elbistanda-45-bin-kisinin-hastanelik-olmasinin-nedeni-ortaya-cikti>, 20.02.2016

Etiyopya ve Mısır Arasındaki Nil Nehri Savaşı, Milliyet, 31.05.2013 <http://www.milliyet.com.tr/etiopya-ile-misir-indanil/dunya/detay/1716520/default.htm>, 20.02.2016

“Obama’dan tehlikeli test” 5 Mayıs 2016, <https://www.ntv.com.tr/dunya/obamadan-tehlikeli-test,LoTv86z4c0eSSy-WAhWR0Q>, 20.02.2016

“Yer Altı Sularında Kirlenme”, Dünya’nın Durumu, https://www.nytimes.com/2016/01/18/us/obama-flint-michigan-water-fema-emergency-disaster.html?_r=0%20 25.02.2016

“Yeşilvadi’nin ‘susuz yaz’ sıkıntısı” 1 Eylül 2016, <https://www.trthaber.com/haber/yasam/yesilvadinin-susuz-yaz-sikintisi-269419.html>

World Water Forum Needs To Be More Than Just A Trade Show For Privatisation, <https://www.theguardian.com/global-development/2015/apr/17/world-water-forum-needs-to-be-more-than-just-a-trade-show-for-privatisation>, 13.03.2016

DİĞER KAYNAKLAR

“Ahead of Saturday Demonstration, European Water Movement Hails Irish Battle For Our Right2Water”, <https://www.right2water.ie/blog/ahead-saturday-demonstration-european-water-movement-hails-irish-battle-our-right2water>

“Arjantin, Suez’e milyonlarca dolar ödeyecek” <https://www.suhakki.org/2015/04/arjantin-sueze-milyonlarca-dolar-odeyecek/>

Birleşmiş Milletler 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, <http://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/> 20.01.2017

Clean Water - A Basic Human Right ,<http://www.southafrica.info>, 17.11.2016

Climate Change, Water, and Risk: Current Water Demands Are Not Sustainable, <https://www.nrdc.org/sites/default/files/WaterRisk.pdf> 24.2.2016

Drinking Water and Sanitation 2014 Update, http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241563956_eng_full_text.pdf

Facts And Trends, World Business Council for Sustainable Development, <http://wbcsdpublications.org/project/water-facts-and-trends/> (07.01.2016)

Finds Safety of Drinking Water in U.S. Cities at Risk, <https://www.nrdc.org/stories/truth-about-tap> (25.02.16)

“First European Citizens’ Initiative” <https://www.right2water.eu/da/node/237>

Global Meat Production and Consumption Continue to Rise, (<http://www.worldwatch.org/global-meat-production-and-consumption-continue-rise-1>)

“Hungary Focuses on ‘Fourth-Generation’ Rights, Says President in UN Address”, <http://www.politics.hu>

Nitrate and nitrite in drinking-water, http://www.who.int/water_sanitation_health/dwq/chemicals/nitratenitrite2ndadd.pdf 30.03.2016

Recognition of the Human Rights to Water and Sanitation by United Nation Member States at the International Level, Wash United, http://www.wash-united.org/files/wash-united/resources/States%20recognition_HRWS_WEB_2015.pdf

Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation, https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session25/Documents/A-HRC-25-53_en.doc

Resisting Water Privatization, Building Water Democracy”, <http://www.globalalternative.org/downloads/shiva-water.pdf>

The Dublin Statement On Water And Sustainable Development, <http://www.un-documents.net/h2o-dub.htm> (10.01.2016)

“The Human Right(s) to Water and Sanitation: History, Meaning and the Controversy Over Privatization” <https://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol31/iss1/3/>

The Rights to Water and Sanitation at the National Level , www.righttowater.info

Ulusal Konfederasyon Başkanı Luis Alberto ile Röportaj, <https://www.karasaban.net/ekvator-anayasasi-halktan-baristan-emekten-ciftciden-ve-dogadan-yana%E2%80%A6/>

United Nations World Water Development Report 2: Water, a Shared Responsibility, <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001444/144409E.pdf> 24.2.2019

Water and Sustainable Development, <http://www.unwater.org/wwd15/learn/en> 22.02.2016

World Business Council for Sustainable Development, <http://www.unwater.org> 07.01.2016

World Water Vision, (<http://www.worldwatercouncil.org/en/world-water-vision>)

<http://www.worldwatch.org/taxonomy/term/102>

<http://www.right2water.eu/>

www.globallslaveryindex.org

<http://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/>

SÖZLEŞMELER

Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Protocol of San Salvador, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html>

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Avrupa Sosyal Şartı, <https://www.coe.int/en/web/turin-european-social-charter>

Arap İnsan Hakları Şartı, http://www.eods.eu/library/LAS_Arab%20Charter%20on%20Human%20Rights_2004_EN.pdf

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, <https://www.unicef.org/turkey/crc/cr23a.html>

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, <https://www.ohchr.org/en/profession alinterest/pages/cescr.aspx>

Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme, <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EngellilerinHaklarinalliskinSozlesme.pdf>

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, <https://www.unicef.org/turkey/cedaw/gi18.html>

Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

ÖZGEÇMİŞ**Ayşenur Ocak**

1992 yılında Düzce’de doğdu. 2014 yılında tam burslu olarak yerleştiği Fatih Üniversitesi’nden mezun oldu. 2014 güz yarıyılında Galatasaray Üniversitesi Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı’na başladı. Eylül 2014’te Sakarya Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı’na araştırma görevlisi olarak atandı. Ocak 2014 – Şubat 2017 tarihleri arasında görevlendirme kapsamında Galatasaray Üniversitesi’nde çalıştı. 2018 güz yarıyılı için Marmara Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Programı’na başlamaya hak kazanmıştır. “Hakları Dengelemek: Unutulma Hakkı İfade Özgürlüğüne Karşı” ve “Su Hakkı ve Bir Müdahale Aracı Olarak Suların Özelleştirilmesi” başlıklı yayımlanmış iki makalesi bulunmaktadır.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Ayşenur OCAK
Tez Başlığı : Bir Doğa ve İnsan Hakkı Olarak Su Hakkı
Savunma Tarihi : 06 / 08 / 2018
Danışmanı : Doç. Dr. Demirhan Burak ÇELİK

JÜRİ ÜYELERİ

Unvanı, Adı Soyadı

İmza

Doç. Dr. Demirhan Burak ÇELİK

Doç. Dr. Pınar MEMİŞ KARTAL

Doç. Dr. Didem YILMAZ

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK

